

ETNİK AZLIQLARIN
NÜMAYƏNDƏLİRİNİN
SİYASİ HƏYATDA
İŞTİRAKININ
TƏDQIQATI

2019

MÜNDƏRİCAT:

1. Giriş	3
2. Tədqiqatın metodologiyası	4
2.1 Xüsusiyyət üzrə tədqiqat	5
2.2 Miqdar üzrə tədqiqat	5
3. Ədəbiyyatın icmalı	8
4. İkincili məlumatların təhlili	10
5. Miqdar üzrə tədqiqatın (sorgunun) nəticələri	25
5.1. Tədqiqat iştirakçılarının sosial-demoqrafik profili	25
5.2 Kütləvi medianın rolu	34
5.3 Siyasi sistemin və hadisələrin qiymətləndirilməsi	41
5.4 Seçkilərdə iştirak	62
5.5 Siyasi partiyaların rolu	68
5.6 Yerli özünüidarəetmədə iştirak	74
5.7 Vətəndaş təşkilatlarının rolu	80
6. Rəy	82
7. Biblioqrafiya	85

1. Giriş

Etnik azlıqların vətəndaş, siyasi və sosial inteqrasiyası gürcü demokratiyasının inkişafının kəskin problemlərindən biri olaraq qalır. Baxmayaraq ki, son illər ərzində bu istiqamətlə bir çox layihə və ya təşəbbüs həyata keçirilmişdir, etnik azlıqların inteqrasiyası və siyasi həyata qoşululuğu baxımından əhəmiyyətli irəliləyiş baş verməmişdir (Xalq Müdafiəçisi, 2018).

İndiki zamanda etnik azlıqların nümayəndələri ölkənin əhalisinin təxminən altıda birini təşkil edirlər (onların böyük hissəsi - əsasən etnik ermənilər və azərbaycanlılar - yığcam şəkildə ölkənin cənubunda - Samtsxe-Cavaxeti və Kvemo Kartli regionlarında, şərqində - Kakheti regionunda və eləcə də, kiçik etnoslar Gürcüstanın müxtəlif regionlarında məskunlaşmışlar) (Gürcüstanın Qanunvericilik Carçısı, 2015). Buna baxmayaraq, bir çox hesabatın göstərdiyi kimi, onların postsovet Gürcüstanın ictimai həyatına qoşululuq səviyyəsi aşağıdır və bu məsələ azlıqların siyasi həyatda iştirakı, onların seçimli orqanlarda və hökumət qurumlarında təmsilçiliyi ilə bağlı olduğu zaman xüsusilə nəzərəçarpandır (Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi, 2018). Etnik azlıqların siyasi həyatdan kənar olması, onların ictimai siyasətə inteqrasiyasının aşağı səviyyəsi isə Gürcüstanda demokratik və sabit dövlətin qurulmasına maneçilik törədir.

Etnik azlıqların nümayəndələri dövlətlə siyasi eynilik hissənə malik deyildirlər; onların əksəriyyəti, əslində, gürcü cəmiyyətindən uzaqlaşmışdır və bir növ muxtar, və ya daha pis - eksklüziv rejimdə yaşayır. Bunun müxtəlif səbəbləri vardır, bunlar arasında dil baryeri aparıcıdır: yığcam şəkildə məskunlaşma yerlərində etnik gürcü olmayan əhalinin mütləq çoxluğu dövlət dilini bilmir (Milli-Demokratiya İnstitutu - NDI, 2018). Sovetlər dövründə digər etnik qruplarla yeganə kommunikasiya dili olan rus dili isə son on beş il ərzində əhəmiyyətli dərəcədə öz mövqelərini itirmişdir. Müvafiq olaraq, etnik azlıqların nümayəndələri ölkədə baş verən proseslər barədə tamdəyərli şəkildə məlumat əldə edə bilmirlər və etnik azlıqların nümayəndələrinin ali qanunvericilik orqanında olması daha çox halda rəsmi xarakter daşıyır.

Zəif siyasi qoşululuğun daha bir səbəbi siyasi partiyaların passivliyidir. Siyasi subyektlər öz partiya proqramlarında etnik azlıqlar üçün əhəmiyyətli məsələləri səthi şəkildə müzakirə edir və ya ona müvafiq diqqət yetirmirlər. Eləcə də, partiyalar etnik azlıqların yığcam şəkildə məskunlaşdığı regionlarda güclü partiya infrastrukturuna malik deyildirlər. Onların potensial seçicilərlə əlaqəsi yoxdur, onlara partiyanın proqramı və əsas strategiyaları barədə məlumatı çatdırma bilmirlər (Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi, 2018).

Siyasi yadlaşma və eksklüziya prosesində xüsusilə etnik azlıqların qadın nümayəndələrinin vəziyyəti nəzərə alınmalıdır, çünki gürcü cəmiyyəti həm yerli, həm də milli səviyyədə qadınların siyasi iştirakının onsuz da aşağı

göstəricisi ilə səciyyəli (BMT-nin Qadın Təşkilatı, 2014). Bu fonda, etnik gürcü olmayan qadınların siyasi fəallığı daha da aşağıdır. Buna, müəyyən dərəcədə, siyasi sistem də şərait yaradır. Bu gün qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən, Gürcüstan parlamentinin və yerli özünüidarəetmənin formalaşması b.a. qarışıq (proporsional-majoritar) seçki sistemi əsasında baş verir. Təcrübədə seçki sistemi ilə qadınların siyasətdə təmsilçiliyi arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Sistemin növü bir çox hallarda qadınların təmsilçiliyinə əhəmiyyətli təsir göstərir. Proporsional seçki sisteminin qüvvədə olduğu ölkələr siyasətdə qadınların təmsilçiliyi baxımından majoritar sisteminin tətbiq olunduğu (United Nations, 2005) ölkələrdən olduqca daha irəlidir.

Beləliklə, etnik azlıqların nümayəndələrinin siyasi həyatda zəif iştirakının səbəbləri müxtəlifdir və onların tədqiq olunması əhəmiyyətlidir. Bilavasitə olaraq etnik azlıqların nümayəndələrinin perspektivindən problemləri təhlil etmək, eləcə də siyasi iştirakın institusional baryerlərinin öyrənilməsi mütləqdir. Müvafiq olaraq, yalnız mikro deyil, eləcə də makro amillərdə konsentrasiya olmaq əhəmiyyətlidir ki, etnik azlıqların nümayəndələrinin siyasi iştirakının bütün indikatorları hədəf qrupları və regionlarının spesifikasından irəli gələrək tamdəyərli şəkildə eyniləşdirilsin.

2. Tədqiqatın metodologiyası

Tədqiqatın **məqsədi** etnik azlıqların nümayəndəsi olan qadınların siyasi iştirakını xüsusi olaraq vurğulamaqla etnik azlıqların nümayəndələrinin siyasi həyata qoşululuğunun tədqiq edilməsi idi.

Tədqiqatın məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həyata keçirilməsi qarşıya qoyulmuşdur:

- İkincili məlumatların təhlili, b.a. masa tədqiqatı, hansı ki, dövlət siyasətinin sənədlərinin, Milli Statistika Xidmətinin məlumatlarını, digər qeyri-hökumət və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən aparılmış tədqiqatların öyrənilməsi və təhlilini ehtiva edirdi;
- Xüsusiyyət üzrə sosioloji tədqiqat (fokus qrupları) vasitəsilə etnik azlıqların nümayəndələrinin siyasi həyatda iştirakının əsas xarakteristika və indikatorlarının müəyyən edilməsi;
- Etnik azlıqların siyasi iştirakını şərtləndirən amilləri və motivatorları ölçəcək miqdar üzrə tədqiqatın alətinin işlənilməsi;
- Samtsxe-Cavaxetidə, Kvemo Kartlidə, Kaxetidə, Tbilisi və Batumidə etnik azlıqların siyasi iştirakı barədə kütləvi sorğunun aparılması;
- Gürcü, ingilis, erməni və Azərbaycan dillərində konsolidasiya olunmuş analitik hesabatın işlənilməsi, hansında regionda yaşayan əhəlinin münasibətləri (miqdar üzrə tədqiqatın nəticələri), eləcə də ikincili məlumatların təhlili nəticəsində aşkar edilmiş kəşflər təqdim ediləcəkdir;

- Ekspertlər, siyasi partiyaların nümayəndələri, yerli və mərkəzi hökumətin nümayəndələri, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri ilə b.a. vorkşopun keçirilməsi, həmin zaman onlar tədqiqatın nəticələri ilə tanış olacaqlar və diskussiya keçiriləcəkdir, bu da siyasət sənədinin yaradılmasına kömək edəcəkdir;
- Aparılmış tədqiqata və b.a. vorkşopa istinad etməklə, gürcü, ingilis, erməni və Azərbaycan dillərində siyasət sənədinin yaradılması.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinə nail olmaq üçün sosioloji tədqiqatın *xüsusiyyət*, eləcə də *miqdar* üzrə üsullarından istifadə etdik.

2.1 Xüsusiyyət üzrə tədqiqat

Tədqiqat çərçivəsində ikincili məlumatların təhlil üsulundan, b.a. **“masa tədqiqatından”** istifadə edilmişdir ki, bu da mövcud olan rəsmi statistik məlumatın, etnik azlıqların siyasətə qoşululuq məsələləri ilə əlaqədar olan tədqiqat və sənədlərin təhlilini ehtiva etmişdir.

Bundan əlavə, xüsusiyyət üzrə tədqiqat, **fokus qrupu** üsulu ilə Samtsxe-Cavaxeti, Kvemo Kartli, Kaxeti (Pankisi dərəsi, Kaxetinin Azərbaycan kəndləri), Tbilisinin etnik azlıqlarının nümayəndələrinin siyasi həyatda iştirakının dəyişənlərini və indikatorlarını müəyyən etmək üçün aparılmışdır (yəni, xüsusiyyət üzrə tədqiqat miqdar üzrə tədqiqatın köməkçi funksiyasına malik idi). O, cümlədən, bu məqsədlə 9 fokus-qrup keçirildi: Samtsxe-Cavaxeti, Kvemo Kartli, Kaxeti regionunda (osetin və kistlərin qəsəbələrində) - 2-2 və Tbilisidə - 1, hansılarda müxtəlif etnik azlıqların nümayəndələri iştirak etmişlər. Hər bir fokus qrupun iştirakçılarının sayı 7-8 nəfər təşkil edirdi, onların rekrutlaşdırılması zamanı isə gender və yaş balansına riayət edilmişdir. Qrup diskussiyaları şəhər (5 qrup diskussiyası), eləcə də kənd tipli qəsəbələrdə (4 qrup diskussiyası) keçirildi.

Fokus-qrupun bələdçisi müzakirə ediləcək mövzular ətrafında açıq və ya yarım-açıq sualları ehtiva edirdi. Bələdçi 15-20 əsas sualdan ibarət idi, lakin diskussiya prosesində diskussiya məsələləri kontekstində əlavə suallar verilirdi, çünki bu üsuldən istifadə edilməsinin funksiyası yeni məsələlərin və aspektlərin müəyyən edilməsi idi. O da əhəmiyyətli idi ki, fokus-qruplar vasitəsilə bütün etnik azlıqların qrupları üçün relevant olan universal məsələlər, eləcə də yalnız konkret qruplar üçün aktual olan məsələlər müəyyən edilmişdir. Diskussiyaların gedişatı video və audio fayllarda yazılmışdır.

2.2 Miqdar üzrə tədqiqat

Miqdar üzrə tədqiqatın **hədəf qrupları** aşağıdakılardır: Samtsxe-Cavaxeti (ermənilər), Kvemo Kartli (azərbaycanlılar), Kaxeti regionunun (pankisili kistlər, osetinlər), Tbilisinin (yezidlər, qaraçılar və ruslar), Batuminin (ruslar) etnik azlıqlarının 18 və daha böyük yaşlı nümayəndələri;

Seçilmənin ölçüsü: 1314 respondent;

Qeyd edilən seçilmənin ölçüsünə görə, tədqiqatın nəticələri Gürcüstanın etnik azlığının nümayəndələri üçün 2.7%-lik seçimin kənarlaşması və 95%-lik etibarlılıq intervalı ilə representativdir. Məlumatlar eləcə də **gender** kontekstində, qadınlar təqdirində 3.7%-lik, kişilər təqdirində isə 4%-lik kənarlaşma ilə representativdir. Qeyd edilməlidir ki, etnik erməni, azərbaycanlı, kist, osetin və şəhər tipli qəsəbələrdə yaşayan kiçik etnik (ruslar, qaraçılar, kürdlər/yezidlər) qrupları üçün nəticələr 6%-lik kənarlaşma (95%-lik) ilə representativdir (bax, cədvəl №1):

Cədvəl №1

	Etnik azlıqların qrupu	Qəsəbə	Üz-üzə müsahibələrin sayı	Seçilmənin kənarlaşması (95%-lik etibarlılıq üçün)
1.	Erməni	Samtsxe-Cavaxeti	268	6%
2.	Azərbaycanlı	Kvemo Kartli	267	6%
3.	Kist	Pankisi dərəsi	264	6%
4.	Osetin	Laqodexi bələdiyyəsi	244	6%
5.	Rus/kürd/yezid və qaraçı	Batumi və Tbilisi	271	5.9%
	Cəmi		1314	2.7%

Tədqiqatın aləti: formalaşdırılmış sorğu kitabçası;

Sorğulama üsulu: üz-üzə müsahibə;

Seçilmə çərçivəsi: Gürcüstanın Milli Statistika Xidməti tərəfindən aparılmış əhalinin siyahıya alınmasının (2014) statistik məlumatları;

Seçilmənin dizaynı: seçilmə modelləri etnik azlıqların qəsəbəsinin spesifikasiyasına görə fərqlənirdi.

1. Samtsxe-Cavaxetidə etnik **erməni** və Kvemo Kartlidə **azərbaycanlı** əhalini öyrənmək üçün çoxpilləli stratifikasiya olunmuş (klaster) seçilmədən istifadə olunmuşdur;

Stratifikasiya aşağıdakı ərazi vahidlərə uyğun olaraq həyata keçirildi:

a) şəhər və kənd qəsəbələri

b) hədəf regionlarına daxil olan inzibati rayonlar

Klasterlər (eyni, seçilmə nöqtələri) şəhərlər (urban ərazi vahidləri), eləcə də kəndlər üçün (kəndin özü seçki dairəsidir) müəyyən edilmiş seçki dairələri idi. Klasterizasiya prosesində ilkin, ikincili və yekun seçim vahidləri müəyyən edildi:

İlkin seçilmə vahidi (PSU): şəhər və kənd tipli qəsəbələrdə seçki dairələri;

İkincili seçilmə vahidi (SSU): ev təsərrüfatı (ailə). Hər bir ilkin seçilmə vahidində **SSU**-ların seçilməsi b.a. "təsadüfi dolaşma" üsulu ilə həyata keçirildi. Müsahibəçi konkret ünvan ilə təqdim edilmiş başlanğıc nöqtəsini/ailəni seçirdi.

O, həmin ünvandan hərəkət etməyə başlayırdı və müəyyən interval ilə hər bir növbəti ailəni seçirdi. Əgər müsahibəçi gələndə hər hansı bir respondent evdə olmurdusa, o, ünvanını yadında saxlayır və ailəyə daha sonra qayıdırdı. Yalnız iki nəticəsiz səfərdən sonra müsahibəçi ünvanı əvəz edirdi;

Yekun seçilmə vahidi (FSU): 18 və yuxarı yaşlı fərd. Yekun vahidin seçilməsi ailələrdə, ailə üzvləri arasında, təsadüfi qaydada – b.a. “Kiş cədvəlindən” (Kish Table) istifadə etməklə həyata keçirildi.

2. **Kistlər** və **osetinlər** təqdirində seçilmənin dizaynı fərqli idi. Çünki bu qruplar yalnız bir neçə konkret kənddə yaşayırlar, müvafiq olaraq, məqsədli şəkildə (yəni, qeyri-ehtimal edilən seçim əsasında) onların qəsəbələri seçildi. Tədqiqat bu qrupların yaşadığı bütün kəndləri əhatə etdi. Əvvəlki seçilmə modelinə bənzər olaraq, ikincili və yekun seçilmə vahidləri bu halda da respondentlərin rekrutlaşdırılmasının eyni prinsipləri ilə, eyni idi.

3. Tbilisi və Batumidə **rus** və **kürd/yezid və ya qaraçı** qrupları təqdirində seçilmə modeli fərqli idi, çünki həmin insanlar konkret məhəllələrdə yığcam şəkildə yaşayırlar. O cümlədən, respondentlərin rekrutlaşdırılması “qar komandası” üsulundan istifadə etməklə, 18 və yuxarı yaşlı şəxsləri cəlb etməklə həyata keçirildi.

Tədqiqat aləti: tədqiqat aləti fokus-qrupların təşkil edilməsi nəticəsində aşkar edilmiş indikatorlar, eləcə də, ikincili məlumatların təhlili nəticəsində müəyyən edilmiş kontekst əsasında işlənilib hazırlanmışdır. Sorğu kitabçası tərtib edildikdən sonra tədqiqat alətinin pilotajı keçirildi. Sorğu kitabçasının pilotajı mərhələsində 15 üz-üzə müsahibə keçirildi. Pilotajın məqsədi suallar arasında məntiqli əlaqələri yoxlamaq, eləcə də bu və ya digər sualın relevantliyini yoxlamaqdan ibarət idi. Müəyyən edilmiş spesifikasiyalar sorğu kitabçasında əks etdirilmiş və başa çatdırılmış sorğu kitabçası planşet kompüterində, ODK (Open Data Kit) proqramına inteqrasiya edilmişdir.

Çöl işləri: çöl işləri başlanmadan öncə supervayzerlərin və müsahibəçilərin treninqi keçirildi, orada onlara tədqiqat alətinin spesifikasiyası ilə əlaqədar olaraq ətraflı təlimat verildi. Tədqiqat 6 supervayzer və 30-dək müsahibəçi vasitəsilə həyata keçirildi. Çöl işləri 9 oktyabr 2018-ci il tarixində başladı və oktyabrın 20-də başa çatdı.

Çöl işlərinə nəzarət: çöl işləri ilə parallel olaraq çöl işlərinə nəzarət həyata keçirildi. Çöl nəzarəti seçimli topludan sorğu kitabçalarının 10% üçün (130 müsahibə) keçirildi.

Məlumatların təhlili:

Məlumatların təhlilinin hazırlıq mərhələsində məlumatlar təmizləndi və qiymətləndirildi. Qiymətləndirmə baş toplunun cins və yaş məlumatlarına əsasən həyata keçirildi. Tədqiqatın məlumatları aşağıdakı proqramlarda təhlil edildi: SPSS və Statistics R/R Studio. Məlumatların təhlili aşağıdakı üsuldan istifadə etməklə həyata keçirildi: birölçülü tezlikli bölüşdürmə, kross-tabulyasiyalar, korrelyasiya, reqressiya və s. Tədqiqatın nəticələri ilə əlaqədə, eləcə də, Qafqaz Barometrinin 2017-ci ilin məlumatları¹ müzakirə edildi. 2017-ci ildə qeyd edilən sorğu bütün Gürcüstan miqyasında 2379 respondentə ehtiva etmişdir. Müvafiq olaraq, o, ölkədə mövcud olan sosial, siyasi və

¹ Qafqaz Barometri Gürcüstan - <https://caucasusbarometer.org/ge/>

iqtisadi tendensiyaları görmək imkanını verir ki, bu da etnik azlıqların qruplarının tədqiqat nəticələrinin müqayisəli təhlili üçün maraqlıdır.

Siyasət sənədi: tədqiqatın nəticələrinə və tövsiyələrinə istinad etməklə siyasət sənədi (Policy Paper) işlənib hazırlandı ki, həmin sənəddə etnik azlıqların qruplarının və onların nümayəndələrinin siyasi proseslərdə iştirakının artmasına dəstək olacaq intervensiya modelləri təqdim edilmişdir.

3. Ədəbiyyatın icmalı

“İnsanların kiçik hissəsinin qərarların qəbul edilmə prosesində iştirak etdiyi yerdə kiçik demokratiya vardır; bu proseslərə nə qədər çox insan qoşularsa, demokratiyanın keyfiyyəti də o qədər yüksək olur” (Verba & Nie, 1972, səhifə 1). Demokratiyanı inklüziv tipli idarəetmə hesab edirlər, çünki o, “xalq tərəfindən və yenə də, hər kəs kimi, xalq üçün həyata keçirilən xalq idarəetməsini” nəzərdə tutur (Taylor, 1998, səhifə 144). Inklüzivlik azlıqların qruplarının siyasi proseslərdə iştirak etməsini nəzərdə tutur, bunun real imkanları isə demokratiya şəraitində təmin edilmiş olmalıdır. Demokratiyanın həyata keçirilməsini konkret çətinliklər müşayiət edir və əhəmiyyətli çağırışlar fərqli siyasi mədəniyyətə və ya eyniliyə malik olan qrupların anlaşılması və onların idarəetməyə qoşulması baxımından izlənilir. Lakin, qoşululuğun ilk şərti əvvəlcə bu qrupların eyniləşdirilməsi və tanınmasıdır (Taylor, 1998). Qeyd edilməlidir ki, demokratiyanın ideal tipi müasir təcrübədə əhəmiyyətli nöqsanlarla həyata keçirilir. Müasir demokratiyalar üçün fərqli qrupların inklüzivliyi və təcrid olunmasının dinamikası arasında daimi gərginlik səciyyəvidir (Taylor, 1998; Taylor, 2001). Daha çox, müəlliflər bir sıra ölkələrdə demokratik institutların mövcudluğu barədə söhbət edirlər və konsolidasionalizm² (consociationalism) prinsipini tənqid edirlər, hansı ki, onların fikri ilə, fəsadlıdır və reallığı maskalayır, sanki etnik azlıqların ehtiyaclarının nəzərə alınması və inteqrasiya siyasətdə - elə bir fonda baş verir ki, həmin zaman təcrübədə kiçik qrupların maraqları/ehtiyacları siyasət xaricində qalır (Lijphart, 1969; Kohli, 2014). Hesab edilir ki, real olaraq, “mövcud olan demokratik ölkələrdə sosial, iqtisadi və siyasi bərabərsizliyin gücləndirilməsi baş verir ki, bu da gücə malik olan şəxslərə/gruplara rəsmi olaraq demokratik proseslərdən ədalətsizliyin yaranması və ya imtiyazların saxlanması üçün istifadə etmək imkanını verir” (Young, 2000, səhifə 17).

Müasir cəmiyyətlərdə fərqli qrupların mövcudluğu dönüşsüz və arzuolunan prosesdir. Onların eyniliyinə qarşı yanaşmalar siyasidir və mütləqdir ki, müasir siyasət fərqliliyin anlaşılmasına əsaslanır ki, bu da, xüsusi kimi, hər bir qrupun eyniliyini vurğulayır və dominant eynilik ilə onların assimilyasiyasını nəzərdə tutmur (Taylor, 1994). Dövlətdə “fərqliliklər siyasətinin” (Politics of difference) aparılması əhəmiyyətlidir, hansı ki, fərqli qrupların tanınmasını və struktur quruluşuna inteqrasiyasını nəzərdə tutur. Lakin, dövlət siyasəti yalnız qrupların və onların eyniliyinin tanınmasında dayanmamalıdır, zəruridir ki, etnik azlıqların qruplarına qarşı siyasi yanaşmalar ədalətlik, bərabər

² Konsolidasionalizm bizə elə bir növ demokratik sistemi təklif edir ki, bu da müxtəlif sosial qrupların elitesinin üzvlərinin idarəetməsinə və gücün onlar arasında bölüşdürülməsinə əsaslanır. Mənbə: <https://www.britannica.com/topic/consociationalism>.

imkanlar və siyasi inklüziya prinsiplərindən irəli gəlsin (Young, 2000, səhifə 107). Homogen vətəndaşlıq anlayışı və yanaşmasının tanınması və vətəndaşlar arasında fərqliliklərin bərabərlik siyasəti üçün əsas qoyulması zəruridir (Young, 1990). Lakin, cəmiyyətdə imtiyazlı dominant qrup olduğu zaman, hər zaman elə bir təhlükə mövcuddur ki, bərabərlik yanaşması yenə də dominant qrupa doğru yönəli bilər. Məsələn, “dominant qruplar üçün hegemoniyaya qarşı canatma və digər qrupları öz təsirlərinin altına salınma” səciyyəvidir (Taylor, 1994, səhifə 66). Buna görə də, dövlətdə bərabər eyniliyin tanınma siyasətinin aparılması əhəmiyyətlidir ki, bu da ədalətlik və dəyərlərin bərabərliyinə əsaslanmış olacaqdır (Taylor, 1992), eləcə də bu qruplar üçün ümumi sərvətlərə alçatanlığın və siyasi iştirakın dəstəklənməsi zəruridir.

Ölkədə demokratiyanın həyata keçirilməsinin zəruri şərti vətəndaşların siyasi qoşulmasıdır. Geniş mənada, siyasi iştirak siyasətə təsir göstərən vətəndaşların fəallığını nəzərdə tutur. Siyasi iştirakın/qoşululuğun bir, hərtərəfli izahını tapmaq çətinidir, çünki müəlliflər bu anlayışın bir-birindən fərqli operasionallaşdırmasını yerinə yetirirlər (Conge, 1988; Brady, 1998; van Deth, 2001; Fox, 2013.). Siyasi iştirakın izahatları vətəndaşların fərdi iştirakı və sosial hərəkətinin səfərbər edilməsi arasında dəyişir. Bu izahatlar kiçik, qeyri-sistemli dəyişiklikləri daxil etmək məqsədilə vətəndaşların ictimai məkanda işləməsi ilə başlayır (Verba & Nie, 1972) və vətəndaşların gücünün nümayiş etdirilməsi kimi, daha geniş anlamda başa çatır ki, bu da gücə malik olan strukturlara təsir göstərilməsini məqsəd güdür (Arnstein, 1969). Qeyd edilməlidir ki, texnologiyaların və vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etməsi ilə birlikdə, siyasətə qoşululuq formaları və onların miqdarı artır. Sosial səfərbərlik üçün imkanları genişləndirmiş internetin rolu əhəmiyyətlidir ki, bu da, əksər hallarda, siyasi iştirakın əhəmiyyətli ilk şərtidir (Bennett & Segerberg, 2013). Bu gün tədqiqatçılar artıq çağırışlar qarşısında dururlar ki, hansı fəallığı siyasi və hansı fəallığı qeyri-siyasi hesab etsinlər. Məsələn, bağbançılıq və ya hər hansı brendin məhsulundan məqsədli şəkildə istifadə edilməməsi siyasi iştirakın ənənəvi növlərinə aid deyildir, lakin məqsəd siyasi ola bilər, belə ki, bunu siyasi qoşululuq hesab edək yoxsa etməyək (van Deth, 2014). Lakin, cari tədqiqat etnik azlıqların qruplarının siyasi iştirakının daha ənənəvi formalarının öyrənilməsinə ehtiva edir və seçkilərdə iştirak, siyasi partiyanın üzvlüyü, yerli özünüidarəetmənin həyata keçirilməsində iştirak və s. kimi növlərə fokuslaşır.

Sandel (Sandel, 1996) ümumi sərvətlər üçün səfərbər ola bilən insanları siyasi qruplar/icmalar və vətəndaşlar adlandırır. Ümumi sərvətlər üçün səfərbər olmaq və ya qərarlarda iştirak etmək üçün demokratik kontekstin mövcud olması lazımdır ki, bu da icma və qoşuluqlar səviyyəsində mövcud olan demokratik mühit ilə ifadə edilməlidir. Yerli demokratiyanın inkişafı mədəni və ya siyasi kiçik qruplar üçün müəyyən muxtariyyətin verilməsi ilə baş verməlidir ki, bu da, əlbəttə ki, dövlət səviyyəli demokratiya ilə möhkəmləndirilmiş olmalıdır. İctimai proseslərdə iştirakın fundamental bəndi özünüidarəetmələrin fəaliyyət göstərməsidir ki, bu da sosial birliyin bütün üzvlərinə idarəetmədə iştirak etmək imkanını verir (Sandel, 2004). Qoşuluqların və icma institusiyalarının gücləndirilməsi yolu ilə, fərqli qruplar, o cümlədən, etnik azlıqlar, öz fərqliliyini və ya ehtiyaclarını daha yaxşı təqdim edə biləcəklər (Young, 2000).

Ümumi olaraq, demokratik siyasi iştirak instrumental, eləcə də öz-özlüyündə dəyəərə malikdir (Young, 1995). Instrumental dəyəər onda nümayiş etdirilir ki, əgər marqinalizasiya olunmuş və həssas qruplar siyasi proseslərdə iştirak etmək imkanına malik olarsa, ictimai məkan heterogen olacaqdır. İştiraklı demokratiya məhz həmin qruplara

ictimai siyasətdə, hökumət strukturlarında və ya iş yerlərində qərara qoşulmasına zəmanət verməlidir (Young, 2000). Fərqli qrupların ifadə edilməsinin öz-özlüyündə dəyəri onda ifadə edilir ki, “o, bizə həmin qrupların yaşadığı dünyanın reallığı və obyektivliyinin aşkar edilməsində kömək edir” (Young, 2000, səhifə 112).

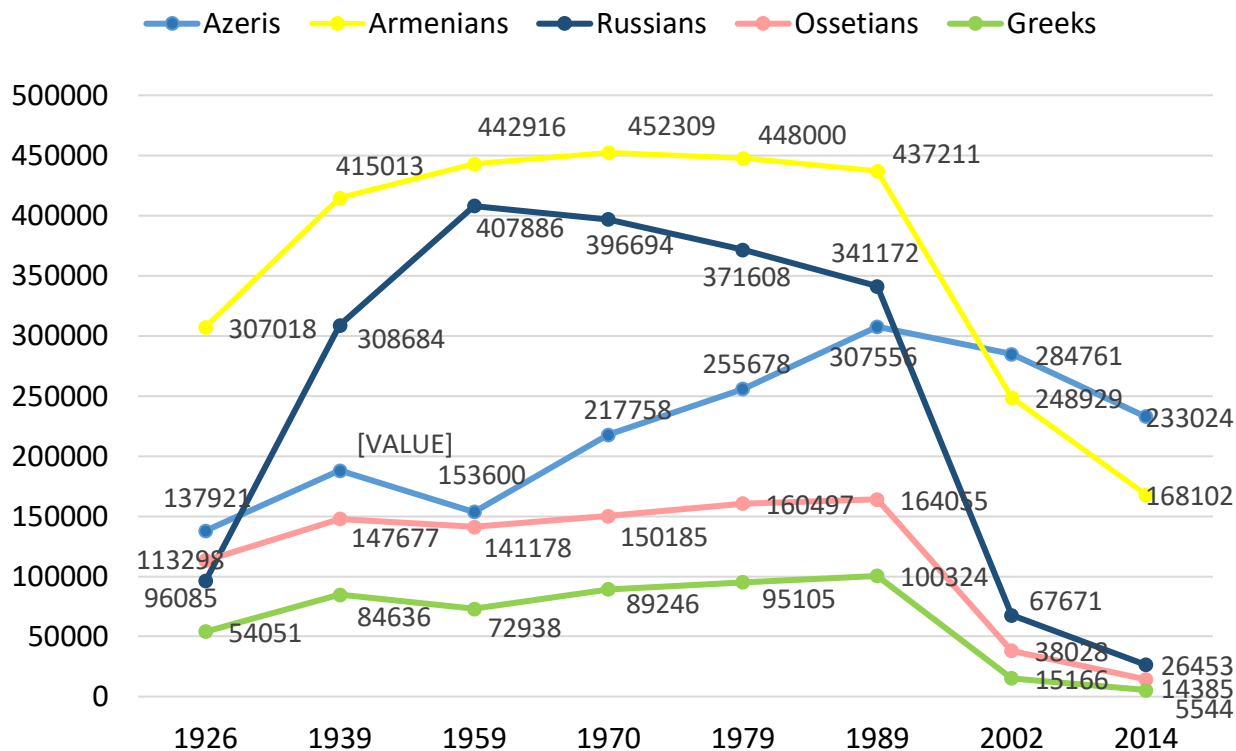
Eynilik fenomeninin etnik azlıqların qruplarının səfərbər edilməsi və ya onların nümayəndələrinin siyasi fəallığı kontekstində müzakirə edilməsi də əhəmiyyətlidir. Sosial birliklərdə fərdlər öz eyniliyə və “özlüyünə” (“self”) malikdirlər ki, bu da fərdlər tərəfindən səthi şəkildə seçilməmişdir və o, dərin, sosiuma kök salmış əsas malikdir (Sandel, 1982). Kasfirə (Kasfir, 1979) görə, digər eyniliklər olduğu kimi, etnik eynilik də siyasi fəallığın həyata keçirilməsinin motivasiya mənbəyinə çevrilə bilər. Lakin, etnik əsaslarda yaranmış siyasi iştirak mütləq, məsələn, dil, ərazi, mədəniyyət və s. kimi, obyektiv indikatorlarla məhdudlaşır. Siyasi iştirak üçün obyektiv amillərdən daha əhəmiyyətli fərdlərin subyektiv dərkətmələridir ki, onlar bu və ya digər siyasi fəallığa qoşulsunlar. Siyasi fəallığın formalaşması və artikulyasiyanın baş tutması üçün siyasi mühitdə konkret imkanların və siyasi vəziyyətin mövcud olması lazımdır. Baxmayaraq ki, etnik eyniliyi obyektiv və ya subyektiv xarakterizəedici hesab edirlər, hər ikisi təhlil üçün əhəmiyyətli ilk şərtədir. Kasfirə (Kasfir, 1979) görə, bir tərəfdən, subyektiv dərkətmələrin, yəni onun təhlili əhəmiyyətlidir ki, fərd özünü etnik qrup ilə münasibətdə necə dərk edir, digər tərəfdən isə, obyektiv indikatorların (təhsil, məşğulluq, gəlir və s.) müzakirə edilməsi də diqqətəlayiqdir. Etnik eyniliyin rəsmi və qeyri-rəsmi tanınması arasında (Nagel, 1994) fərq qeyd edilməlidir. Bir halda ki, fərdlər tərəfindən öz etnikliyinin qeyri-rəsmiliyi əsasən onların gündəlik təcrübələrində ifadə edilir, rəsmi etnik etiket və siyasət eyniliyin formalaşması, sosial təcrübə və siyasi fəallıq üçün daha da güclü mənbədir. Elə bir siyasi fon və siyasi yanaşmalar əhəmiyyətlidir ki, hansılar vasitəsilə etnik qrupların sərhədləri və etnik eyniliyin paternləri müəyyən edilir. Naqel (Nagel, 1986) hesab edir ki, etniklik və etnik eynilik “siyasi şəkildə qurulmuşdur”, çünki siyasəti, öz-özlüyündə etnik azlıqların qruplarını da əhatə edən iqtisadi və ya sosial prosesləri müəyyən edən dominant institusiya dövlətdir. Dövlətin rolu onun tərəfindən etnik azlıqların qruplarına qarşı yanaşmalar və etniklik ilə əlaqədar olan siyasətin məzmunu, eləcə də, həmin qrup tərəfindən sosial sərvətlərə əlçatanlıq ilə bağlıdır.

4. İkincili məlumatların təhlili

Giriş

Gürcüstan multimədəni dövlətdir, burada ənənəvi olaraq müxtəlif etnik, linqvistik və ya dini xarakteristikaların daşıyıcısı olan etnoslar və mədəni qruplar yaşayırlar. Ölkənin etnik tərkibi illər ərzində daima transformasiyaya uğrayır. Etnik statistikanın təhlili göstərir ki, kəskin homogenizasiya tendensiyası qeyd edilir və etnik rəngarənglik zaman ərzində itirilir.

Diagram 1 - Gürcüstan əhalisinin etnik tərkibinin dinamikası (mənbə: Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi)

2014-cü ildə aparılmış əhalinin son siyahıya alınmasına əsasən, əhalinin ümumi sayının təxminən 13.2 faizi etnik azlığa mənsubdur,³ o cümlədən, sayına görə ən iri qruplar azərbaycanlılar (6.2 faiz) və ermənilərdir (4.5 faiz), onlar ölkənin cənubi regionlarında (Kvemo Kartli və Samtsxe Cavaxeti regionları) yığcam şəkildə təmsil olunublar, qalan etnik qruplar yığcam qəsəbələri az dərəcədə yaradır və müxtəlif regionlarda və urban mərkəzlərində yaşayırlar. Ölkədə etnik azlıqların və mədəni baxımdan rəngarəng icmaların mövcudluğu Gürcüstan hakimiyyəti üçün əhəmiyyətli çağırışlardan birinə çevrilmişdir, əsas çağırış isə adekvat və səmərəli vətəndaş inteqrasiya siyasətinin aparılmasından ibarətdir. Bu siyasətdən əhəmiyyətli dərəcədə gürcü siyasi orqanizminin qoşululuğa, əməkdaşlıq və pluralizmə əsaslanmış dövləti nə dərəcədə formalaşdırma biləcəyi asılıdır.

Etnik azlıqların idarəetmə və vətəndaş inteqrasiyası siyasətinin institusional çərçivəsinin formalaşdırılması

Milli azlıqları müdafiə və səmərəli vətəndaş inteqrasiya siyasətinin həyata keçirilməsi üçün prinsipial olaraq düzgün institusional mexanizmin mövcud olması əhəmiyyətlidir. Qeyd edilən mexanizm və institusional çərçivə son illər ərzində bir çox dəyişikliyə məruz qalmışdır ki, bu da ümumi inteqrasiya siyasətinin sabitliyi və səmərəliliyinə təsir göstərirdi. Bu istiqamətlə ilk əhəmiyyətli sistemli addımlar 2015-ci ildə atılmışdır ki, həmin zaman hökumətdə vətəndaş inteqrasiyası məsələləri üzrə dövlət naziri aparatı yaradılmışdır. Dövlət naziri vəzifəsinə isə əslən osetin milliyyətli Zinaida Bestayeva təyin edilmişdir. Bu təyinat hökumət tərəfindən milli razılıq məsələsi üzrə atılmış addım

³ Gürcüstanın əhalinin siyahıya alınmasının rəsmi məlumatları www.geostat.ge

idi, bu eləcə də osetinlərin və ölkədə yaşayan bütün qeyri-gürcü etnik qrupların nümayəndələrinə qarşı xoşməramlı münasibətin ifadə edilməsinə işarə edirdi. Yeni yaradılmış nazirliyə vətəndaş inteqrasiyası və etnik azlıqların qoşululuğu siyasətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi tapşırılmışdır, onun səlahiyyətinə eləcə də müvafiq qanunvericilik çərçivəsinin qaydaya salınması da daxil idi. Lakin bu cür səlahiyyətlərə baxmayaraq, bu da, şübhəsiz, hökumət tərəfindən inteqrasiya problematikasının həll edilməsi baxımından ümidverici bir addım idi, dövlət naziri aparatı inteqrasiya siyasətini tam şəkildə koordinasiya edəcək hərəkətli və səmərəli orqana çevrilə bilmədi. Dövlət naziri aparatı mandatla nəzərdə tutulan əsas vəzifə əvəzindən əsasən 1990-cı illərdə Cənubi Osetiyadan və Gürcüstanın digər ərazilərindən məcburi köçkün osetinlərin məsələsinin öyrənilməsi və onların qayıtması üçün müvafiq şəraitin yaradılması ilə məşğul olmuşdur.

Milli azlıqların inteqrasiyası baxımından dövlət naziri aparatının səmərəsizliyi qismən onun minimal maliyyələşdirilməsi (illik büdcə 200,000 ləri) ilə şərtləndirilmiş idi, eyni zamanda məhdud maliyyə imkanlarından əlavə, dövlət naziri aparatının uğursuz fəaliyyəti onun daha çox rəmzi xarakteri ilə izah olunur ki, bu da real olaraq yalnız dövlətin etnik azlıqların problematikasını həll etməklə məşğul olmaq və azlıqların xoş münasibətini qazanmaq üçün nəzəri olaraq hazır olduğunu ifadə edirdi. Nazir vəzifəsində osetin milliyyətli nümayəndənin təyin edilməsi bu baxımdan müsbət rol oynamışdır, lakin elə əvvəldən aydın idi ki, siyasi çəkisi olmayan Zinaida Bestayeva inteqrasiya siyasətinə rəhbərlik edə və sabit institusional çərçivə-mexanizmi yarada bilməzdi. Yekun olaraq aparat 2007-ci ilin noyabr ayında ləğv edilmişdir.

Dövlət naziri aparatı ləğv edildikdən sonra 2008-ci ilin iyun ayına qədər etnik azlıqların vətəndaş inteqrasiyasının problematikasını, qeyd edilən mövzu üçün məsuliyyət yeni təsis edilmiş reinteqrasiya məsələləri üzrə dövlət naziri aparatının öhdəsinə qoyulana qədər, icra hakimiyyətində heç bir xidmətin məsuliyyəti altında olmamışdır. Bu qurum 2008-ci ilin fevral ayında, 2008-ci ilin yanvar ayına qədər fəaliyyət göstərmiş keçmiş münaqişələrin həll edilmə məsələləri üzrə dövlət naziri aparatı əvəzinə formalaşdırılmışdır.

Reinteqrasiya məsələləri üzrə dövlət naziri aparatı, onun sələfi olan strukturdan fərqli olaraq, etnik azlıqların vətəndaş inteqrasiyasını istiqamətilə daha geniş mandata malik idi ki, bu da qurumun struktur quruluşunda da öz əksini tapmışdır. Nazirliyin bazasında iki inzibati vahid (vətəndaş inteqrasiya idarəsi və etnik azlıqlar məsələləri idarəsi) formalaşdırıldı, hansılar bilavasitə olaraq mədəni rəngarənglik və inteqrasiya siyasəti üçün məsuliyyət daşıyırdılar. Nazirliyin əsas nailiyyəti kimi o hal hesab edilməlidir ki, vahid, etnik azlıqlarla münasibətdə unifikasiya edilmiş hökumət siyasətinin müəyyən edilməsi üçün əhəmiyyətli addımlar atılmışdır, o cümlədən, 2009-cu ildə hökumət azlıqlara qarşı siyasəti tənzimləyən və dövlətin institusional çərçivəsini müəyyən edən ilk hərtərəfli sənədi qəbul etmişdir, qeyd edilən sənəd hökumətin "Tolerantlıq və vətəndaş inteqrasiyasının milli konsepsiyası" adlı qətnaməsidir ki, həmin sənəddə azlıqların müdafiəsi və inteqrasiyasını istiqamətilə hökumətin ümumi məqsəd və vəzifələri qeyd edilmiş və, ən əhəmiyyətlisi, beşillik hökumət fəaliyyət planı işlənilib hazırlanmışdır ki, həmin planda müxtəlif qurumlar üzrə müvafiq məsuliyyət və öhdəliklər bölüşdürülmüşdür. Bundan əlavə, dövlət naziri aparatının təşəbbüsü və koordinasiyası ilə qurumlararası hökumət komissiyası formalaşdırılmışdır ki, bu komissiya da bütün relevant nazirlik və qurumları o məqsədlə birləşdirir ki, fəaliyyət planı ilə nəzərdə tutulan fəallıqların səmərəli yerinə yetirilməsi təmin edilsin.

Etnik azlıqların müdafiəsi və vətəndaş inteqrasiyası istiqamətilə müəyyən dəyişikliklər 2012-ci ildə parlament seçkiləri nəticəsində hakimiyyət dəyişdirildikdən sonra qeyd edildi. Dəyişikliklər azlıqlara qarşı mövcud olan institusional idarəetmə mexanizmlərinə toxundu. Qeyd edilən sahədə aparıcı strukturun adı da dəyişdirildi, reinteqrasiya məsələləri üzrə dövlət naziri aparatının adı dəyişdirilmiş və o, Barışıq və Vətəndaş Bərabərliyi Məsələləri üzrə Dövlət Naziri Aparatı adlandırılmışdır. Lakin adının dəyişdirilməsinə baxmayaraq, siyasət və prinsiplər səviyyəsində etnik azlıqlarla münasibətdə əhəmiyyətli dəyişikliklər həyata keçirilməmişdir. Yeni hökumət 2009-cu ildə qəbul edilmiş konsepsiya və fəaliyyət planı ilə nəzərdə tutulan fəallıqların həyata keçirilməsini davam etdirdi. Konsepsiyanın qüvvədə olma müddəti keçdikdən sonra isə hökumət 2015-ci ildə tolerantlıq və vətəndaş inteqrasiyasının milli strategiyası və yeni beşillik planın qəbul edilməsi barədə qətnaməni qəbul etmişdir. Bundan əlavə, dövlət qurumlararası komissiyası saxlanılmış, onun tərkibi daha da genişləndirilmiş, komissiyanın görüşlərinin sayı isə daha da intensiv olmuşdur. Dövlətin yeni baxışına əsasən strateji məqsədlər dörd əsas istiqamət ətrafında birləşdirilmişdir: vətəndaş və siyasi həyatda bərabər və tamdəyərli iştirak; bərabər sosial və iqtisadi şəraitin və imkanların yaradılması; keyfiyyətli təhsilin əlçatanlığının təmin edilməsi və dövlət dili üzrə biliyin yaxşılaşdırılması; etnik azlıqların mədəniyyətinin saxlanıb qorunması və tolerant mühitin təmin edilməsi⁴. Strategiyanın fəaliyyət planında müvafiq məsuliyyətli qurumları göstərməklə beş il ərzində müxtəlif konkret tədbirlərin siyahısı verilir. Strategiya ilə eləcə də hər bir təqvim ilinin sonunda növbəti il ərzində həyata keçiriləcək birillik fəaliyyət planının işlənilib hazırlanması da nəzərdə tutulur. Sənəd eləcə də həyata keçirilmənin hesabatı və qiymətləndirmə mexanizmlərini formalaşdırır, hansılara əsasən hər il yerinə yetirilmənin hesabatı hazırlanır, eləcə də aralıq qiymətləndirmə sənədinin işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulur.

Təsdiq edilmiş strateji sənəd çoxluq ilə daha çox interaksionu nəzərdə tutur, çünki vətəndaş inteqrasiyası elə bir prosesdir ki, ona bütün cəmiyyət, onun hər bir üzvü qoşulmuşdur. Strategiyanın əhəmiyyətli yeniliyi azsaylı və həssas etnik azlıqların dəstəklənməsi kimi, məsələlərin nəzərə alınmasıdır. Dövlət sənəd ilə öhdəlik götürür ki, azsaylı və həssas etnik qrupların təhsil və hüquqi ehtiyaclarını təmin edəcək, eləcə də həmin qrupların dillərinin tədrisini təhsil müəssisələrində tətbiq edəcəkdir. Strategiyanın daha bir əhəmiyyətli yeniliyi gender aspektlərinin nəzərə alınmasıdır. O cümlədən, dövlətin öhdəliyi etnik azlığa mənsub olan qadınların hüquqlarını müdafiə etmək, eləcə də onların ehtiyacları və inteqrasiyasını təmin etməkdir.

Gürcüstanın indiki hökumətinin fəaliyyət göstərdiyi zaman azlıqların institusional idarəetməsi sahəsində qəbul edilmiş əhəmiyyətli qərar etnik azlıqlar və dini azlıqlar arasında siyasətin ayrılmasıdır. Etnik azlıqların inteqrasiyasının komponentini, qeyd etdiyimiz kimi, Barışıq və Vətəndaş Bərabərliyi Məsələləri üzrə Dövlət Naziri Aparatı koordinasiya edir, hökumətin digər strukturları da məhz həmin qurumun koordinasiyası altında fəaliyyət göstərirlər. Dini rəngarəngliyə və dini azlıqların problematikasına gəldikdə isə, bu sahəyə nəzarəti və koordinasiyanı Dini Məsələlər üzrə Dövlət Agentliyi həyata keçirir, o, hökumətin sərəncamı ilə 2014-cü ildə yaradılmış və ona dövlətin dini siyasətinin idarə edilməsi həvalə edilmişdir. 2015-ci il ərzində agentliyin əsas fəaliyyəti aşağıdakı məsələləri ehtiva edirdi: inter-dini qoşululuğun təmin edilməsi, dini azlıqlara Sovetlərin totalitar rejimi zamanı vurulan ziyanın qismən və rəmzi şəkildə ödəmək məqsədilə maliyyə dəstəyinin həyata keçirilməsi, dini azlıqlara kult tikililərinin verilməsi məsələsinin öyrənilməsi və müvafiq qərarların qəbul edilməsi.

⁴ Vətəndaş bərabərliyi və inteqrasiyası üzrə dövlət strategiyası və 2015-2020-ci illərin fəaliyyət planı, Gürcüstan hökuməti 2015.

Gördüyümüz kimi, 2000-ci illərdən bu günə qədər azlıqların institusional idarəetmə siyasətində heç bir dəyişiklik həyata keçirilməmişdir. İnstitusional sabitliyə və səmərəliliyə yönəldilmiş tendensiya və aydın hökumət baxışı göz qabağındadır ki, bu da müvafiq qanunvericilik və hüquqi requlyasiyalarda öz əksini tapmışdır. Həmçinin qurumlararası koordinasiya və əməkdaşlıq əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmışdır. Lakin siyasətin səmərəliliyinə hökumət tərəfindən müvafiq siyasətin həyata keçirilməsində məhdud maliyyə təminatı təsir göstərir. Etnik azlıqların müdafiə və vətəndaş inteqrasiya siyasətinin bəyan edilmiş prioritetləşdirilməsi büdcə səviyyəsində maliyyə təminatında əks etdirilməmişdir. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, hal-hazırda da bir çox dövlət öhdəliyi və məsuliyyətinin yerinə yetirilməsi beynəlxalq dəstəkdən asılıdır.

Etnik azlıqların vətəndaş və siyasi qoşululuğunun problematikasi

Əgər sahənin vətəndaş və siyasi tərkibini bir-birindən ayırsaq, qeyd edilən istiqamətlə fərqli nəticələr və tendensiyaları ayıra bilərik. Vətəndaş iştirakı baxımından son illərin təcrübəsi göstərir ki, etnik azlıqlar vətəndaş proseslərində iştirak etmək üçün adekvat imkanlara malikdirlər, dövlət tərəfindən eləcə də kommunikasiya, konsultasiya və vəkilliyin institusional mexanizmləri dəstəklənmişdir, bu baxımdan Xalq Müdafiəçisi Ofisinin yanında tətbiq edilmiş Etnik Azlıqlar Şurası adlı konsultasiya strukturunun mövcudluğu qeyd edilməlidir ki, bu şura da 2005-ci ildən hakimiyyət ilə etnik azlıqlar arasında kommunikasiya və konsultasiya kanalı kimi fəaliyyət göstərir. Şura, üzvlərinin sayı və coğrafi yerləşməsindən asılı olmayaraq, etnik azlıqların ictimai təşkilatlarını birləşdirir. Şura eləcə də etnik azlıqlarla əlaqədar olan istənilən problemi səsəndirmək və siyasi tövsiyələri işləyib hazırlamaq səlahiyyətinə malikdir. Son illərdə şuranın təyinatı və mandatı daha da genişləndirilmiş və ona monitoring və qiymətləndirmə funksiyaları verilmişdir, bu baxımdan tolerantlıq və vətəndaş inteqrasiyasının milli strategiyasının yerinə yetirilməsinin monitoringinin həyata keçirilməsi üçün şuranın hər il qoşulması xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Etnik azlıqların vətəndaş qoşululuğu baxımından eləcə də yerli özünüidarəetmə səviyyəsində əhəmiyyətli mexanizm mövcuddur, o cümlədən, 2016-cı ildə təsdiq edilmiş dövlət fəaliyyət planına əsasən 2017-ci ildə diyar administrasiyaları bazasında konsultasiya mexanizmi işə salındı və həmin mexanizmdə yerli özünüidarəetmə, eləcə də müvafiq diyar administrasiyası hüdudlarında yaşayan etnik azlıqların nümayəndələri iştirak edirlər.

Həmçinin Acariya Muxtar Respublikasında olan etnik azlıqların vətəndaş qoşululuğuna yönəldilmiş struktur – “Dostluq Evi” əhəmiyyətli konsultasiya mexanizmidir, həmin mexanizm Batumi meriyası tərəfindən 2006-cı ildə təsis edilmişdir və Acariya Muxtar Respublikasında qeydiyyatda alınmış bütün etnik birlikləri birləşdirir. Xalq Müdafiəçisi Ofisinin yanında Etnik Azlıqlar Şurasından fərqli olaraq, Batumi Dostluq Evi yerli büdcədən maliyyələşdirilir, fəallıqların əsas hissəsi Acariyanın etnik rəngarəngliyinin nümayiş etdirilməsi və mədəni orijinallığının qorunmasına yönəldilir. Tbilisidə, eləcə də regionlarda olan etnik azlıqların konsultasiya və qoşululuğuna yönəldilmiş strukturların əhəmiyyəti eləcə də onların müxtəlif beynəlxalq mexanizmlər üçün Gürcüstanda mövcud olan azlıqların vəziyyəti barədə alternativ məruzələrin hazırlanmasında ifadə edilir, bu cür məruzələr artıq universal dövrü icmal və İrqi Ayrı-seçkiliyi Aradan Qaldırma Komitəsi (CERD) üçün hazırlanmışdır, analoji məruzə eləcə də Gürcüstan tərəfindən azlıqların müdafiəsi üzrə çərçivə konvensiyasının yerinə yetirilməsi barədə hazırlanır.

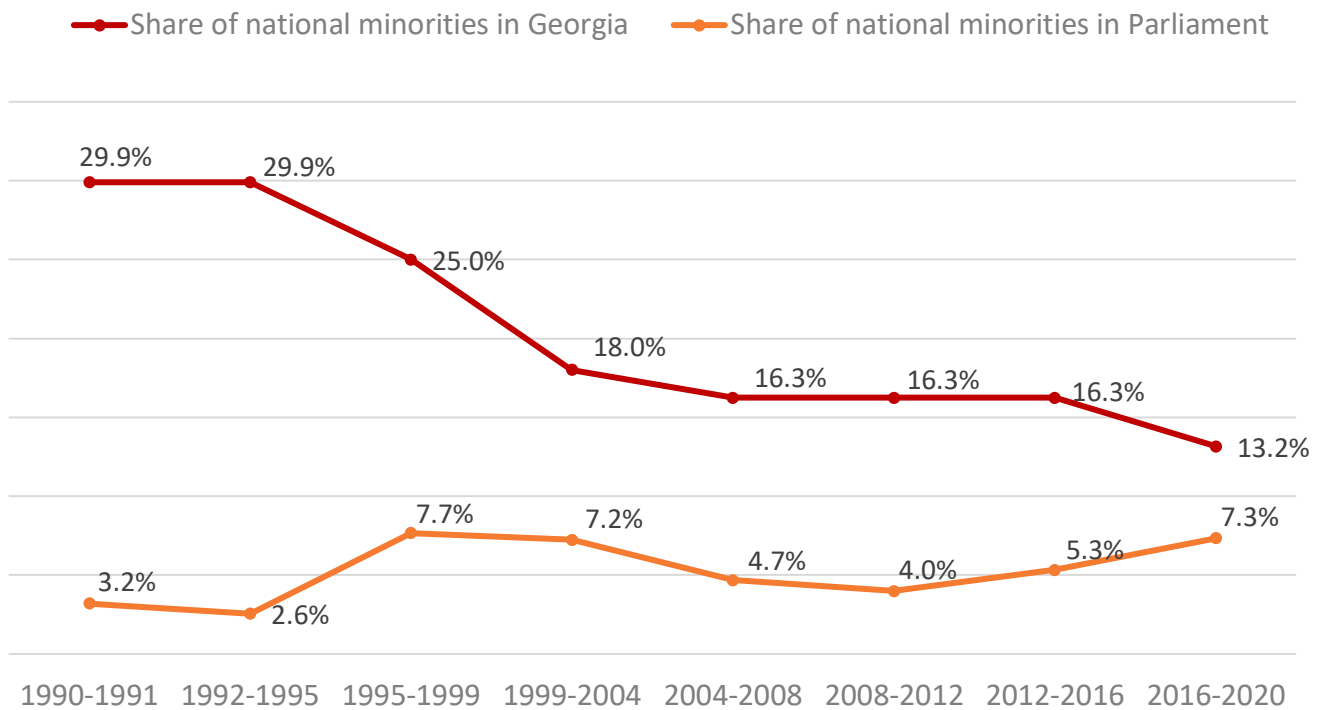
Gördüyümüz kimi, Gürcüstanda yaşayan etnik azlıqlar paytaxtda, eləcə də regionlarda vətəndaş fəallığı və öz problemlərini və cari çağırışları səsəndirmək və vəkillik imkanına malikdirlər, dövlət tərəfindən isə müvafiq institusional mexanizmlərin mövcudluğu təmin edilmişdir, lakin bu cür müsbət fona baxmayaraq, etnik azlıqların təşkilatları və icma birliklərinin qeyri-sabitliyi və müstəqil olaraq vətəndaş fəallığını, o cümlədən, vəkilliyi, monitorinqi və ya lobbiciliyi həyata keçirmək üçün kifayət olmayan hazırlığı əsas çağırış olaraq qalır. Etnik azlıqların vətəndaş iştirakı əsasən kənar maliyyə təminatından asılıdır, həmin təminat mövcud olmadığı təqdirdə, qeyd edilən təşkilatlar özünü səfərbər edə bilmirlər. Son illər ərzində bunun ən yaxşı misalı Cavaxetidə (Axalkalaki və Ninotsminda bələdiyyələri) mövcud olan etnik azlıqların konsultasiya şəbəkəsinin faktiki olaraq yox olmasıdır. 2005-ci ildən Cavaxetidə etnik azlıqların icma səfərbərliyi intensiv xarakter almışdır ki, bu da yerli səviyyədə vətəndaşların konsultasiya forumunun formalaşması ilə ifadə edildi, forum bir neçə il ərzində səmərəli şəkildə yerli problematikanın səsəndirilməsini, eləcə də vəkilliyi və hüquqların müdafiəsini həyata keçirirdi, lakin 2012-ci ildən beynəlxalq donorlar tərəfindən forumun müvafiq maliyyə dəstəyi məhdudlaşdırıldıqdan sonra onun fəaliyyəti tamamilə dayandırılmışdır. Etnik azlıqların vətəndaş fəallığına maneçilik törədən əsas amil məhz onların qeyri-sabitliyi və daima kənar maliyyələşdirmədən asılılığıdır. Yuxarıda adı çəkilən Xalq Müdafiəçisi yanında Etnik Azlıqlar Şurasını da eyni qeyri-sabitlik səciyyələndirir, hansının fəallıqları əsasən beynəlxalq donor təşkilatı tərəfindən dəstəklənir, ehtimal olaraq, maliyyələşdirmə dayandırıldığı təqdirdə, onun səmərəliliyi və təsiri də əhəmiyyətli dərəcədə azalacaqdır.

Etnik azlıqların iştirakının siyasi tərkibinə gəldikdə isə, vətəndaş qoşululuğundan fərqli vəziyyətə rast gəlirik. Əgər etnik azlıqların vətəndaş təşkilatları vətəndaş fəallığını həyata keçirmək üçün lazım olan mexanizmlərə malikdirlərsə, etnik azlıqların siyasi maraqları və onların ictimai-siyasi həyatda iştirakı əhəmiyyətli dərəcədə limitləşdirilib. Doğrudur, qeyd edilən məsələ tolerantlıq və vətəndaş inteqrasiyasının milli konsepsiyası və fəaliyyət planında prioritetli istiqamət kimi adlandırılmışdır, lakin real gürcü siyasi məkanına etnik azlıqların inteqrasiya olunması adekvat dərəcədə həyata keçirilməmişdir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Gürcüstan tərəfindən etnik azlıqların müdafiəsi və inteqrasiyası istiqamətilə seçilmiş siyasət multikulturalizm konsepsiyasının qəbul edilməsi ilə səciyyələndirilir, lakin siyasi qoşululuq kontekstində eyni yanaşma yalnız fraqmentli şəkildə qəbul edilmişdir. Multikulturalizmi qəbul edən ölkələrin əksəriyyətində azlıqların qoşululuğunu təmin edən bir sıra təcrübə mexanizmlər tətbiq edilmişdir ki, hansılar bir çox hallarda müsbət ayrı-seçkilik xarakterinə malikdirlər, o cümlədən, bu cür tədbirlər arasında etnik azlıqların maraqlarını ifadə edən siyasi partiyaların mövcudluğu, parlamentdə, eləcə də yerli təmsilçilik orqanlarında etnik azlıqların zəmanət verilmiş nümayəndələrinin mövcudluğu kvotalaşdırma təcrübəsinin tətbiq edilməsi ilə, etnik azlıqların seçki siyahılarında irəli sürülməsi müqabilində siyasi partiyalar üçün həvəsləndirici güzəştlərin təyin edilməsi və sair nəzərdə tutulur.

Gürcüstanda mövcud olan hüquqi və siyasi təcrübə son illər ərzində bənzər güzəşt hərəkətlərinin təşəbbüs edilməsinə yönəldilməmişdir, müvafiq olaraq, etnik azlıqların ümumdövlət siyasi proseslərində iştirakı və qoşululuğu formalaşmış institusional mexanizmlərdən və güzəşt siyasətindən deyil, siyasi partiyaların və müxtəlif siyasi liderlərin qərarından asılıdır ki, bu da onların xoş məramı ilə əlaqədardır. Siyasi arenada etnik azlıqların mövcudluğunu nəzərdən keçirsək, aşkar ediləcəkdir ki, yalnız siyasi iradənin mövcudluğu azlıqların maraqlarının müxtəlif hakimiyyət şaxələrində əks etdirilməsi baxımından kifayət deyildir. Etnik azlıqların siyasi iştirakını müəyyən edən indikator kimi, azlıqların parlamentin fəaliyyətində və icra hakimiyyətində iştirakını hesab etsək, vəziyyəti o qədər də əlverişli olmayacaqdır. Etnik azlıqlar hər çağırışın Gürcüstan parlamentində təmsil olunurlar, lakin onların

sayı və faizliliyi daima dəyişir. Ölkədə etnik azlıqların ümumi sayını nəzərə almaqla ən adekvat və mütənasib təmsilçilik 2016-cı ildə seçilmiş Gürcüstan parlamentindədir, orada etnik azlıqlar 11 parlament üzvü ilə təsil olunurlar ki, bu da deputatların ümumi sayının 7.3 faizini təşkil edir ki, bu da əvvəlki çağırışın parlamentindən fərqli olaraq, ölkədə etnik azlıqların ümumi faiz göstəricisinə nisbətən yaxınlaşır ki, bu da 2016-cı ildə 13.2 faiz təşkil edir. Lakin hələ ki, bunun müsbət dinamikanın bir hissəsi və ya təsadüfi olduğu barədə rəyləri vermək tezdir.

Diaqram 2 – Gürcüstan parlamentində etnik azlıqların təmsilçiliyinin dinamikası (mənbə: Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi)

Mövcud olan qanunvericilik çərçivəsini nəzərə alaraq etnik azlıqların parlament üzvləri kimi seçilməsi proporsional sistem təqdirində siyasi partiyalar tərəfindən seçki siyahılarında etnik azlıqların namizədlərinin nəzərə alınmasından asılıdır, majoritar sistem təqdirində isə analoji siyasi partiyalar və ya təşəbbüs qrupları tərəfindən etnik azlıqların majoritar dairənin namizədi kimi adlandırılmasından asılıdır. Formalaşmış təcrübə göstərir ki, aparıcı siyasi partiyalar partiya fəaliyyətinə etnik azlıqların cəlb edilməsinə az yönəldilirlər ki, bu da daha sonra partiya seçki siyahılarında etnik azlıqların azlığında öz əksini tapır. Analoji problem majoritar sistem ilə seçkilərdə də özünü büruzə verir, keçən illərin seçkilərinin təcrübəsi göstərir ki, etnik azlıqların zəmanət edilmiş təmsilçiliyi yalnız iki seçki dairəsində – Axalkalaki və Ninotsminda dairələrində olmuşdur. Etnik azlıqların yığcam yaşadığı digər dairələrdən isə onların seçilməsi siyasi partiya tərəfindən azlığın nümayəndəsini seçib-seçmədiyindən asılı idi. 2015-ci ildə Seçki Məcəlləsində həyata keçirilmiş dəyişikliklərlə, bunun nəticəsində nisbətən kiçik seçki dairələrinin böyüdülməsi və birləşdirilməsi baş vermişdir, majoritar sistem ilə etnik azlıqların seçilmə ehtimalı daha da azaldı, çünki birləşdirilməyə bir neçə dairə daxil oldu ki, hansılardan etnik azlıqların bir neçə namizədini seçmək imkanı var

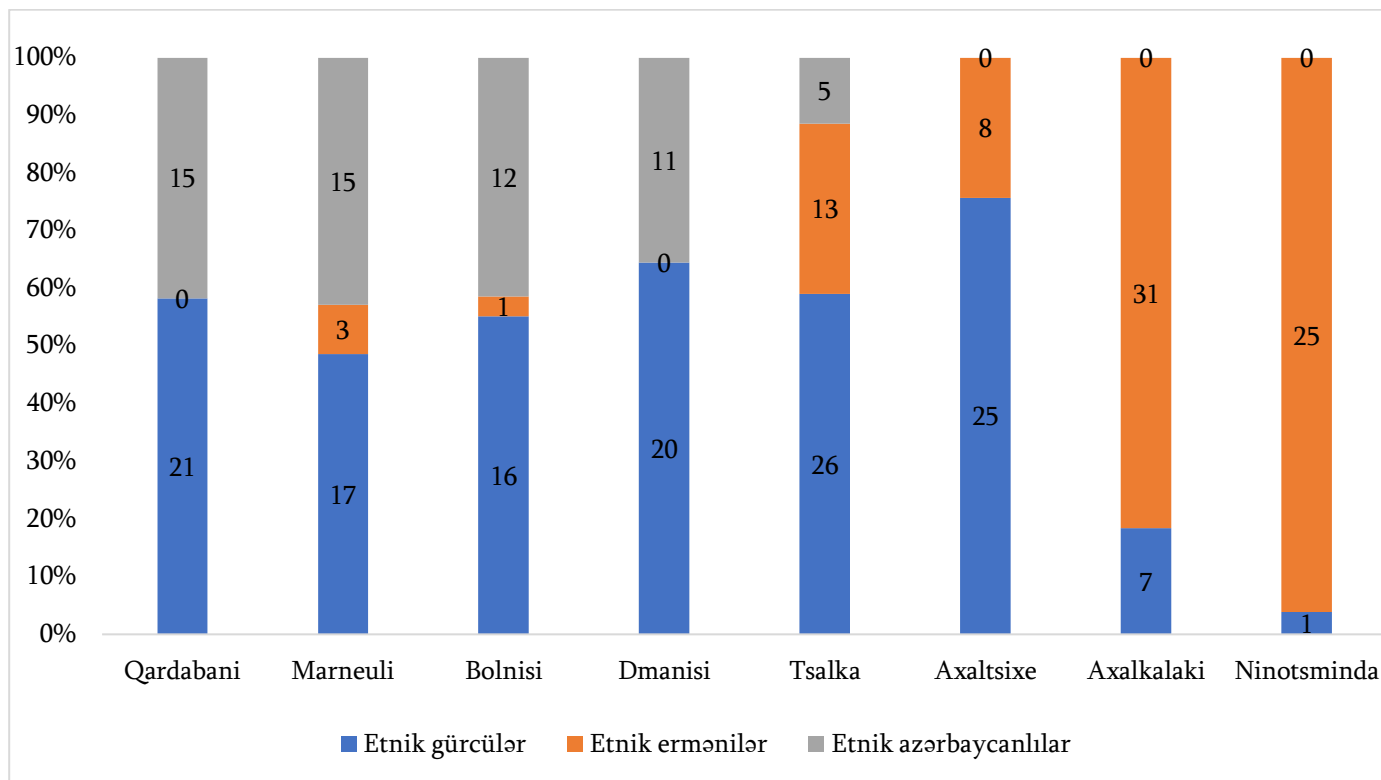
idi, o cümlədən, Axalkalaki və Ninotsminda seçki dairələrinin birləşdirilməsi ilə 2016-cı ildən faktiki olaraq regiondan bir nəfər ilə az olan azlığın nümayəndəsi seçiləcəkdir.

Hal-hazırki anda etnik azlıqların siyasi iştirak prosesinə müsbət töhvəsini verə bilən əsas məsuliyyətli təşkilatlar siyasi partiyalardır, lakin onların səmərəliliyi müxtəlif səbəblər üzündən məhduddur. Əsas problemlərdən biri ondan ibarətdir ki, siyasi partiyalar üçün etnik azlıqların təmsilçiliyini artırmaq məqsədilə onlar tərəfindən pro-aktiv hərəkəti həvəsləndirəcək hüquqi stimullar mövcud deyildir. Məsələn, partiya siyasətini, maliyyəni və digər məsələləri tənzimləyən vətəndaşların siyasi assosiasiyaları barədə Gürcüstan orqan qanununda siyasi partiyaları etnik azlıqları rekrutlaşdırmağa həvəsləndirəcək heç bir mexanizm yoxdur. Lakin qanunda iki əhəmiyyətli bənd vardır, bunlardan birincisi siyasi partiyalar tərəfindən etnik ədavəti yaratmağı və zorakılığa çağırmağı qadağan edir, ikincisi isə partiyalar tərəfindən regional və ya ərazi əlamət ilə üzvlüyün mədudlaşdırılmasını qadağan edir. Bu vəziyyət, əlbəttə ki, etnik azlıqların siyasi iştirakının aşağı səviyyəsini şərtləndirmir, lakin hüquqi həvəsləndirmənin azlığı həqiqətən müsbət təsir göstərə bilməz. Məsələn, əgər qadınların siyasi iştirakının artırılmasının dəstəklənməsini müzakirə etsək, vətəndaşların siyasi assosiasiyası barədə qanunda müsbət stimullar vardır və onlar maliyyə həvəsləndirmə formasına malikdirlər: seçki siyahısına qadın namizədlərini minimum 30 faizlik pay ilə namizədlərin siyahısının birinci, ikinci, üçüncü və hər növbəti onluğuna daxil edəcək siyasi partiyalar üçün baza maliyyələşdirməsi 30 faiz artırılır. İkinci məsələ, əlbəttə ki, bu həvəsləndirici ölçülərin real nəticəyə nail olmaq üçün nə dərəcədə kifayət olmasıdır, lakin etnik azlıqlar təqdirində, etnik azlıqların təmsilçiliyinin artırılma prinsipinin dəstəklənməsini təmin edəcək hüquqi normaların müəyyən edilməsi istiqamətilə bənzər rəmzi cəhd belə mövcud deyildir.

Gürcüstanda partiya siyasətinin qeyd edilən nöqsanları 2017-ci ilin yerli seçkilərinin nəticələrini nəzərə almaqla yaxşı göründü ki, hansının partiya siyasəti kontekstində təhlilini Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi həyata keçirmişdir.⁵ Etnik azlıqların miqdar göstəriciləri yerli seçimli orqanlarda 2017-ci ilin yerli seçkiləri nəticəsində aşağıdakı şəkildə görünür: 64-dan 21 bələdiyyədə etnik azlıqların icmasından minimum bir namizəd seçilmişdir. Qeyd edilən 21 bələdiyyədə azlıqları cəmi 165 nümayəndə təmsil edir. Aşağıda verilən diaqram sakrebuloların etnik tərkibini göstərir ki, hansılarda üzvlərin minimum 20 faizi etnik azlıqlara mənsubdur. Bu cür bələdiyyələrin sayı cəmi səkkizdir və onlar etnik azlıqların yığcam şəkildə yaşadığı regionlarda yerləşirlər.

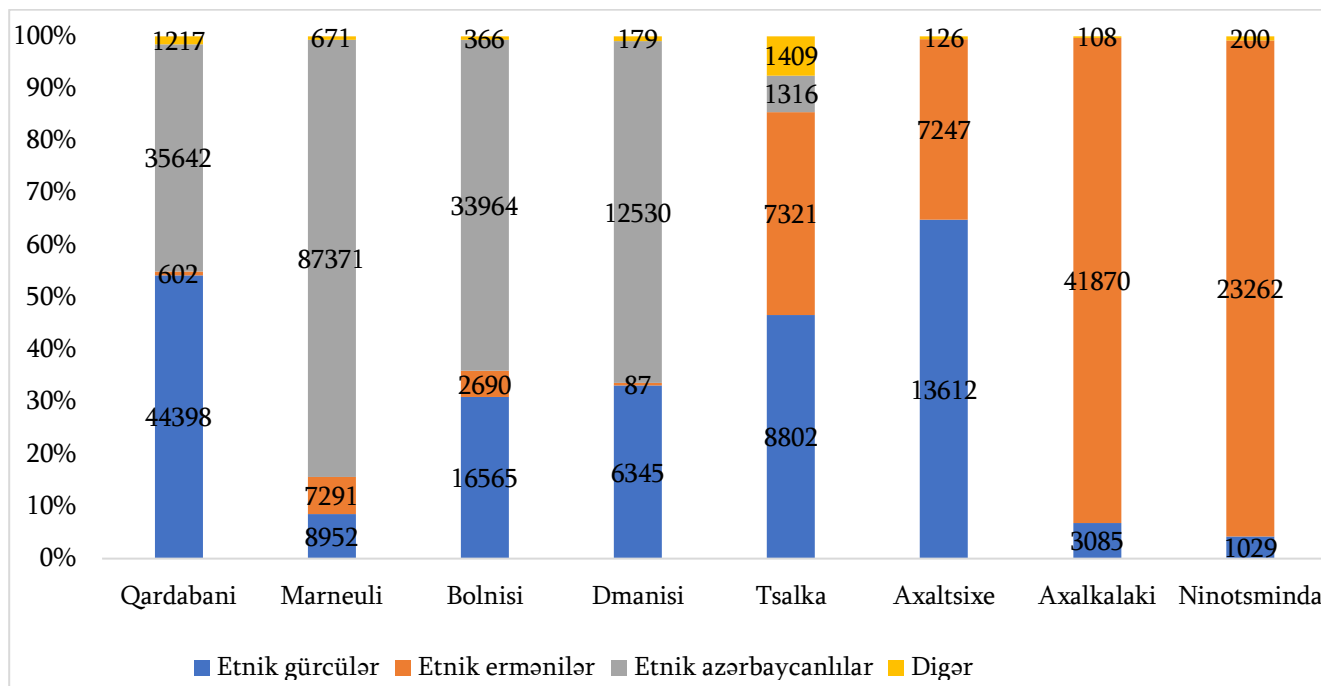
⁵ Gürcüstanda etnik azlıqların səsleri üçün rəqabət: 2017-ci ilin yerli seçkiləri, siyasət oçerki, Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi, Tbilisi 2018.

Diagram 3: sakrebulolarda etnik azlıqların təmsilçiliyi (mənbə: Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi)

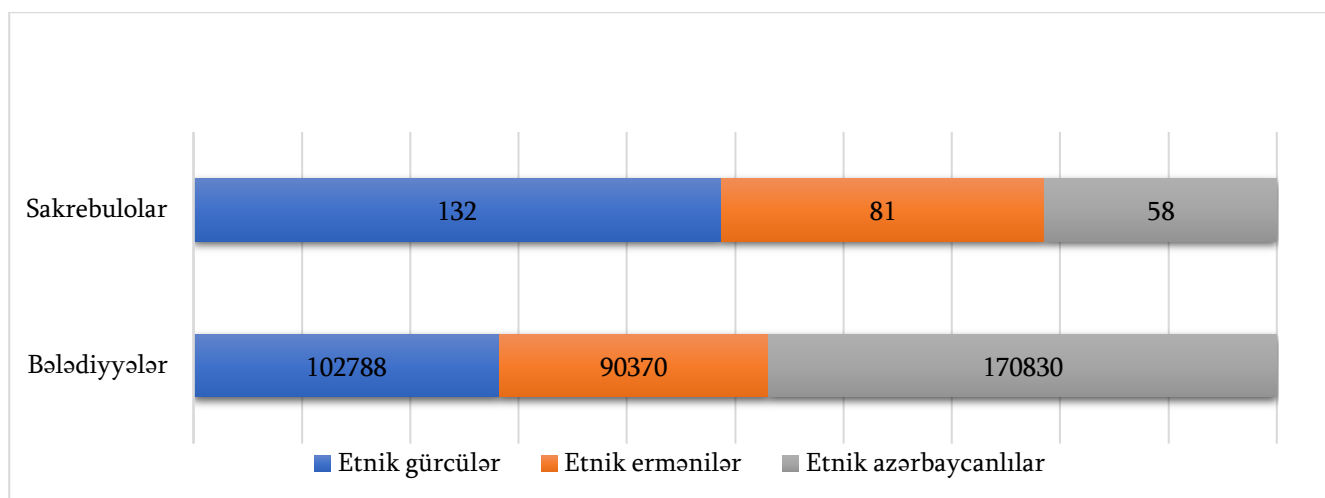
Lakin həmin diaqram bu regionların etnik tərkibini mütənasib şəkildə əks etdirmir. 2014-cü ilin əhalinin siyahıya alınmasına əsasən, Gürcüstanda etnik gürcülərin azlıq təşkil etdiyi cəmi altı bələdiyyə mövcuddur: Axalkalaki, Bolnisi, Dmanisi, Marneuli, Ninotsminda və Tsalka (aşağıdakı diaqram 4-ə baxın). 2017-ci ilin seçkiləri nəticəsində isə sakrebulosunda etnik gürcülərin çoxluq təşkil etmədiyi yalnız üç bələdiyyə mövcuddur – Marneuli, Axalkalaki və Ninotsminda. Bolnisi, Dmanisi və Tsalka sakrebulolarında etnik gürcülər çoxluq təşkil edirlər. Bu isə həmin bələdiyyələrin etnik tərkibini mütənasib şəkildə əks etdirmir. Bütün bunlar ona işarə edir ki, bu sonuncu bələdiyyələrdə etnik gürcülər artıq dərəcədə, etnik azlıqlar isə az dərəcədə təmsil olunublar.

Diqram 4: səkkiz bələdiyyənin etnik tərkibi (mənbə: Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi)

Diqram 5 göstərir ki, həmin səkkiz bələdiyyədə 102,788 etnik gürcü, 90,370 etnik erməni və 170,830 etnik azərbaycanlı yaşayır, lakin bu üç icma səkkiz bələdiyyədə müvafiq olaraq 132, 81 və 58 yer əldə etmişdir. Bu o deməkdir ki, ortalama 779 etnik gürcünün sakrebuloda bir nümayəndəsi vardır, həmin zaman 1,116 etnik erməninin və 2,945 etnik azərbaycanlının da sakrebuloda hərəsinin bir nümayəndəsi vardır. Bu rəqəmlər onu göstərir ki, azlıqlar bütövlükdə sakrebuloda gürcülərdən daha az dərəcədə təmsil olunublar. Bununla yanaşı, etnik azərbaycanlı əhali etnik erməni əhalidən daha əlverişsiz vəziyyətdədir. Bu sonuncu faktı onunla izah etmək olar ki, etnik erməni əhali öz məskunlaşma arealında etnik azərbaycanlı əhalidən daha yüksək faizliliklə təmsil olunub.

Diqram 5: səkkiz bələdiyyənin və onların sakrebulolarının etnik tərkibinin müqayisə edilməsi (mənbə: Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi)

Beləliklə, məlumatlara istinad etməklə aydın olur ki, Gürcüstanda etnik azlıqlar yerli səviyyədə müvafiq şəkildə təmsil olunurlar. Nəticədə, elə bir təəssürat yaranır ki, öz seçicilərinin etnik tərkibinə mütənasib şəkildə əks etdirilməsi, hələ ki, ola bilsin ki, gürcü siyasi partiyalarının ən əsas prioritetini təşkil etmir.

Mərkəzi səviyyədə icra hakimiyyətinə gəldikdə isə, azlıqların icmalarının maraqlarını ifadə edən təmsilçiliyə mərkəzi hakimiyyət səviyyəsində faktiki olaraq rast gəlmirik. Etnik azlıqlar yalnız orta və aşağı bəndin siyasi vəzifələrini tuturlar. Etnik azlıqların yığcam yaşadığı region və bələdiyyələrdə fərqli vəziyyətə rast gəlirik. Axalkalaki və Ninotsminda bələdiyyələri təqdirində, idarəetmə bütövlüklə yerli erməni etnik qrupunun nümayəndələrinə etibar ediləndir ki, hansılar qamqebeli, qamqebeli müavinləri və ya digər əsas vəzifələri tuturlar. Kvemo Kartli regionu təqdirində isə yerli etnik azərbaycanlı icması yerli hakimiyyəti yalnız fraqmental və qeyri-tamdəyərli şəkildə bölüşdürür. Axalkalaki və Ninotsmindadan fərqli olaraq, Kvemo Kartli bələdiyyələrində etnik azərbaycanlı heç vaxt qamqebeli vəzifəsini tutmamışdır, eləcə də nadir istisnalardan başqa, bütün digər əsas vəzifələr də qeyri-azərbaycanlıların əllərindədir.

Eyni zamanda müəyyən müsbət tendensiyalar barədə də söhbət etmək mümkündür ki, bunlar da hakimiyyət tərəfindən etnik azlıqların vətəndaş və siyasi qoşululuğun gücləndirilməsinə doğru atılmış addımlara işarə edir. Bu istiqamətlə xüsusilə mərkəzi seçki komissiyası tərəfindən həyata keçirilmiş proqram fəallıqları qeyd edilməlidir. O cümlədən, Mərkəzi Seçki Komissiyası etnik azlıqların nümayəndəsi olan dairə seçki komissiyasının üzvlərinin seçki prosedurları ilə əlaqədar olaraq hazırlığını, seçki sənədlərinin erməni və Azərbaycan dillərinə tərcümə olunmasını, erməni və Azərbaycan dillərində informasiya-reklam video çarxlarının hazırlanmasını və ictimai yayımçının və regional televiziya üçün efirinə buraxılmasını, etnik azlıqların seçicilərinin təhsil proqramlarının həyata keçirilməsini, informasiya görüşlərinin keçirilməsi və seçki dövründə Mərkəzi Seçki Komissiyasının aparatında etnik azlıqların nümayəndələrinin işlə təmin olunmasını təmin edir. Qeyd edilməlidir ki, Mərkəzi Seçki Komissiyası hər il qrant müsabiqəsinin maliyyələşdirmə istiqamətlərini, o cümlədən, konkret olaraq etnik azlıqların seçicilərinin hədəf qrupları üçün müəyyən edir. Seçki Sistemlərinin İnkişaf, İslahatlar və Tədris Mərkəzi - İHHŞ (Mərkəzi Seçki Komissiyasının Tədris Mərkəzi), əvvəlki illərdə olduğu kimi, bu istiqamətlə 2016-cı ildə 8 yerli qeyri-hökumət təşkilatına məqsədli qrantları vermiş və maliyyələşdirilmiş layihələrin ümumi büdcəsi 200 000 ləridən artıq təşkil etmişdir.

Bərabərlik və Vətəndaş Bərabərliyi Məsələləri üzrə Dövlət Naziri Aparatının təşəbbüsü etnik/millət azlıqlarının vətəndaş və siyasi qoşululuğunun yüksəldilməsini məqsəd güdür, həmin təşəbbüs isə ictimai sektorda etnik/millət azlıqlarının stajartırma təcrübəsinin tətbiq edilməsini nəzərdə tutur. Proqram çərçivəsində müxtəlif ictimai müəssisələrdə (nazirliklər, yerli regional xidmətlər, xalq müdafiəçisinin nümayəndələri və digər qurumlar) müsabiqə qaydasında seçilmiş etnik/millət azlıqlara mənsub olan gənclər stajçılar kimi işə götürüləcəkdir. Bu pilot layihəsinin həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

Təhsil və dövlət dili

Etnik azlıqların siyasi qoşululuğunun təmin edilməsindən əlavə, son illər ərzində olduqca kəskin problemi etnik azlıqlara keyfiyyətli təhsilin təklif edilməsi təşkil edir ki, bu da bilavasitə olaraq siyasi iştirakın səmərəliliyi ilə

əlaqədardır. Bu baxımdan siyasətin əsas çağırışı gürcü dilinin azlıqlar arasında elə yayılmasıdır ki, etnik azlıqların linqvistik xüsusiyyətləri tamdəyərli şəkildə saxlanılsın. Qeyd edilən sahədə siyasəti idarə edən və müvafiq fəaliyyət planının yerinə yetirilməsi üçün məsuliyyət daşıyan əsasən təhsil və elm nazirliyidir. Etnik azlıqlar üçün təhsil məsələlərinin prioritetləşdirilməsini nazirlik hələ 2004-cü ildən həyata keçirmişdir, həmin zaman o, etnik azlıqlarla əlaqədar olan müxtəlif məsələlər barədə konseptual və proqram yanaşmalarını başlamışdır. Lakin qeyd edilən siyasətin əsas nöqsanı onun dayanıqsızlığı və qeyri-sabitliyi idi ki, bu da yanaşma və üsulların tez-tez dəyişdirilməsi və qeyri-ardıcılığında ifadə edilirdi. Hal-hazırkı anda nazirlik azlıqların təhsilinin bütün əsas aspektləri ilə bağlı olan, hərtərəfli etnik azlıqların təhsil siyasətinin sənədi üzərində işləyir.

Həyata keçirilmiş fəallıqlara əsasən nazirliyin prioritetləri olaraq müəllimlərin təkrar peşə hazırlığı müəyyən edilir, bu baxımdan 2015-ci ildə Müəllimlərin Milli Peşə İnkişaf Mərkəzi tərəfindən işlənilib hazırlanmış və təsdiq edilmiş milli azlıqların yığcam yaşadığı regionların ümumtəhsil məktəblərinin müəllimlərinin peşə inkişafı və karyera irəliləyişinin dəstəklənmə proqramı qeyd edilməlidir ki, bu da artıq minlərlə azərbaycandilli, ermənidilli və rusdilli müəllimi hazırlamışdır.

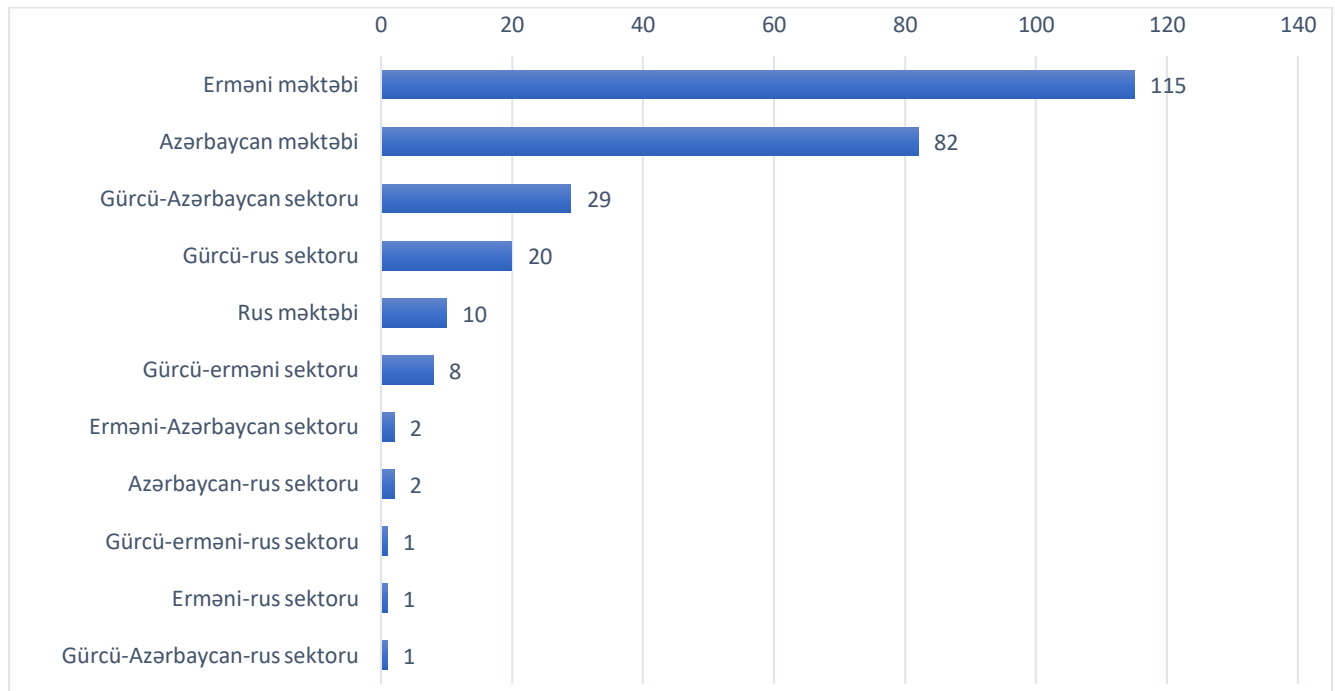
Etnik azlıqların vətəndaş qoşululuğu və inteqrasiyası ilə əlaqədar olan digər sahələrdən fərqli olan təhsil sahəsində təhsil və elm nazirliyi güzəşt təcrübəsinə və belə adlanan müsbət ayrı-seçkiliyə fəal olaraq müraciət edir. Güzəşt siyasətinin bir hissəsi 2012-ci ildən tətbiq edilmiş ali təhsil müəssisələrində etnik azlıqlara mənsub olan abituriyentlərin qəbul edilmə təcrübəsidir ki, bu da azlıqların dillərində yalnız bacarıqlar üzrə imtahanın verilməsini nəzərdə tutur ki, bunun əsasında da abituriyent dövlət dili üzrə bir illik hazırlıq kursuna qəbul olunur, hansını uğurla bitirdikdən sonra isə o, gürcü ali təhsil müəssisəsində gürcü dilində tam bakalavr təhsilini almaq imkanına malikdir. 2012-ci ildən ali təhsil müəssisələrinə qəbul olunmuş azlıqların sayına və müvafiq dinamikaya nəzər salsaq, aşkarcasına gürcü ali təhsil müəssisələrində azlıqların sayının kəskin şəkildə artması göz qabağındadır. Məsələn üçün, 2015-ci ilin vahid milli imtahanlarında ümumi bacarıqların azərbaycandilli və ermənidilli testlərinin nəticələri əsasında Gürcüstanın ali təhsil müəssisələrində təhsili davam etdirmək hüququnu - azərbaycandilli testlər əsasında 522 abituriyent, ermənidilli testlər əsasında isə 216 abituriyent əldə etmişdir.⁶ Lakin, buna baxmayaraq, ekspertlərin mülahizələrinə əsasən qeyd edilən güzəşt təcrübəsinin nöqsanları da vardır, o cümlədən, çatışmazlıqlar arasında o hal adlandırılır ki, birillik hazırlıq kursu gürcü dilini tamdəyərli şəkildə öyrənmək və gürcü dilində universitet proqramının öhdəsindən gəlmək üçün kifayət deyildir, eləcə də etnik azlıqların qeyd edilən birillik kursu çərçivəsində düşdükləri mühit tənqidə əsas verir, o cümlədən, proqram abituriyentlərin gürcü tələbələri və ətraf cəmiyyət ilə interaksiyasını təmin edə bilmir.

Bununla yanaşı, ermənidilli və azərbaycandilli abituriyentlərin ümumi bacarıqlar üzrə imtahanlarının nəticələri və onların gürcüdilli və rusdilli abituriyentlərin nəticələri ilə müqayisə edilməsi təhlil üçün maraqlı şəkil verir. Baxmayaraq ki, ümumi bacarıqlar üzrə imtahanı abituriyentlərin ana dilində keçirilir, onların ümumi qiymətləri gürcüdilli və rusdilli abituriyentlərin qiymətlərindən olduqca aşağıdır ki, bu da aydın şəkildə ümumi təhsil pilləsində təhsilin keyfiyyəti ilə əlaqədar olan problemlərə işarə edir.

⁶ Vətəndaş bərabərliyi və inteqrasiyası üzrə dövlət strategiyası və 2015-ci ilin fəaliyyət planının yerinə yetirilməsinin hesabatı, Gürcüstan hökuməti, Dövlət Qurumlararası Komissiyası, fevral, 2016.

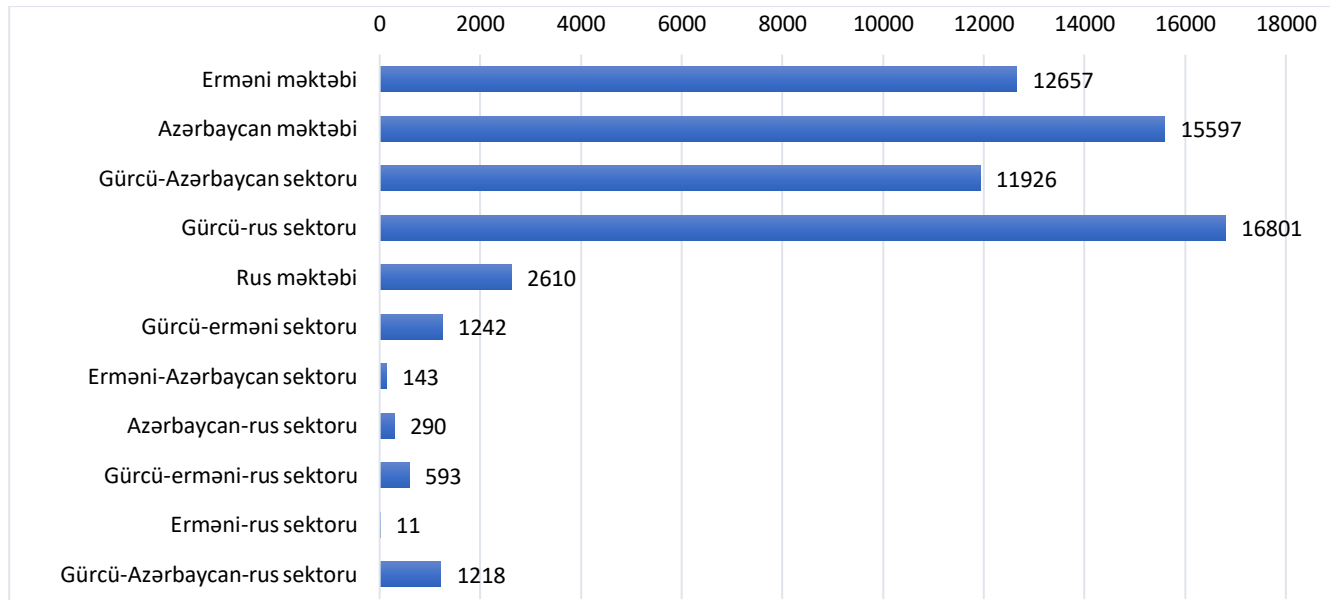
Gürcüstan hökuməti tərəfindən etnik azlıqlarla münasibətdə təhsil sahəsində aparılan siyasət aşkarcasına multikulturalizmin ümumi konsepsiyasına uyğun gəlir ki, bunun təzahürlərindən biri etnik azlıqların məktəb təhsilinin dəstəklənməsidir. Bu siyasət çərçivəsində dövlət qeyri-gürcüdilli məktəblərin və qeyri-gürcüdilli sektorların fəaliyyətini davam etdirir. Doğrudur ki, bir çox qeyri-gürcüdilli məktəb (xüsusilə rusdilli) optimizasiya prosesi nəticəsində öz mövcudluğunu dayandırmışdır, lakin bunun artan tələbi mövcud olduğu yerdə dövlət bənzər məktəbləri saxlayır. 2018-ci ilin məlumatlarına əsasən Gürcüstanda 271 qeyri-gürcüdilli və qarışıq sektora malik olan ictimai məktəb mövcud idi. Bunlardan əksəriyyəti 115 ermənidilli məktəb, 82 azərbaycandilli, 10 isə rusdilli məktəbdir. Qeyri-gürcüdilli sektordan isə 20 gürcü-rus, 29 gürcü-Azərbaycan, 8 gürcü-ermənidir. Daha ətraflı şəkildə cədvələ # baxın.

Diagram 6: qeyri-gürcü və qarışıq sektorlu ictimai məktəblər 2017-2018-ci tədris ili vəziyyəti ilə (mənbə: Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzinin interaktiv veb-xəritəsi www.csem.ge/interactivemap. Məlumatlar Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyinin rəsmi məlumatlarına istinad edir)

Qeyd edilən 271 məktəbdə şagirdlərin sayı 63,088 uşaq təşkil edir. Məktəblərin kateqoriyalarına görə isə şagirdlərin sayı aşağıdakı kimi görünür:

Diaqram 7: qeyri-gürcü və qarışıq sektorlu ictimai məktəblər 2017-2018-ci tədris ili vəziyyəti ilə (mənbə: Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzinin interaktiv veb-xəritəsi www.csem.ge/interactivemap. Məlumatlar Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyinin rəsmi məlumatlarına istinad edir)

Qeyri-gürcüdülli və qarışıq məktəblərin mövcud olması ilə parallel olaraq Gürcüstan Təhsil və Elm Nazirliyi üçün multilingvistik təhsilin tətbiq edilmə layihəsi yenə də gündəlikdə durur. Bu prosesin təşəbbüs edilməsini nazirlik illər əvvəl başladı, həmin zaman beynəlxalq ekspertlərin iştirakı ilə multilingvistik təhsili dəstəkləyən proqram yaradıldı, 40 pilot məktəbi seçildi və müvafiq ikidilli dərsliklər yaradıldı ki, hansılarda materialın 70 faizi azlıqların dillərində yerləşdirilmiş, 30 faizi isə gürcüdülli mətnlərlə doldurulmuşdur.

Mədəni və linqvistik baxımdan rəngarəng cəmiyyətdə multilingvistik təhsil təcrübəsi, o cümlədən, bilinqvistik təhsil prinsiplərinin tətbiq edilməsi aprobeasiya olunmuş üsuldur və bir çox ölkənin təhsil sistemində tətbiq edilmişdir. Bir çox yerli və beynəlxalq ekspertin mülahizəsinə əsasən bilinqvistik təhsil Gürcüstanda etnik azlıqlar üçün keyfiyyətli və asanlıqla dərk edilən təhsilin yayılması üçün səmərəli alətlərdən birinə çevrilə bilər. Lakin bu paylaşılan mülahizəyə baxmayaraq, bilinqvistik təhsilin tətbiq edilmə prosesi Gürcüstanda bir sıra nöqsanlarla aparılır. Ekspertlərin qiymətləndirməsinə görə əsas nöqsan dərsliklərin qaydada olmamasından ibarətdir ki, hansılar yaxşı hesablanmış metodoloji prinsiplərə və real ehtiyaclarla əsaslanmır, eləcə də islahat prosesində bilinqvistik təhsilin müəllimlərini hazırlamaq üçün müvafiq sərmayə qoyulmamışdır. Müəllimlərin əksəriyyəti dövlət dilini bilmir, müvafiq olaraq, dərsliklərdə gürcü dilində qalmış 30 faizin məzmunu onlar üçün anlaşılmaz olaraq qalır. Doğrudur ki, 2015-ci ildə Təhsil və Elm Nazirliyi Kvemo Kartlidə və Samtsxe-Cavaxetidə pilot məktəblərinin monitorinqini aparmış, eləcə də dəvət olunmuş ekspert tərəfindən proqramın qiymətləndirilməsi hazırlanmışdır, lakin nazirlik bilinqvistik təhsilin perspektivləri barədə hələ də yekun qərarı qəbul etməmişdir.

Təhsil və dil istiqamətilə dövlət üçün bir tərəfdən, bütün vətəndaşlar üçün dövlət dilinin tədrisini dəstəkləyəcək, digər tərəfdən isə, azlıqların dillərinin tədrisini təmin edəcək balanslaşdırılmış siyasətin həyata keçirilməsi olduqca çətin çağırış olaraq qalır ki, ölkənin linqvistik rəngarəngliyi qorunub saxlanılsın və dəstəklənsin. Gürcüstanda

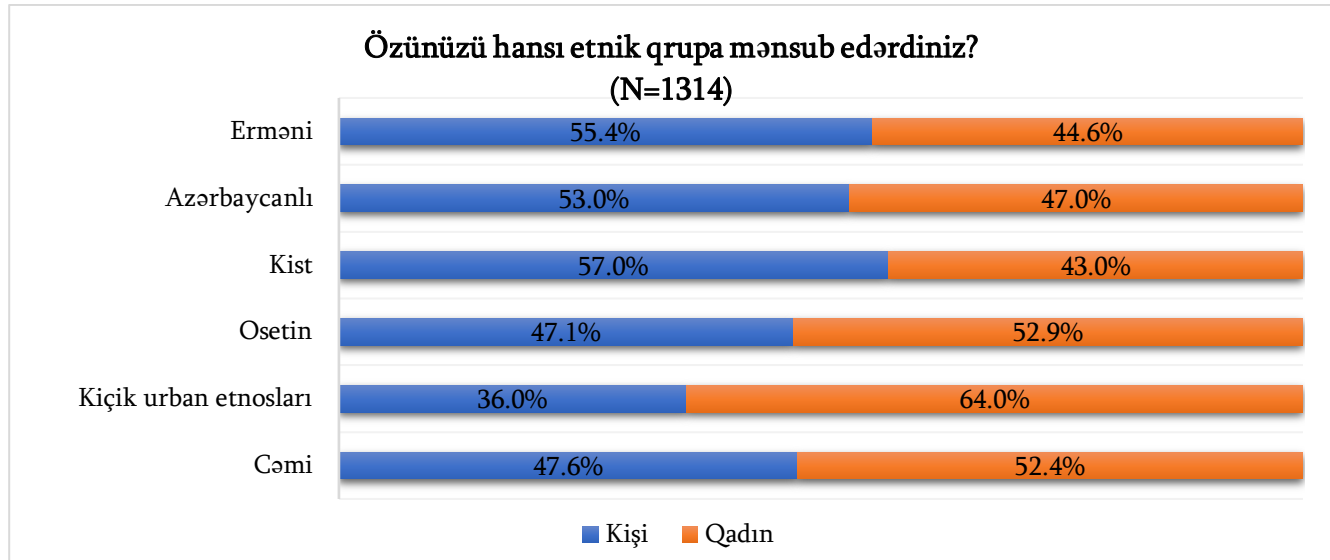
çoxsaylı etnik qrupların dillərinin (erməni və Azərbaycan) tədrisi fasiləsiz ənənəyə malikdir, müvafiq standartlar və metodologiya da mövcuddur, müvafiq olaraq Gürcüstanın təhsil sistemi ermənidilli və azərbaycandilli şagirdlər üçün ana dilinin tədris proqramını asanlıqla həyata keçirir. Problematik məsələ Gürcüstanda azsaylı etnik qrupların tədrisi ilə bağlıdır. Sovet və sonrakı dövrün Gürcüstanında bir neçə dilin tədris edilmə (məsələn, yunan, osetin, kürd) ənənəsi mövcud idi, lakin müasir mərhələdə bu dillərin tədris təcrübəsi dayandırılmışdır, standartlaşdırma və metodologiyanın qaydaya salınması da problem təşkil edir. Bu baxımdan 2016-cı ildə əhəmiyyətli dəyişiklik həyata keçirilmişdir, həmin zaman təhsil nazirliyi ictimai məktəblərdə azsaylı etnik qrupların dillərinin tədrisinin tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul etmişdir. Həmin mərhələdə bu qərar aşağıdakı dillərə aiddir: aysor, avar, kist (çexen), udin, kurmanci (kürd) və osetin. Həmin kontekstdə eləcə də 2015-ci ildə dövlət dili barədə qanunun qəbul edilməsi əhəmiyyətlidir. Qanun dövlət dilinin statusunu, ondan istifadə edilmə və qorunma vasitələrini müəyyən edir. Qanun o baxımdan da əhəmiyyətlidir ki, onda milli azlıqların dillərindən istifadə edilməsi barədə bir sıra müddəalar vardır. Qanun ənənəvi olaraq Gürcüstanın müəyyən ərazisində yığcam şəkildə yaşayan Gürcüstan vətəndaşlarının istifadə etdikləri milli azlığın dilini, qeyri-dövlət dili kimi, müəyyən edir.

5. Miqdar üzrə tədqiqatın (sorgunun) nəticələri

5.1. Tədqiqat iştirakçılarının sosial-demoqrafik profili

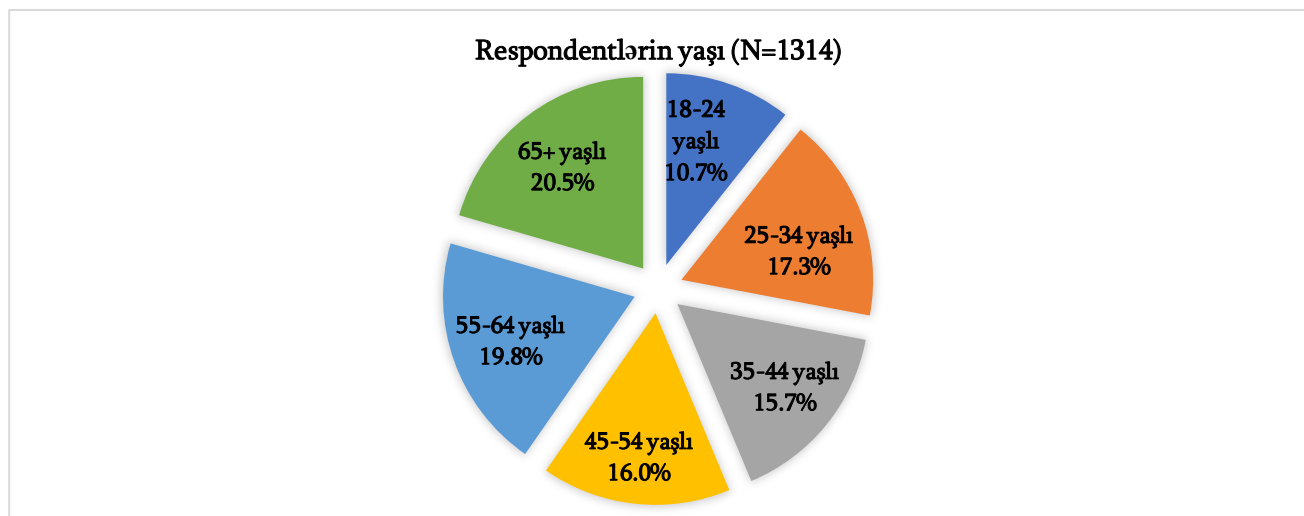
Tədqiqat Gürcüstanda yaşayan müxtəlif etnik azlıqları əhatə etdi. Sorğulananların 20.5% özünü erməni, 20.2% - azərbaycanlı, 20.1% kist, 18.6% osetin və 20.7% kiçik urban etnoslarına: rusdilli, kürd/yezid və ya qaraçılar icmasına mənsub edir. Respondentlərin 47.6% kişidir, 52.4% isə qadındır (bax diaqram №8).

Diaqram №8:

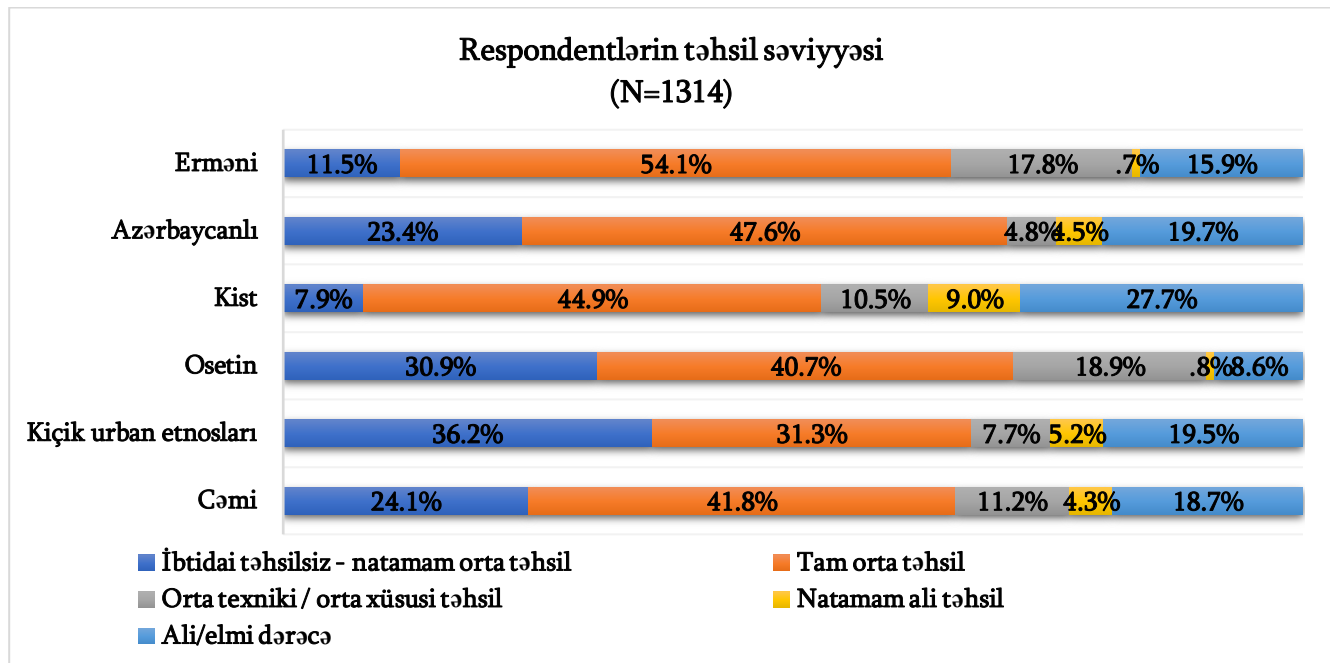
Tədqiqat iştirakçılarının yaşına gəldikdə isə, respondentlərin 11% 18-dən 24 yaşa qədərdir, 17% - 25-dən 34 yaşa qədərdir, 16% - 35-dən 44 yaşa qədərdir, 16% - 45-dən 54 yaşa qədərdir, 20% - 55-dən 64 yaşa qədərdir, 20% - 65 yaşdan yuxarıdır (bax diaqram №9).

Diaqram №9:

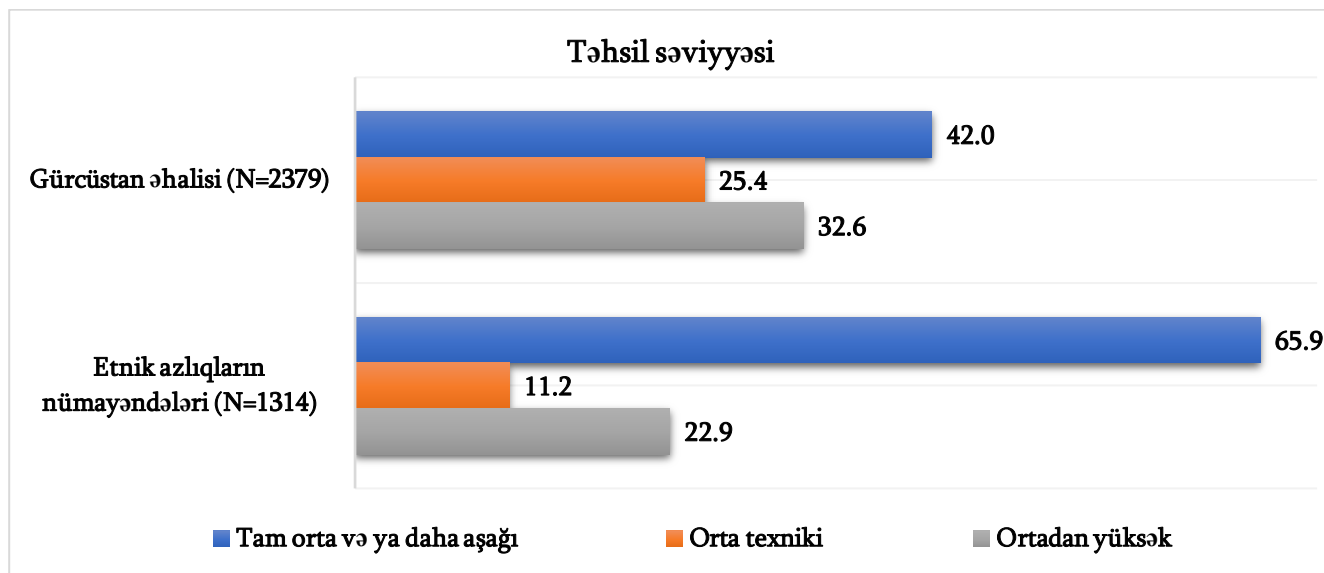
Respondentlərin 24% yalnız natamam orta təhsilə (ibtidai təhsilsiz - 2.2%, ibtidai təhsil - 5.5% və natamam orta təhsil 16.4%) malikdir. Tam orta təhsilə sorğulanların 41%, xüsusi/peşə təhsilinə - 11.2%, natamam ali təhsilə - 4.3%, tam ali təhsilə (bakalavr, magistr, mütəxəssis diplomu və ya tibbi dərəcə) isə - 18.6% malikdir. Qeyd edilməlidir ki, **qadınlarda (27.2%) natamam orta təhsilə malik olan respondentlərin payı kişilərdə (20.6%) olduğundan daha çoxdur.** Ali təhsili isə qadın və kişilərin, demək olar ki, eyni sayı almışdır. Etnik azlıqların qruplarının kontekstində müəyyən olunur ki, **orta təhsilin alınması problemi xüsusilə kiçik urban etnoslarında, sonra osetin və azərbaycanlı icmalarında kəskindir:** natamam orta təhsili şəhər tipli qəsəbədə yaşayan kiçik etnosların nümayəndələrinin 36.2%, osetinlərin 30.9%, azərbaycanlı icmasının 23.4%, erməni icmasının 11.5% və kistlərin 7.9% almışdır. Ali təhsil dərəcəsinə (bakalavr, magistr və ya mütəxəssis diplomunu almış) etnik kist olan respondentlərin 27.7%, azərbaycanlıların 19.7%, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 19.5%, ermənilərin 15.9% və osetinlərin 8.6% malikdir (bax diaqram №10).

Diaqram №10:

Nail olunmuş təhsil səviyyəsinin bu şəklinə Gürcüstan əhalisinin bütöv kontekstində baxmaq maraqlıdır. Qafqaz Barometrinin 2017-ci ilin Gürcüstan əhalisinin müxtəlif məsələlərlə əlaqədar olaraq sorğulanması holistik təsəvvürləri verir. Bu baxımdan, ölkə əhalisinin təhsil səviyyəsi qeyd edilməlidir. Aşkar edildi ki, əhalinin 42% yalnız tam orta və ya daha aşağı səviyyəli təhsili, 25.4% - orta texniki, 32.6% - ortadan yüksək təhsili (Qafqaz Barometri, 2017) almışdır. Bu fonda, etnik azlıqların təhsil səviyyəsinin şəkli olduqca daha pis görünür: etnik azlıqların nümayəndələrinin 65.9% orta və ya aşağı təhsili almışdır ki, bu da Gürcüstan əhalisinin göstəricisindən artıqdır, ortadan yuxarı təhsili isə yalnız 22.9% almışdır ki, bu da, müvafiq olaraq, bütün əhali ilə müqayisədə azdır (bax diaqram №11).

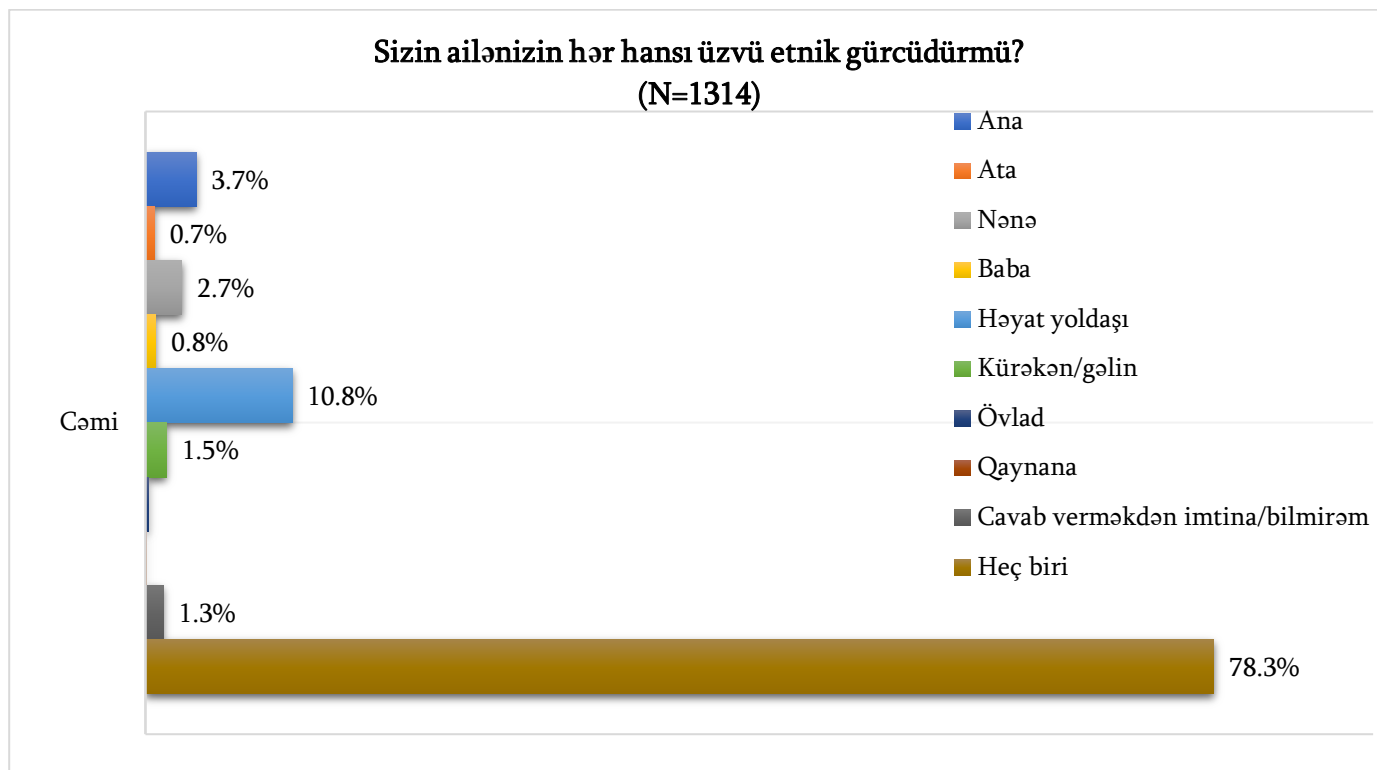
Diagram №11:

Qeyd: Gürcüstan əhalisi barədə məlumatdan Qafqaz Barometri Gürcüstanın 2017-ci ilin tədqiqatının nəticələrindən istifadə edilmişdir.

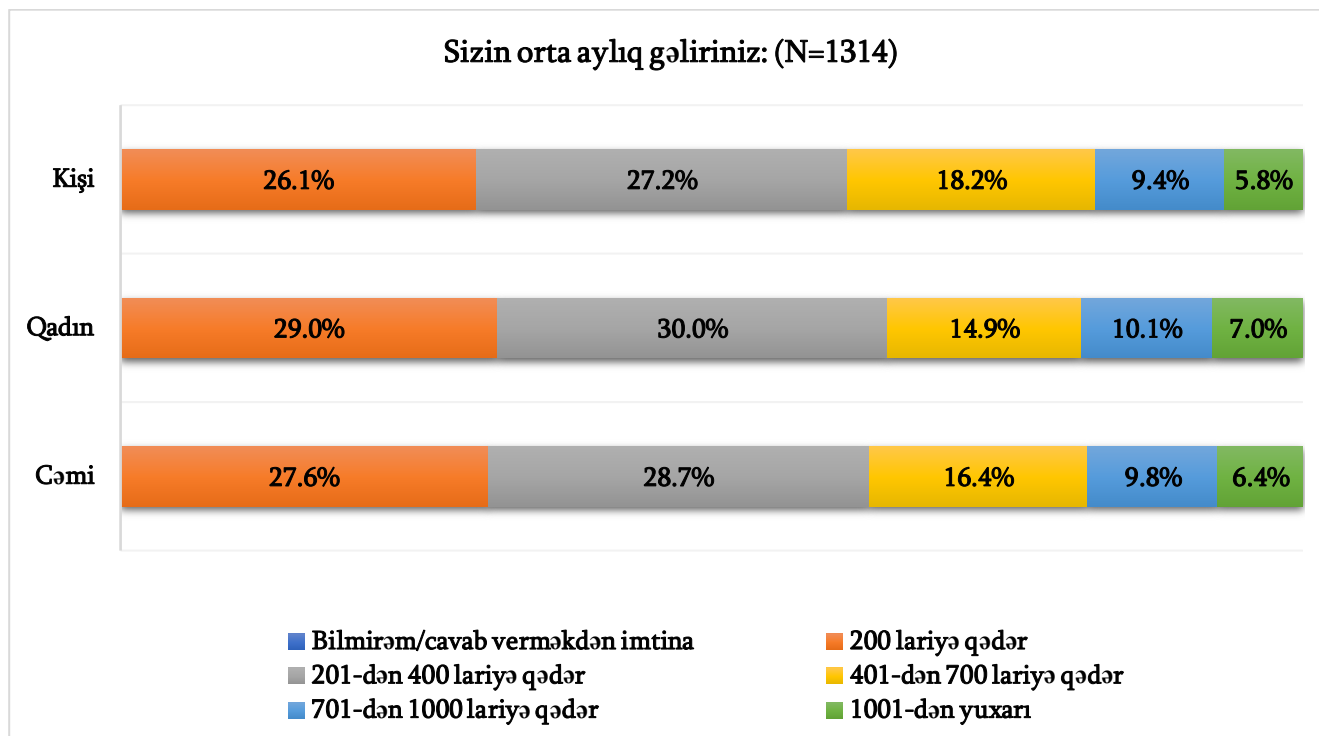
Respondentlərin 21.7%-də ailədə minimum bir etnik gürcü üzvü vardır. İzlənilir ki, ailənin gürcüdilli üzvü əksər hallarda (10.8% təqdirində) həyat yoldaşı (onlardan kişilərdən iki dəfə çoxu qadındır), sonra - ana (3.7%) və - nənədir (2.7%). Ailənin gürcüdilli üzvü (ana, ata, nənə, baba, həyat yoldaşı, kürəkən/gəlin, övlad, qaynana) osetin icmasının respondentlərinin 46.5%-də, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 33.7%-də, kistlərin 7.1%-də, ermənilərin 3.3%-də, azərbaycanlıların isə 2.7%-də vardır (bax diaqram №12).

Diagram №12:

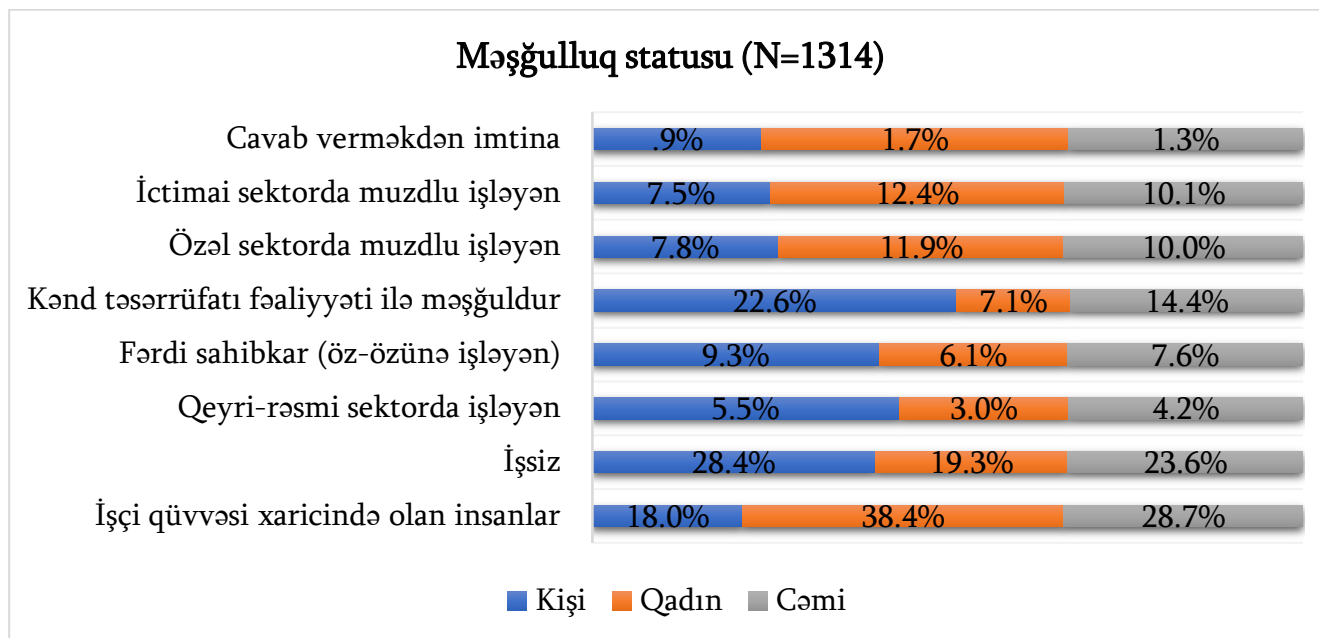
Respondentlərin **gəlirinə** gəldikdə isə, sorğulananların 27.6%-nin orta aylıq gəliri 0-dan 200 lariyə qədərdir. Onu nəzərə alaraq ki, dolanışıq minimumu 180 lariyə qədərdir və Gürcüstan əhalisinin 21.9% bu həddin aşağısındadır (Gürcüstanın Milli Statistika Xidməti, 2018), belə çıxır ki, **etnik azlıqlar daha çox yoxsuldurlar**. Ortadan aşağı (201-400 lari) gəlirə tədqiqat iştirakçılarının 28.7%, orta gəlirə (401-700 lari) - 16.4%, ortadan yüksək gəlirə (701-1000 lari) - 9.8%, yüksək gəlirə (1001 lariyədən yuxarı) isə - 6.4% malikdir. Respondentlərin 11.1% gəlirlər barədə məlumat verməkdən imtina etdi və ya suala cavab verməkdə çətinlik çəkdi. Gender kontekstində, gəlirlər baxımından, demək olar ki, bərabər tendensiya izlənilir, 0-dan 400 lariyə qədər gəlirə malik olan qadınların payı (59%) kişilərlə (53.3%) müqayisədə bir qədər çoxdur (bax diaqram №13). **Aşkar edildi ki, kistlərin icmasında orta aylıq gəliri 200 lariyə qədər olan respondentlərin payı ən çoxdur.**

Diagram №13:

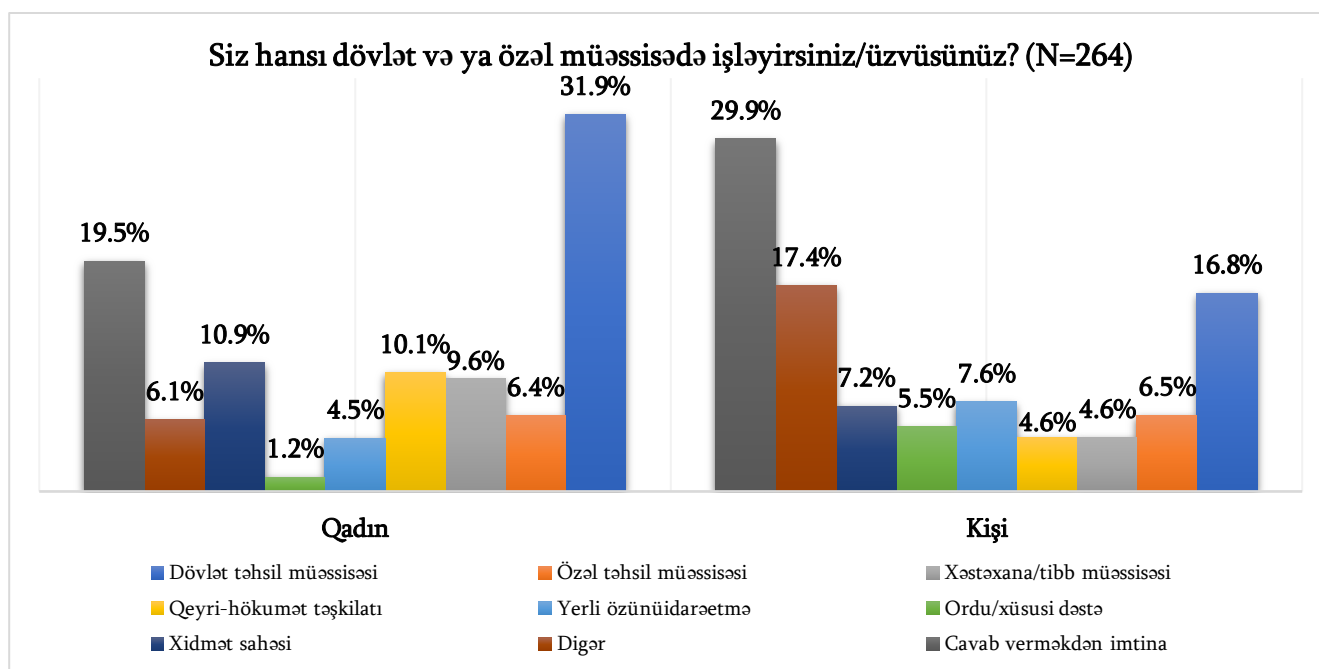
Sorğulananların 28.7% iqtisadi baxımdan qeyri-fəaldır, 23.7% isə - işsizdir ki, bu da Gürcüstan əhalisinin işsizlərin sayından artıqdır. Gürcüstata əsasən, 2017-ci ildə əhalinin 13.9% işsiz idi (Gürcüstanın Milli Statistika Xidməti, 2017). İşləməyən və sorğudan əvvəl son 4 həftə ərzində iş axtaran insanları işsiz hesab etdik. İş axtarmayanları, məsələn, təqaüdcüləri, ev xanımlarını, tələbələri və s. isə iqtisadi baxımdan qeyri-fəal hesab etdik. Sorğulananların 10.1% dövlət sektorunda, 10% - özəl sektorda və 4.2% - qeyri-rəsmi sektorda işləyir. Respondentlərin 22% öz-özünə işləyir (fərdi sahibkardır və ya kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə məşğuldur). Qadın respondentlərin böyük hissəsi - 38.4% - dedi ki, o, iqtisadi baxımdan qeyri-fəaldır, yəni iş axtarmır, 19.3% isə özünü işsiz hesab edir. Kişilərə gəldikdə isə, 28.4%-nin deməsinə görə, onlar işsizdirlər və 22.6%-nin deməsinə görə, onlar kənd təsərrüfatı ilə məşğuldurlar. Kişilərin 18% özünü işçi qüvvəsi xaricində olan şəxs hesab edir (bax diaqram №14). Məşğulluq statusu ilə münasibətdə, etnik qruplar daxilində maraqlı tendensiya izlənilir. Kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə əsasən osetin respondentlər (34.9%), sonra erməni icmasının (23%) və azərbaycanlı icmasının (18.5%) nümayəndələri məşğuldurlar. Kist respondentlərin 35.2% özünü işsiz hesab edir və onların 19.3% özünü iqtisadi baxımdan qeyri-fəal hesab edir, bir halda ki, digər etnik qruplarda bu proporsiya əksinədir və respondentlərin daha böyük hissəsi özünü işsizdən daha çox işçi qüvvəsi xaricində olan şəxs hesab edir.

Diaqram №14:

İşləyən respondentlərin iş yerlərinə gəldikdə isə, onların daha böyük hissəsi (26.7%) dövlət təhsil müəssisələrində işləyir. Bu tipli müəssisədə kişilərin 16.8%, qadınların isə 31.9% işləyir (bax diaqram №15). Tədqiqat iştirakçılarının 8.1% qeyri-hökumət təşkilatında və 5.7% yerli özünüidarəetmədə işləyir. Qeyd edilməlidir ki, respondentlərin 23.4% öz iş yerini adlandırmaqdan imtina etmişdir.

Diaqram №15:

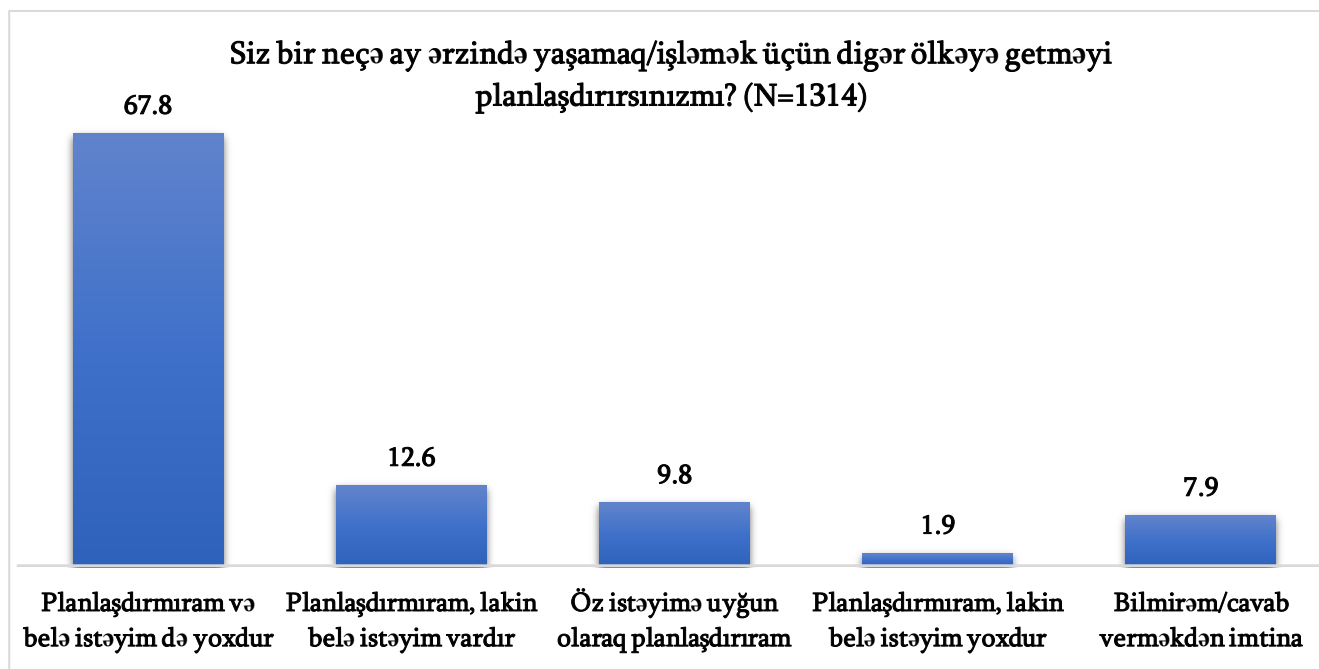
Etnik əlamət ilə müəyyən olundu ki, erməni icmasından sorğulanmış üzvlərin nisbətən böyük hissəsi (34.7%) tibb müəssisəsində, azərbaycanlı icmasından sorğulananların 50.9% və kistlərin 37.6% - dövlət təhsil müəssisəsində

işləyir. Qalan qruplardan nisbətən kiçik hissəsi dövlət təhsil müəssisəsində işləyir, lakin bu iş yeri yenə də osetin icmasında sorğulananların 24.9%-də və kiçik urban etnoslarının 14.4%-də nisbətən aydın görünür. Qeyd edilməlidir ki, işləyən osetin və kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin böyük hissəsi (33.4% və 29.3%) məşğulluq sahəsini adlandırmaqdan imtina etmişdir.

Məşğulluq ilə əlaqədar olan suallar həm də onunla bağlı idi ki, respondentlərin hər hansı ailə üzvü aşağıdakı orqanlarda/təşkilatlarda işləyirmi: yerli özünüidarəetmə, mərkəzi hakimiyyət, siyasi partiya və/və ya qeyri-hökumət təşkilatı. Tədqiqat göstərir ki, ailəsinin üzvü sadalanan hər hansı bir orqanda/təşkilatda işləyən respondentlərin payı 3%-dən artıq deyildir.

Etnik azlıqların nümayəndələrinin miqrasiyasının dinamikası baxımından qeyd edilməlidir ki, son 2 il ərzində respondentlərin 10.7% işləmək və ya yaşamaq üçün Gürcüstandan getməli və ölkəyə geri qayıtmalı olmuşdur. Müsahibə aparıldıqdan sonra növbəti bir neçə ay ərzində respondentlərin əksəriyyətində (67.8%) miqrasiya etmək istəyi yoxdur və müvafiq olaraq, bunu planlaşdırmır, sorğulananların 12.6% isə ölkədən getmək istəyir, lakin konkret planı yoxdur. Gender kontekstində, qadınların 75% ölkədən miqrasiya etməyi planlaşdırmır və belə istəyi də yoxdur, bir halda ki, kişilərin 60% bu cür əhval-ruhiyyədədir. Etniklik kontekstində miqrasiya etmək istəyi və planlaşdırılması baxımından, demək olar ki, homogen tendensiya aydın görünür, lakin erməni və azərbaycanlı icmalarında Gürcüstanda yaşamaq istəyi, digər etnik qruplar ilə müqayisədə, bir qədər yüksəkdir. Belə çıxır ki, ölkədən çıxmaq istəyi respondentlərin 22.4%-də vardır və buradan 9.8% miqrasiyaya getməyi planlaşdırır. Sorğulananların 6.9% bu suala cavab vermir (bax diaqram №16).

Diaqram №16

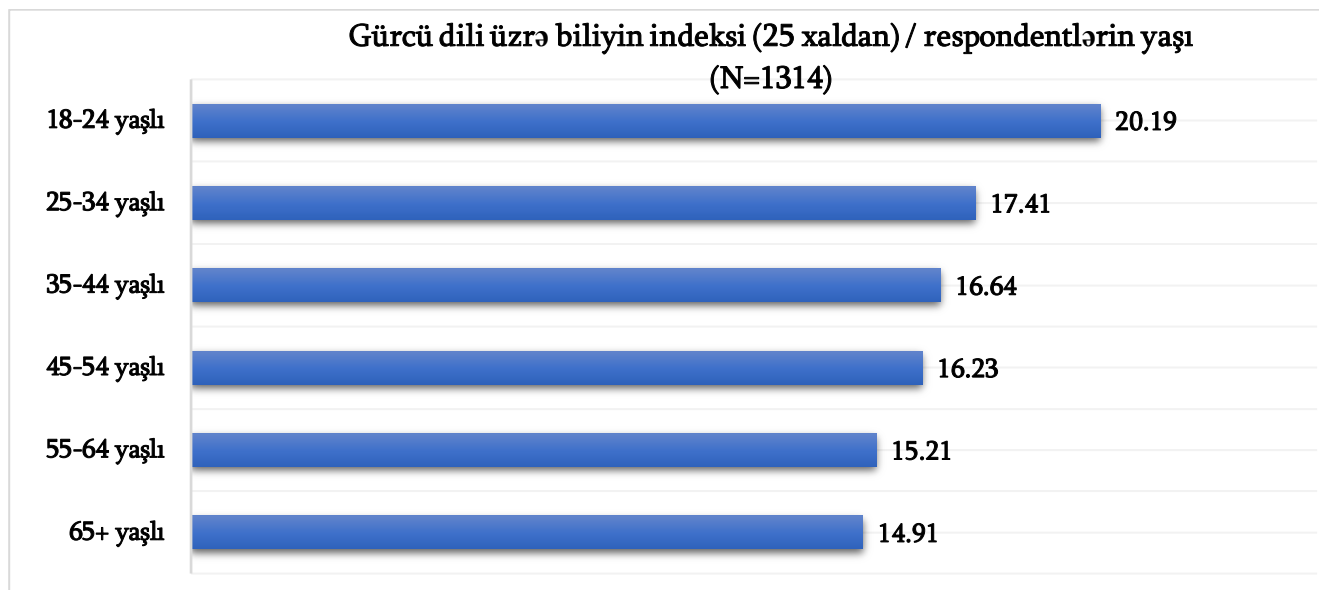
Miqrasiya etmək istəyi olan və/və ya ölkədən getmək niyyətində olan respondentlər bunun səbəbi kimi, əsasən, aşağıdakı amilləri adlandırırlar: yoxsulluq (40.5%) və iş yerlərinin azlığı (25.9%). Miqrasiyanın səbəbi kimi iş

yerlərinin probleminin kəskinliyini qadınlardan (55.4%) daha çox kişilərin daha böyük hissəsi (66.8%) adlandırır. Miqrasiyanı təşviq edən amillər kimi yoxsulluq və iş yerinin problemi bütün etnik qruplarda kəskin durur, lakin azərbaycanlı icmasında (83.1% və 86.6%) daha da kəskindir, iş yerlərinin problemi, eləcə də, kistlər icmasında (79.6%) aktualdır, yoxsulluq isə - kiçik urban etnoslarında (65%) və osetinlərdə (62.3%) aktualdır.

Dövlət dili kimi, gürcü dili üzrə bilik dominant cəmiyyətə inteqrasiyanın əhəmiyyətli parametridir. İnteqrasiyanın müxtəlif aspektlərini aşağıdakılar nəzərdə tutur: ali təhsilin alınması, karyera baxımından realizə edilməsi, siyasi həyatda iştirak və s. Etnik azlıqların gürcü dili üzrə bilik səviyyəsini müəyyən etmək üçün aşağıdakı dəyişənləri ehtiva edən indeksi yaratdıq: 1) gürcü hərflərini tanımaq və sözləri oxumaq; 2) gürcü dilində danışan insanla kommunikasiya yaratmaq; 3) gürcü ədəbiyyatını oxumaq və mətnin məzmununu anlamaq; 4) gürcü televiziya kanallarını izləyərkən məlumatı anlamaq; 5) gürcü dilində müzakirə aparmaq və öz fikrini ifadə etmək. Respondentlər hər bir parametri 5 xallıq şkalada ona görə qiymətləndirildilər ki, onların hər birini nə dərəcədə həyata keçirə bilirlər. Şkalada 1 xalı - “çox pis”, 3 xalı - “orta”, 5 xalı isə - “çox yaxşı” demək idi (indeksin yaradılmasında “cavab verməkdə çətinlik çəkirəm” və “cavab verməkdən imtina” kimi cavablar iştirak etməmişdir). Aşkar edildi ki, etnik azlıqlar ən çox gürcü dilində danışan insanla kommunikasiya yarada (5 xallıq şkalada ortadır - 3.48) və gürcü televiziya kanallarını izləyərkən məlumatı anlaya (orta - 3.47) bilirlər. Ən az gürcü ədəbiyyatını oxuya və mətnin məzmununu anlaya bilirlər (orta - 3.02). Gürcü dili üzrə biliyin indeksini müxtəlif dəyişən ilə münasibətdə müzakirə etdik ki, bu və digər amillər arasında əlaqə daha aydın olsun.

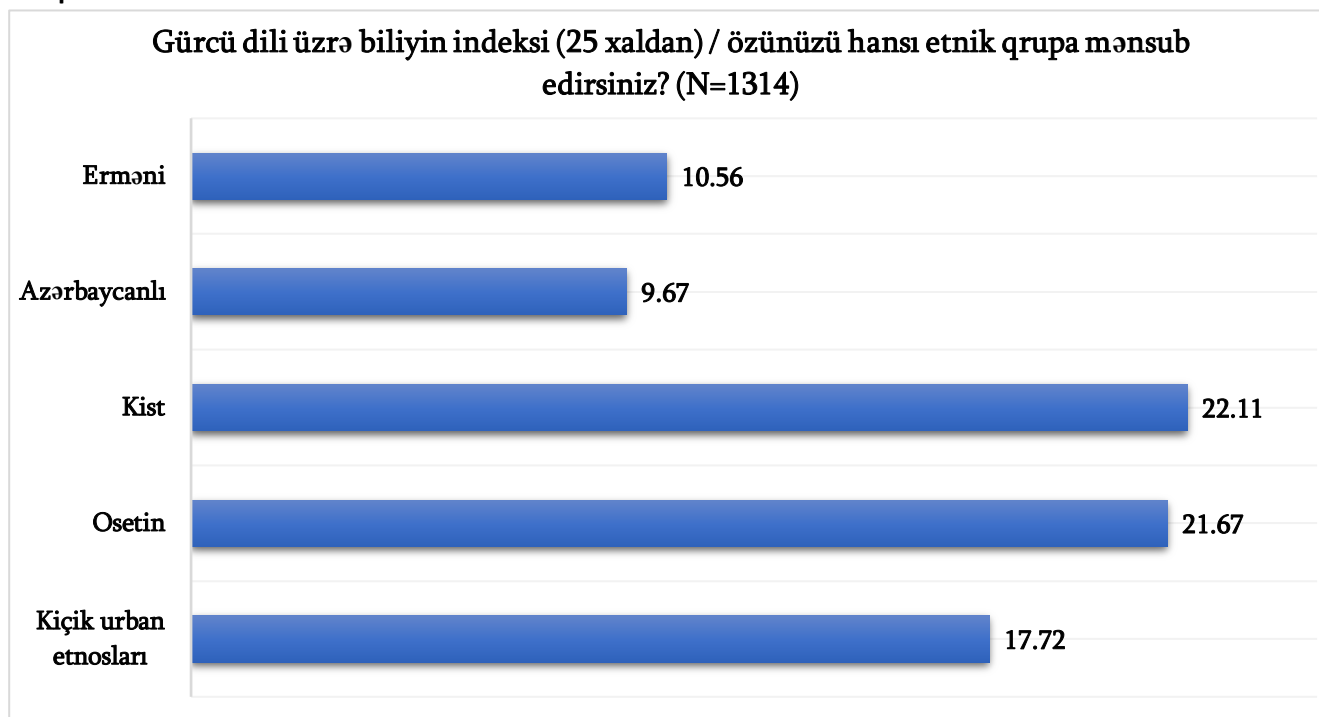
Qeyd edilməlidir ki, gürcü dili üzrə bilik 18-24 yaşlı olan respondentlərdə ən yüksəkdir (indeksin ortalaması 25 xaldan - 20.19) və yaşın artması ilə birlikdə azalır: 25-34 yaşlı - indeksin orta xalı 17.41-dir, 35-44 yaşlı - 16.64, 45-54 yaşlı - 16.23, 55-64 yaşlı - 15.21, 65 və daha böyük yaşlı isə - 14.91-dir (bax diaqram №17). Gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi qadınlar qrupunda (16.8) kişilərdə olduğundan (16.0) bir qədər artıqdır.

Diaqram №17:

Etnik azlıqların qruplarının daxilində gürcü dili üzrə biliyin səviyyəsinə gəldikdə isə, dövlət dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi kistlərdə (22.11 - 25 xaldan) ən yüksəkdir, sonra osetinlərdə orta xal ilə 21.67, kiçik urban etnoslarında, ermənilərdə - 10.56 və azərbaycanlılarda - 9.67 (bax diaqram №18).

Diaqram №18:

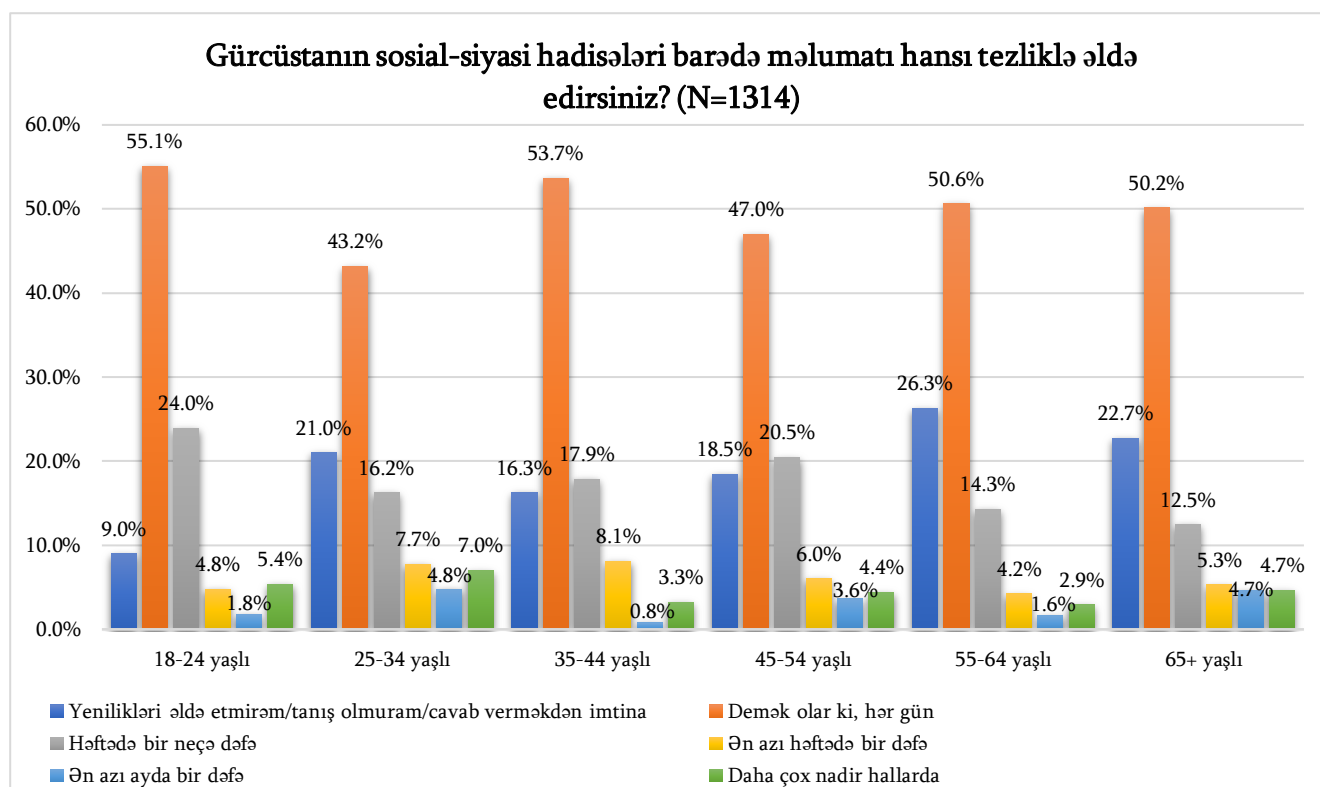

5.2 Kütləvi medianın rolu

Etnik azlıqların siyasi iştirakını artırmaq üçün media əhəmiyyətli rol oynayır və o, xalq ilə hakimiyyət/yerli özünüidarəetmə/siyasi partiyalar arasında mediumdur. Maraqlıdır ki, Gürcüstanda yaşayan etnik azlıqlar üçün media nə dərəcədə əlçatandır, onlar müxtəlif növ məlumatı hansı mənbələrdən əldə edirlər, mövcud olan media vasitələrindən əldə edilmiş məlumata nə dərəcədə etibar edirlər, media vasitələri etnik azlıqların siyasi iştirakının artırılmasına nə dərəcədə dəstək olurlar və s. Tədqiqat göstərdi ki, media vasitələrinə qarşı etnik azlıqların nümayəndələrinin etimadı yüksək deyildir. Onların yalnız 28.3% kütləvi mediaya etibar edir (tamamilə və ya əsasən).

İlkin olaraq, onu öyrənmək maraqlı idi ki, etnik azlıqlar Gürcüstanda baş verən sosial-siyasi hadisələr barədə məlumatı hansı tezliklə əldə edirlər. Praktiki olaraq hər ikinci respondent (49.7%), demək olar ki, hər gün bənzər məlumatı əldə edir, 17.1% - həftədə bir neçə dəfə, 17.8% isə sosial-siyasi yenilikləri ümumiyyətlə əldə etmir/tanış olmur. Etniklik kontekstində, demək olar ki, gündəlik olaraq ölkədə baş verən hadisələr barədə məlumatı osetin respondentlərin 83.9%, kistlərin 80.5%, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 51%, ermənilərin 21.4% və azərbaycanlıların 13.7% əldə edir. Respondentlərin yaş kontekstində qeyd edilməlidir ki, Gürcüstanda baş verən proseslər barədə məlumatı ümumiyyətlə əldə etməyən respondentlərin payı 18-24 yaş qrupunda ən azdır (9%), həmin zaman, məsələn, 25-34 yaşlı respondentlərin 21% bu cür yeniliklərlə tanış olmur (bax diaqram №19).

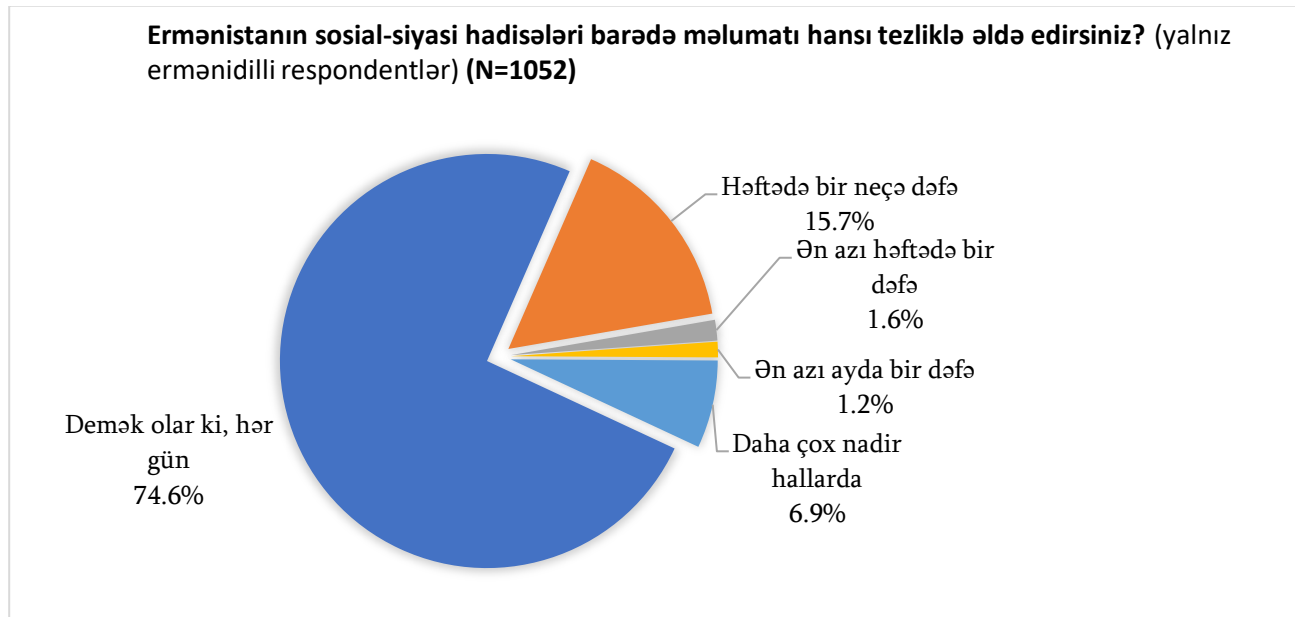
Diaqram №19:

Ermənistanda baş verən sosial-siyasi hadisələr barədə məlumatın əldə edilməsinin tezliyinə gəldikdə isə, respondentlərin 12.9%, demək olar ki, hər gün bənzər məlumatı əldə edir. Sorğulananların 10.1% - ayda bir dəfədən

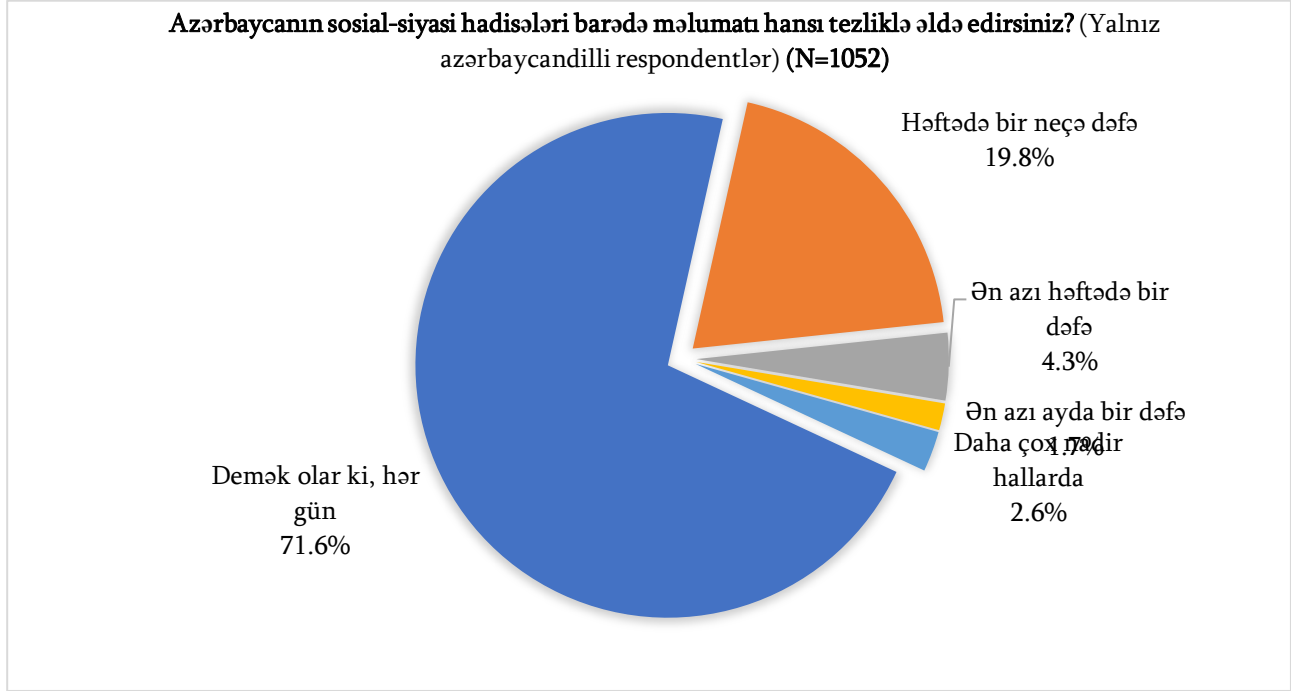
daha çox nadir hallarda, respondentlərin əksəriyyəti isə, 64.7%, bənzər yenilikləri əldə etmir/tanış olmur. Ermənistanda baş verən proseslər barədə məlumatı Gürcüstanın ermənidilli əhalisinin 74.6%, demək olar ki, hər gün əldə edir, 15.7% həftədə bir neçə dəfə əldə edir. Həmin respondentlərin 8.1% isə Ermənistanda baş verən proseslər barədə məlumatı ümumiyyətlə əldə etmir (bax diaqram №20).

Diaqram №20:

Azərbaycanda baş verən sosial-siyasi hadisələr barədə məlumatla respondentlərin 11.0%, demək olar ki, hər gün, 9.7% - ayda bir dəfə daha çox nadir hallarda tanış olur, 64.4% isə Azərbaycanda baş verən sosial-siyasi hadisələr barədə məlumatı əldə etmir/tanış olmur. Maraqlıdır ki, bu baxımdan azərbaycandilli əhalinin özündə vəziyyət necədir. Azərbaycanda baş verən sosial-siyasi proseslər barədə məlumatla onların 71.6%, demək olar ki, gündəlik olaraq, 19.8% həftədə bir neçə dəfə tanış olur. Ümumi olaraq, bu yenilikləri azərbaycandilli respondentlərin 13.8% əldə etmir (bax diaqram №21).

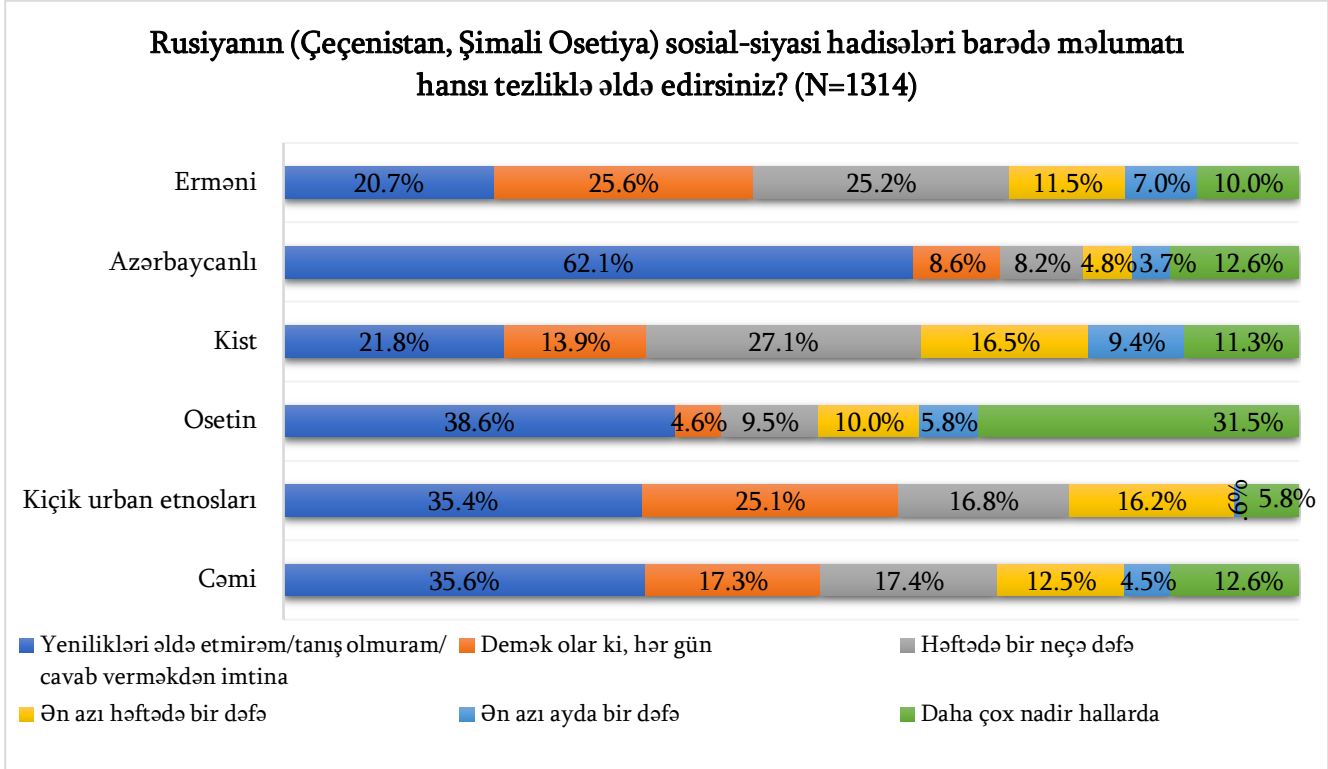
Diagram №21:

Gürcü dili üzrə bilik ilə yeniliklərin əldə edilməsinin dəyişənləri arasında statistik olaraq əhəmiyyətli əlaqə izlənilir. Gürcüstanda baş verən sosial-siyasi hadisələr barədə məlumatı gündəlik olaraq əldə edən respondentlərin gürcü dili üzrə bilik səviyyəsi ən yüksəkdir (gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi - 20.35). Ermənistanda, Azərbaycan və Türkiyədə baş verən sosial-siyasi hadisələr barədə məlumatı əsasən tədqiqatın elə bir iştirakçıları əldə edirlər (demək olar ki, hər gün) ki, hansıların gürcü dili üzrə biliyin səviyyəsi aşağıdır (müvafiq olaraq, indeksin orta göstəriciləri 10.32, 9.59 və 10.48-dir). Məsələn, Azərbaycan haqqında məlumatı, demək olar ki, hər gün əldə edənlər, onların gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi 9.59-dur, indeks isə həmin məlumatın əldə edilməsi tezliyinin azalması ilə birlikdə artır. Ayda bir dəfədən daha nadir hallarda sosial-siyasi məlumatı əldə edən respondentlərin gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi 21.27 xala qədər artır.

Eləcə də onu öyrənmək əhəmiyyətli idi ki, respondentlər Rusiyanın (Çeçenistan, Şimali Osetiya) sosial-siyasi hadisələri barədə məlumatı hansı tezliklə əldə edirlər. Ümumi respondentlərin 17.3% bənzər məlumatla, demək olar ki, hər gün, 17.4% - həftədə bir neçə dəfə, 12.5% - ən azı həftədə bir dəfə tanış olur, 35.6% isə - bənzər yeniliklərlə ümumiyyətlə tanış olmur/əldə etmir. Etnik qrupların daxilində müəyyən olunur ki, ermənilərin (25.6%) və kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin (25.1%) hər dördüncü nümayəndəsi, demək olar ki, gündəlik olaraq Rusiyada baş verən proseslər barədə yeniliklərlə tanış olur, həmin zaman digər qruplarda bu ölkə barədə məlumatı daha çox nadir hallarda əldə edirlər (bax diaqram №22).

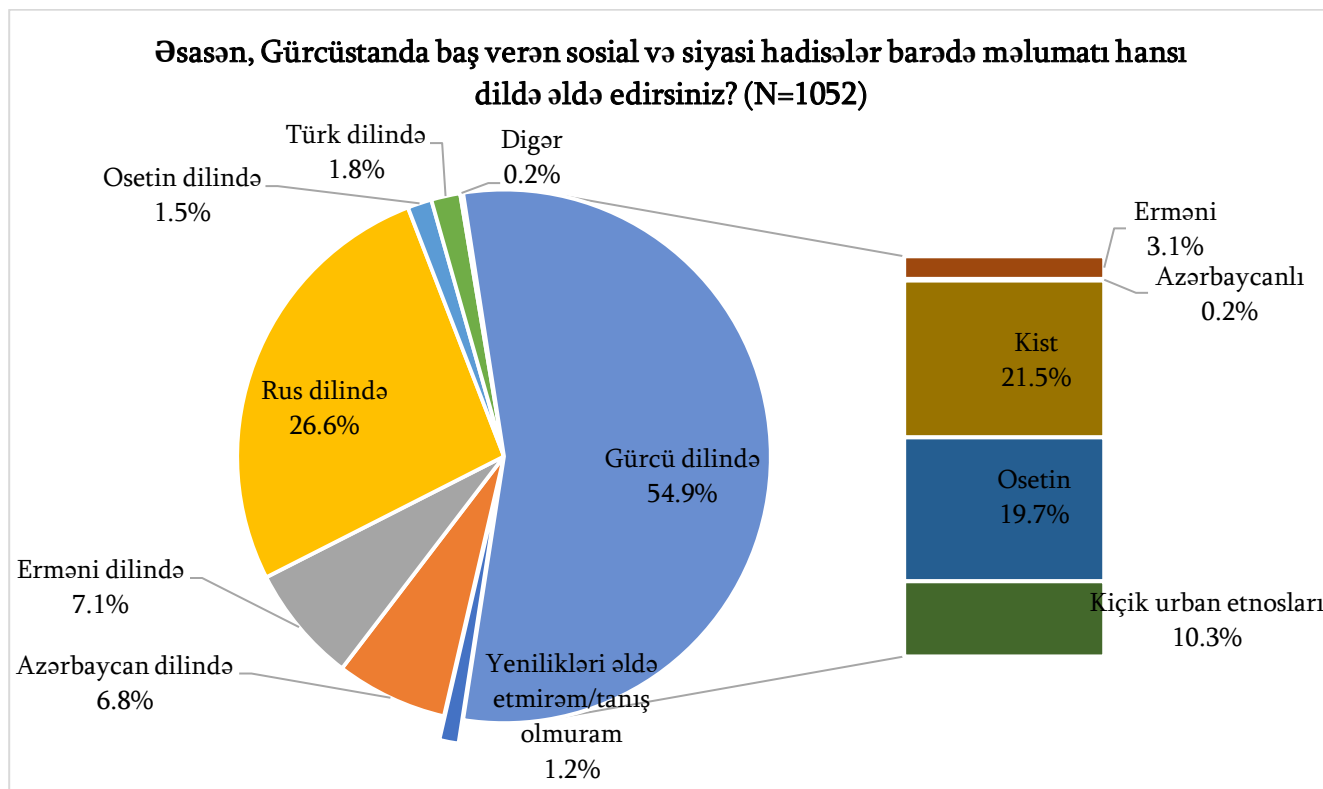
Diaqram №22:

Qondarma Cənubi Osetiyada baş verən sosial-siyasi hadisələrlə ayda bir dəfə və ya daha çox nadir hallarda respondentlərin 14% tanış olur, 75.5% isə onun haqqında yenilikləri əldə etmir/tanış olmur. O da qeyd edilməlidir ki, Rusiya (Çeçenistan, Şimali Osetiya) haqqında məlumatın əldə edilməsinin tezliyi gürcü dili üzrə biliklə az dərəcədə əlaqədərdir, çünki tezliyin bütün cavablarında gürcü dili üzrə biliyin indeksinin, demək olar ki, bərabər orta göstərici izlənilir. Və sonunda, Türkiyədə baş verən sosial-siyasi hadisələrə gəldikdə isə, respondentlərin 12.6% ayda bir dəfə və ya daha çox nadir hallarda hadisələrlə tanış olur, 68.5% isə məlumatla tanış olmur/əldə etmir. Bu ölkə barədə məlumatla əsasən yalnız azərbaycanlı əhali tanış olur. Onların 22.3% həmin yeniliklərlə, demək olar ki, gündəlik olaraq və 20.4% həftədə bir neçə dəfə tanış olur.

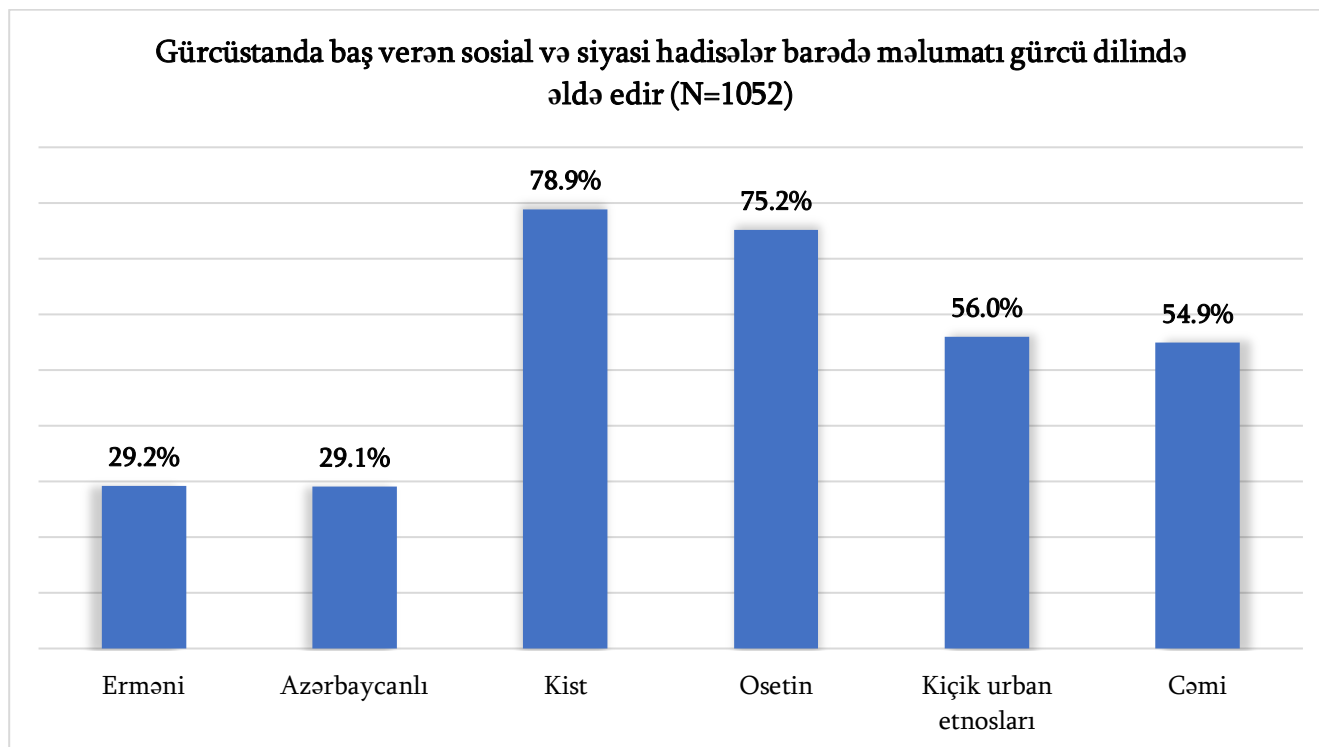
Gürcüstanda baş verən hadisələr barədə məlumatı respondentlər bir neçə dildə əldə edirlər. Məlumatın əldə edildiyi dil kimi, ilk növbədə, gürcü dili - 54.9%, rus dilində - 26.6%, erməni dilində - 7.1%, Azərbaycan dilində - 6.8%, türk dilində - 1.8% və osetin dilində - 1.5% əldə edir (bax diaqram №23).

Diagram №23:

Kistlər (78.9%), osetinlər (75.2%) və şəhər tipli qəsəbədə yaşayan etnosların nümayəndələri (56.0%) tərəfindən Gürcüstanda baş verən proseslər barədə məlumatın əldə edildiyi əsas dil kimi gürcü dili adlandırılmışdır. Gürcü dilində məlumatın əldə edilmə təcrübələri ermənidilli (29.2%) və Azərbaycandilli (29.1%) respondentlərdə nisbətən kiçikdir (bax diaqram №24).

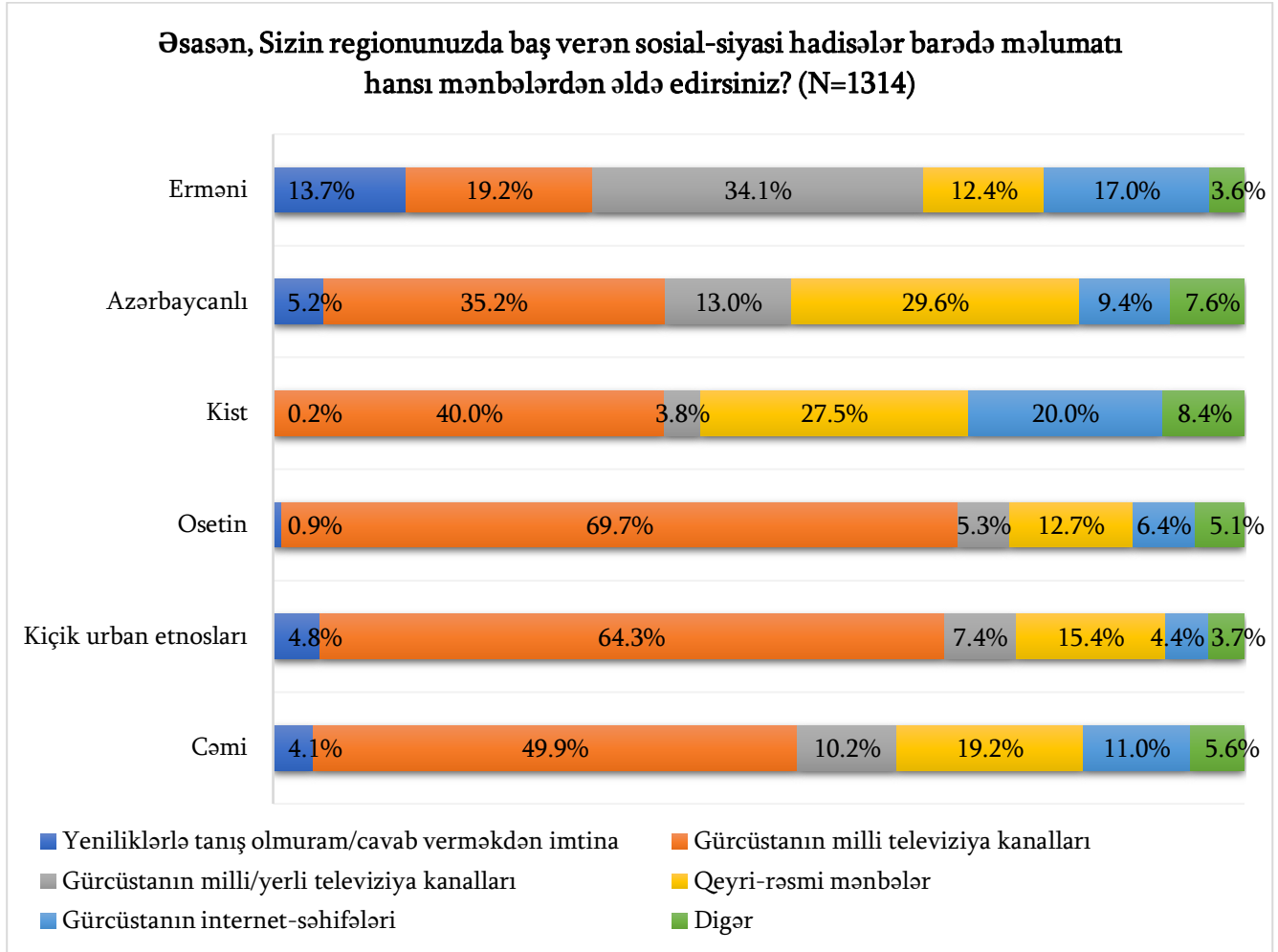
Diagram №24:

Respondentlərin Gürcüstanda baş verən sosial-siyasi hadisələr barədə məlumatı əldə etdiyi mənbələrə gəldikdə isə, onlardan ən məşhuru Gürcüstan televiziya kanalları (47.4%), gürcü internet sahifələri (13.4%) rus media vasitələri (13.3%), erməni media vasitələri (5.7%) və qeyri-rəsmi mənbələrdir (ailə üzvləri, tanışlar, qonşular və s.) – 7.1%. Gürcüstan televiziya kanallarından məlumatı osetin (63.9%), kist (45.4%), kiçik urban etnoslarının nümayəndəsi olan (54.5%) respondentlərin böyük hissəsi əldə edir. Bu cür erməni (28%) və azərbaycanlı (32.1%) respondentlərin sayı nisbətən azdır.

Etnik azlıqların regionunda baş verən hadisələr barədə məlumatın əldə edildiyi mənbələrə gəldikdə isə, burada da ən məşhuru və əlçatan olanı Gürcüstanın milli televiziya kanalları (49.9%), qeyri-rəsmi mənbələr (19.2%) və yerli televiziya kanallarıdır (10.2%). Öz regionunda baş verən siyasi hadisələr barədə məlumatı Gürcüstanın milli televiziya kanallarından osetin respondentlərin 69.7%, kiçik urban etnoslarının 64.3%, kistlərin 40%, azərbaycanlıların 35.2% və ermənilərin 19.2% əldə edir. Erməni icmasının respondentlərindən təxminən hər üçüncü nəfəri (34.1%), azərbaycanlı icmasından isə daha az, yalnız 13% bu məlumatı yerli televiziya kanal(lar)ından əldə edir (bax diaqram №25). Qeyri-rəsmi mənbələrdən məlumatı azərbaycanlı icmasının respondentlərinin 29.6% və kistlərin - 27.5% əldə edir.

Diqram №25:

Onu öyrənmək əhəmiyyətli idi ki, tədqiqat iştirakçıları hansı informasiya kanallarını izləyirlər. Respondentlərin 41% ən çox Rustavi 2-ni, 31% - İmedi-ni izləyir, Birinci kanalı isə - yalnız 4.5% izləyir. Gürcüstanın dərgi-qəzetlərinə gəldikdə isə, onlar respondentlər arasında məşhur deyildir. Onlardan yalnız 6.5% "Kviris palitra"-nı, 1.8% isə - "Asaval-dasavali"-ni oxuyur.

Eləcə də məsələ Gürcüstanda baş verən sosial-siyasi hadisələrlə tanış olmasına gəldikdə, radio kanallarının məşhurluğu azdır. Qeyd edilməlidir ki, respondentlərin 25.6% üçün o, əlçatan deyildir, 4% "İmedi" radiosunu dinləyir, 2.1% isə "Fortuna" radiosunu dinləyir. Gürcüstanın internet səhifələrindən "ambebi.ge" bir qədər aydıncıdır və onunla respondentlərin 8.7% tanış olur.

Bundan əlavə, respondentlər eləcə də Gürcüstanda baş verən sosial-siyasi hadisələri öyrənmək üçün onların ən çox izlədiyi/dinlədiyi/oxuduğu üç media vasitəsinə qarşı öz etimadını qiymətləndirdilər: Gürcüstan televiziya kanallarının qiymətləndirilməsinin orta xalı 5 xallıq şkaladan - 3.15-dir (standart kənarlaşma - 0.83, median - 3);

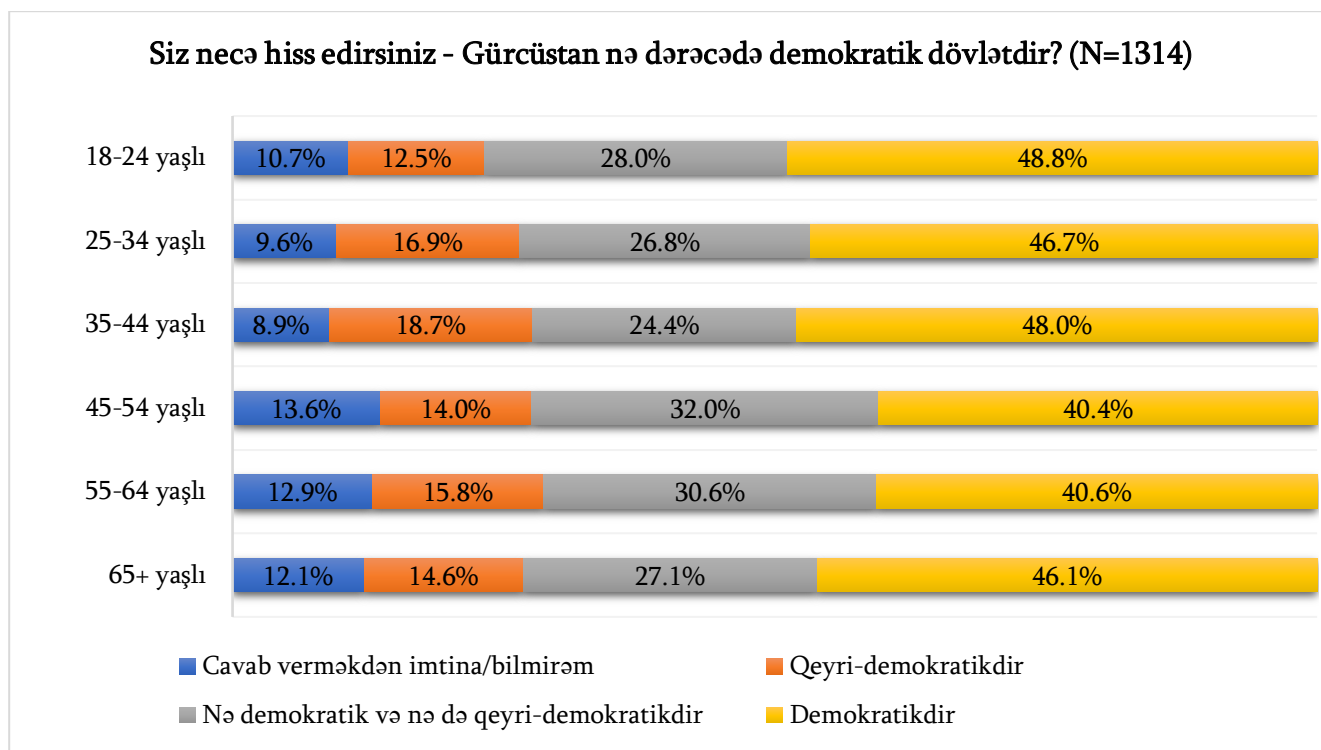
gürcü internet səhifələrinin orta xalı 3.67-dir (standrat kənarlaşma - 0.75, median - 3). Rus media vasitələrinin orta xalı isə 3.3-dür (standrat kənarlaşma - 0.73, median - 3).

5.3 Siyasi sistemin və hadisələrin qiymətləndirilməsi

Əhəmiyyətlidir ki, müxtəlif etnik qrupların üzvləri ölkənin inkişaf istiqamətini, onun demokratikliyini necə qiymətləndirirlər, özləri demokratiyanın həyata keçirilməsində iştirakı və özlərinin qoşulmasının zəruriliyini necə anlayırlar.

Etnik azlıqların qiymətləndirmələri Gürcüstanın, hibrid demokratiya dövləti kimi, beynəlxalq imici ilə razıdır. Respondentlərin 44.7%-də elə bir hissə vardır ki, Gürcüstan demokratik (“tamamilə demokratikdir” və ya “qeyri-demokratikdən daha çox demokratikdir”) dövlətdir. 28.2% hesab edir ki, o, qeyri-demokratik olduğu qədər demokratikdir, 15.7% isə hesab edir ki, Gürcüstan qeyri-demokratikdir (“tamamilə qeyri-demokratikdir” və ya “demokratikdən daha çox qeyri-demokratikdir”). Respondentlərin 11.4% ölkənin demokratiklik dərəcəsini qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir. Ölkənin demokratikliyini qiymətləndirərkən 45-54 və 55-64 yaşlı respondentlər nisbətən tənqididirlər. Digər yaş qruplarının nümayəndələri ilə müqayisədə onların daha kiçik hissəsi hesab edir ki, Gürcüstan demokratik və ya qeyri-demokratikdən daha çox demokratikdir (bax diaqram №26).

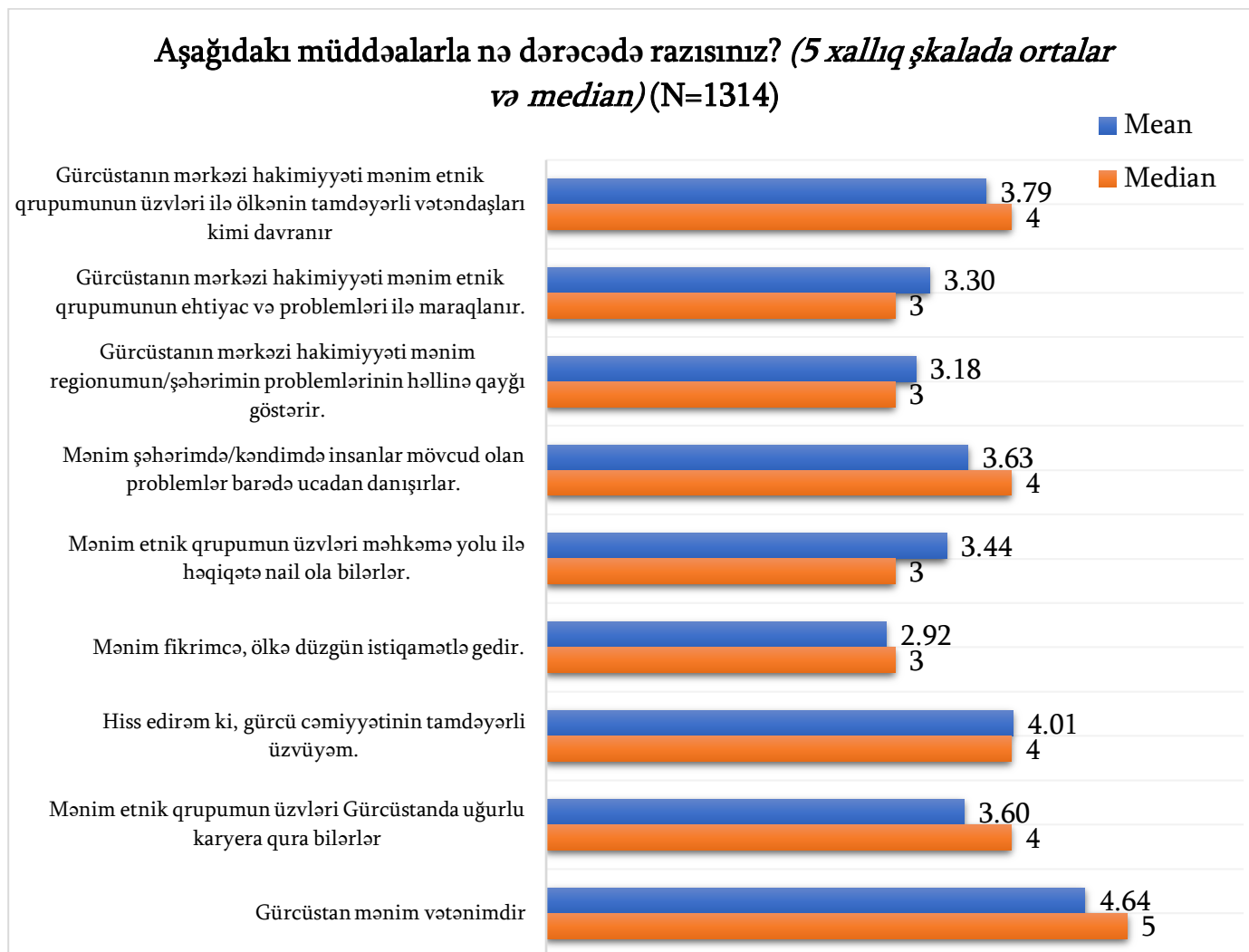
Diaqram №26:

Qeyd: “demokratikdir” - kateqoriyasında aşağıdakı iki cavab birləşdirilib: “tamamilə demokratikdir” və “qeyri-demokratikdən daha çox demokratikdir”, “qeyri-demokratikdir” - kateqoriyasında isə - “demokratikdən daha çox qeyri-demokratikdir” və “tamamilə qeyri-demokratikdir”.

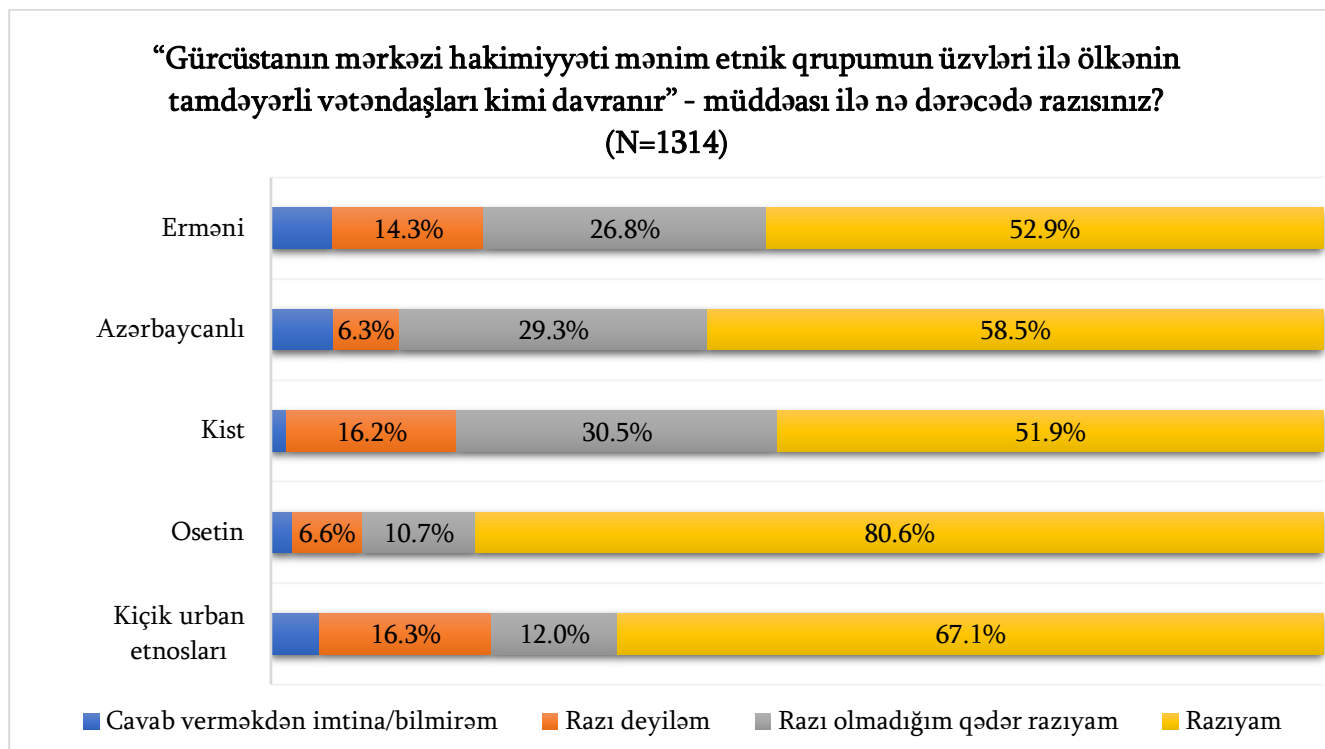
Respondentlər gürcü cəmiyyətinə öz etnik qrupunun və ya onların fərdi inteqrasiyasını, eləcə də hakimiyyətin demokratikliyi və yanaşmalarını müxtəlif müddəaları qiymətləndirməklə ifadə etdilər. Bu müddəalar ümumilikdə etnik azlıqların qruplarının Gürcüstan və gürcü cəmiyyətinə qarşı mədəni-siyasi eynilik dərəcəsini göstərir. Hər bir müddəa 5 xallıq şkalada qiymətləndirildi, burada 1 xalı: “tamamilə razı deyiləm”, 3 xalı - “razı olmadığım qədər razıyam”, 5 xalı isə - “tamamilə razıyam” deməkdir. Müddəalərin qiymətləndirilməsi zamanı 3 xalıdan yuxarı orta göstərici müsbət qiymətləndirmə xanasına, ondan aşağı olan isə - mənfi xanaya yerləşdirilir. Kəskin şəkildə müsbət əhval-ruhiyyələrlə aşağıdakı iki müddəa seçilir: 1. “Gürcüstan mənim vətənimdir” - orta qiymətləndirmə xalı - 4.64-dür (standart kənarlaşma - 0.77, median - 5) və 2. “Mən hiss edirəm ki, gürcü cəmiyyətinin tamdəyərli üzvüyəm” - orta qiymətləndirmə xalı - 4.01-dir (standart kənarlaşma - 1.2, median - 4). Mənfi xanaya isə aşağıdakı müddəa yerləşdirilir: “Mənim fikrimcə, ölkə düzgün istiqamətlə gedir” - orta qiymətləndirmə xalı - 2.92-dir (standart kənarlaşma - 1.14, median - 3). Birinci müddəa ilə əlaqədar olaraq ən yüksək razılıq dərəcəsi osetin icmasında müəyyən edilir (orta - 4.95, standart kənarlaşma - 0.295, median - 5). İkinci müddəa ilə, hansı ki, ola bilsin, bu qrupların gürcü cəmiyyətinə inteqrasiya və mədəni-siyasi eynilik dərəcəsini vurğulayır, ümumi orta qiymətləndirmə ilə müqayisədə azərbaycanlı icmasının üzvləri daha az razılaşırlar (orta - 3.49, standart kənarlaşma - 0.92, median - 3); ölkənin yüksələn inkişafı bəzəndə üçüncü müddəa ilə isə ən az kiçik urban etnoslarının nümayəndələri razılaşırlar (orta - 2.66, standart kənarlaşma - 1.28, median - 3) (bax diaqram №27).

Diaqram №27:

Gürcüstanın mərkəzi hakimiyyəti tərəfindən onların etnik qrupuna qarşı münasibətləri baxımından respondentlərin dərkətmələri qeyd edilməlidir. O barədə müddəə ilə ki, “Gürcüstanın mərkəzi hakimiyyəti mənim etnik qrupumun üzvləri ilə ölkənin təməyəyərli vətəndaşları kimi davranır”, osetin icmasının respondentlərinin 80.6%, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 67.1%, azərbaycanlıların - 58.5%, erməni icmasının - 52.9% və kistlərin - 51.9% razılışır (bax diaqram №28).

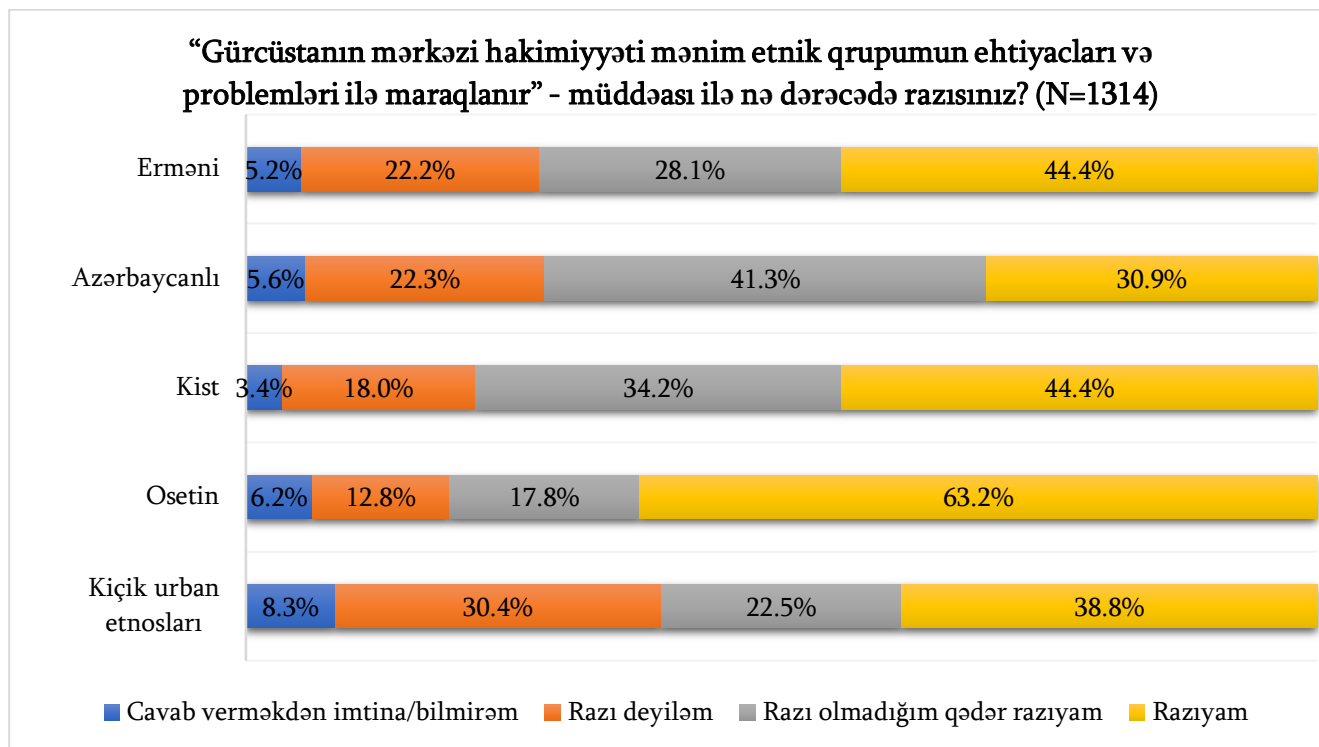
Diagram №28:

Qeyd: “razıyam” - kateqoriyasında aşağıdakı cavablar birləşdirilib: “tamamilə razıyam” və “əsasən razıyam”, “razı deyiləm” kateqoriyasında isə - “əsasən razı deyiləm” və “ümumiyyətlə razı deyiləm”.

O barədə müddə ilə ki, Gürcüstanın mərkəzi hakimiyyəti öz qrupunun ehtiyacları və problemləri ilə maraqlanır, cəmi respondentlərin 43.1% razılaşıb (“tamamilə razıdır” və ya “əsasən razıdır”). Etnik qrupların daxilində isə: osetin respondentlərin 63.2%, erməni və kistlərin 44.4%, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 38.8% və azərbaycanlıların 30.9% razılaşıb (bax diaqram №29).

Diaqram №29:

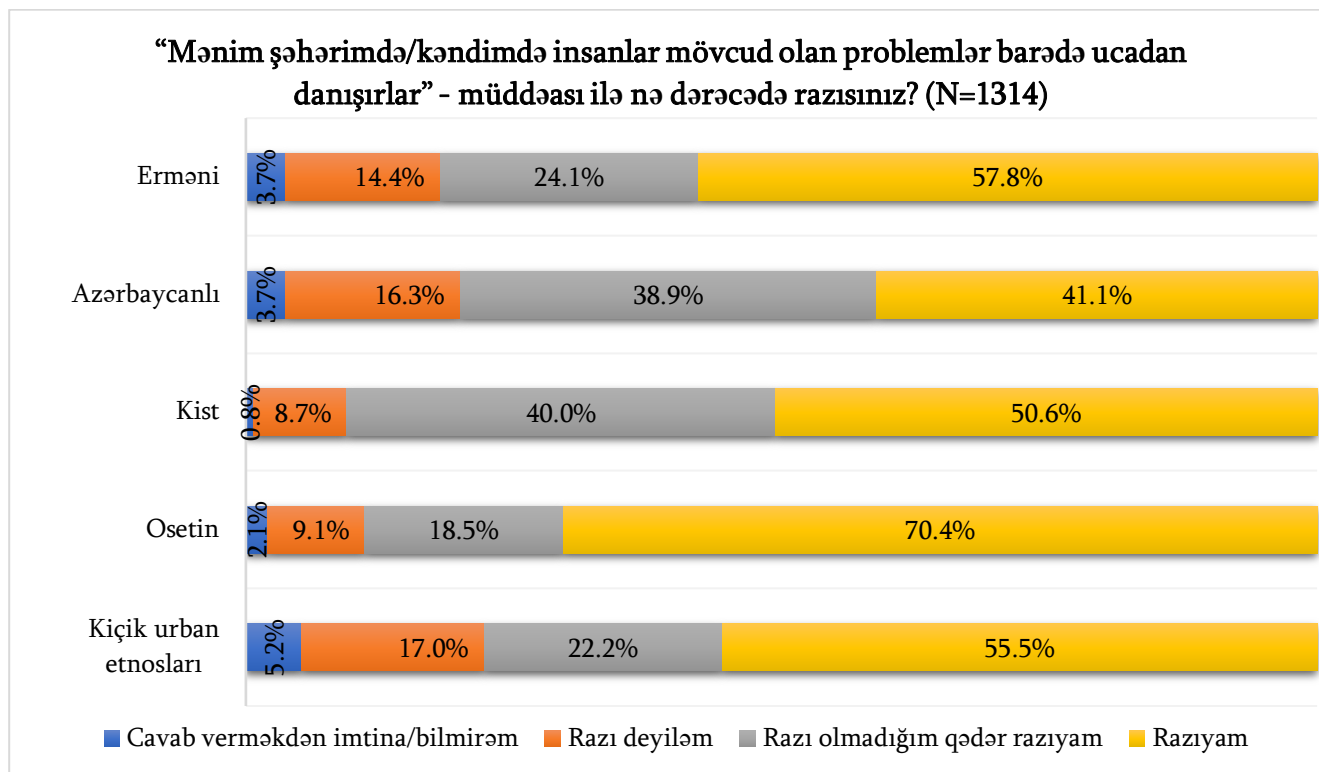

Qeyd: “razıyam” - kateqoriyasında aşağıdakı cavablar birləşdirilib: “tamamilə razıyam” və “əsasən razıyam”, “razı deyiləm” kateqoriyasında isə - “əsasən razı deyiləm” və “ümumiyyətlə razı deyiləm”.

Respondentlərin fikri ilə, hakimiyyətin onların regionunun/qəsəbəsinin problemlərinin həll edilməsinə yayğı göstərib-göstərmədiyinə gəldikdə isə, müvafiq müddəa ilə sorğulananların yalnız 36.7% razılaşırlar (“tamamilə razıdır” və ya “əsasən razıdır”). Etnik qrupların kontekstində, müddəa ilə etnik erməni və kist respondentlərin 43.8%, osetinlərin 43.2%, urban etnik qrupların nümayəndələrinin 29.9% və azərbaycanlıların 29.4% razılaşırlar (“tamamilə razıdır” və ya “əsasən razıdır”).

Demokratiya barədə söhbət edərkən ifadə azadlığı məsələsinin müzakirə edilməsi də əhəmiyyətlidir. Müddəalardan biri onunla bağlı idi ki, respondentlər necə dərk edirlər, öz qəsəbələrində insanlar mövcud olan problemlər barədə ictimai şəkildə nə dərəcədə sərbəst danışa bilirlər. Tədqiqat iştirakçılarının 54.8% bu mülahizə ilə tamamilə və ya əsasən razılaşırlar. Lakin, etnik qrupun daxilində münasibətlər fərqlidir. “Mənim şəhərimdə/kəndimdə insanlar mövcud olan problemlər barədə ucadan danışirlar” müddəası ilə osetin icmasının respondentlərinin 70.4%, ermənidillilərin 57.8%, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 55.5%, kistlərin 50.6% və Azərbaycanlı icmanın 41.1% razılaşırlar (“tamamilə razıdır” və ya “əsasən razıdır”) (bax diaqram №30).

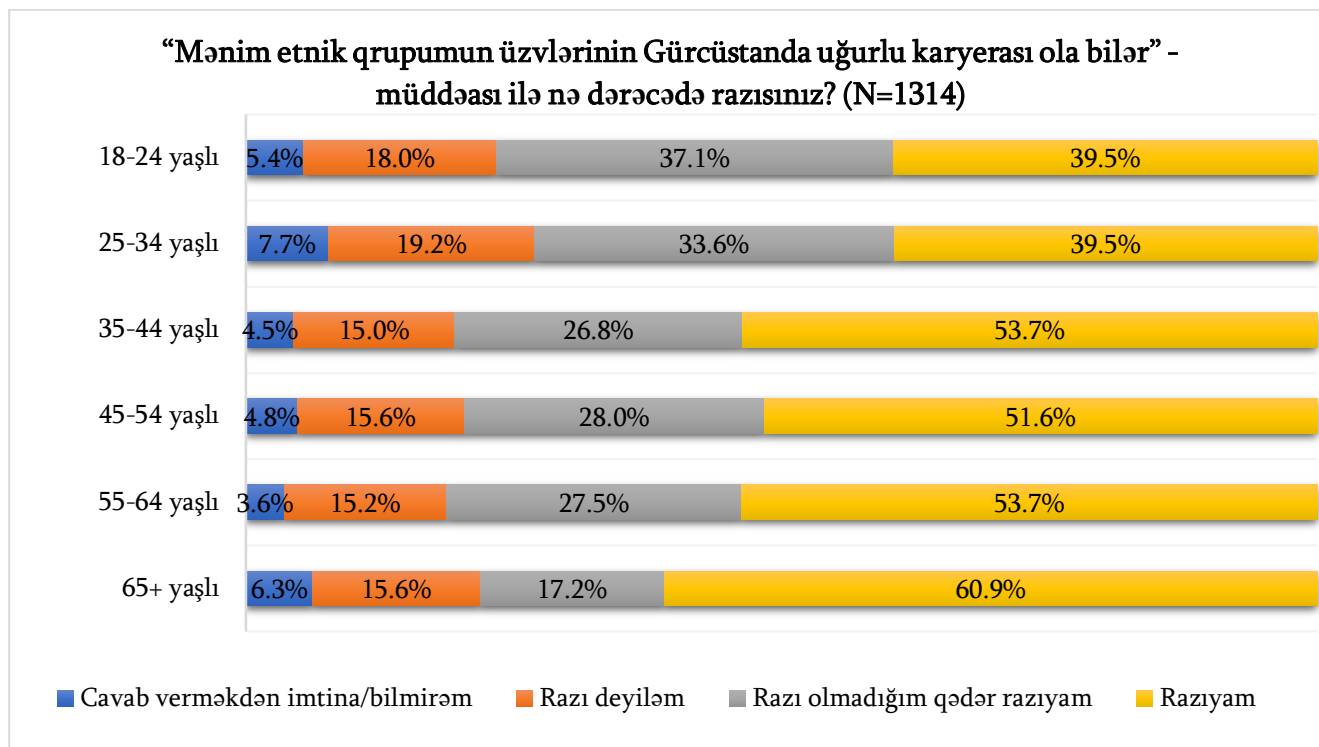
Diaqram №30:

Qeyd: “razıyam” - kateqoriyasında aşağıdakı cavablar birləşdirilib: “tamamilə razıyam” və “əsasən razıyam”, “razı deyiləm” kateqoriyasında isə - “əsasən razı deyiləm” və “ümumiyyətlə razı deyiləm”.

Yuxarıda qeyd edilən müddəalar barədə mülahizələrin **yaş kontekstində** təhlili qeyd edilməlidir. Elə bir tendensiya izlənilir ki, müddəalar qiymətləndirilərkən 18-24 və 25-34 yaşlı respondentlər nisbətən yüksək tənqidlilik ilə seçilir. Yaş qrupları arasında ən əyani fərqlər aşağıdakı müddəa ilə əlaqədar olaraq izlənilir: “Mənim etnik qrupumun üzvlərinin Gürcüstanda uğurlu karyerası ola bilər”. Bu mülahizə ilə 18-24 yaşlı və 25-34 yaşlı kateqoriyaların sorğulananlarının 39.5% tamamilə və ya əsasən razılaşırlar, həmin zaman digər yaş qruplarında bu növ respondentlərin payı 50%-dən artıqdır (bax diaqram №31). Müvafiq olaraq, gürcü cəmiyyəti ilə mədəni-siyasi eynilik hissi gənc nəsildə bir qədər azalmışdır.

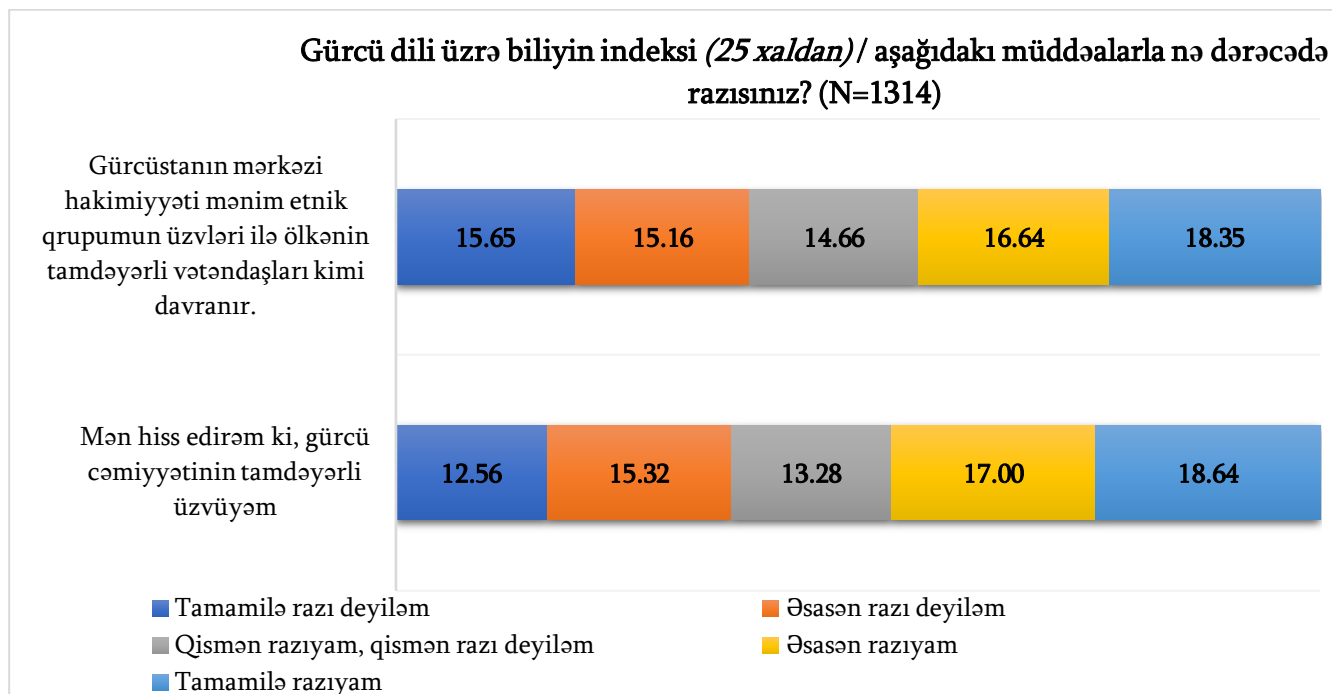
Diagram №31:

Qeyd: “razıyam” - kateqoriyasında aşağıdakı cavablar birləşdirilib: “tamamilə razıyam” və “əsasən razıyam”, “razı deyiləm” kateqoriyasında isə - “əsasən razı deyiləm” və “ümumiyyətlə razı deyiləm”.

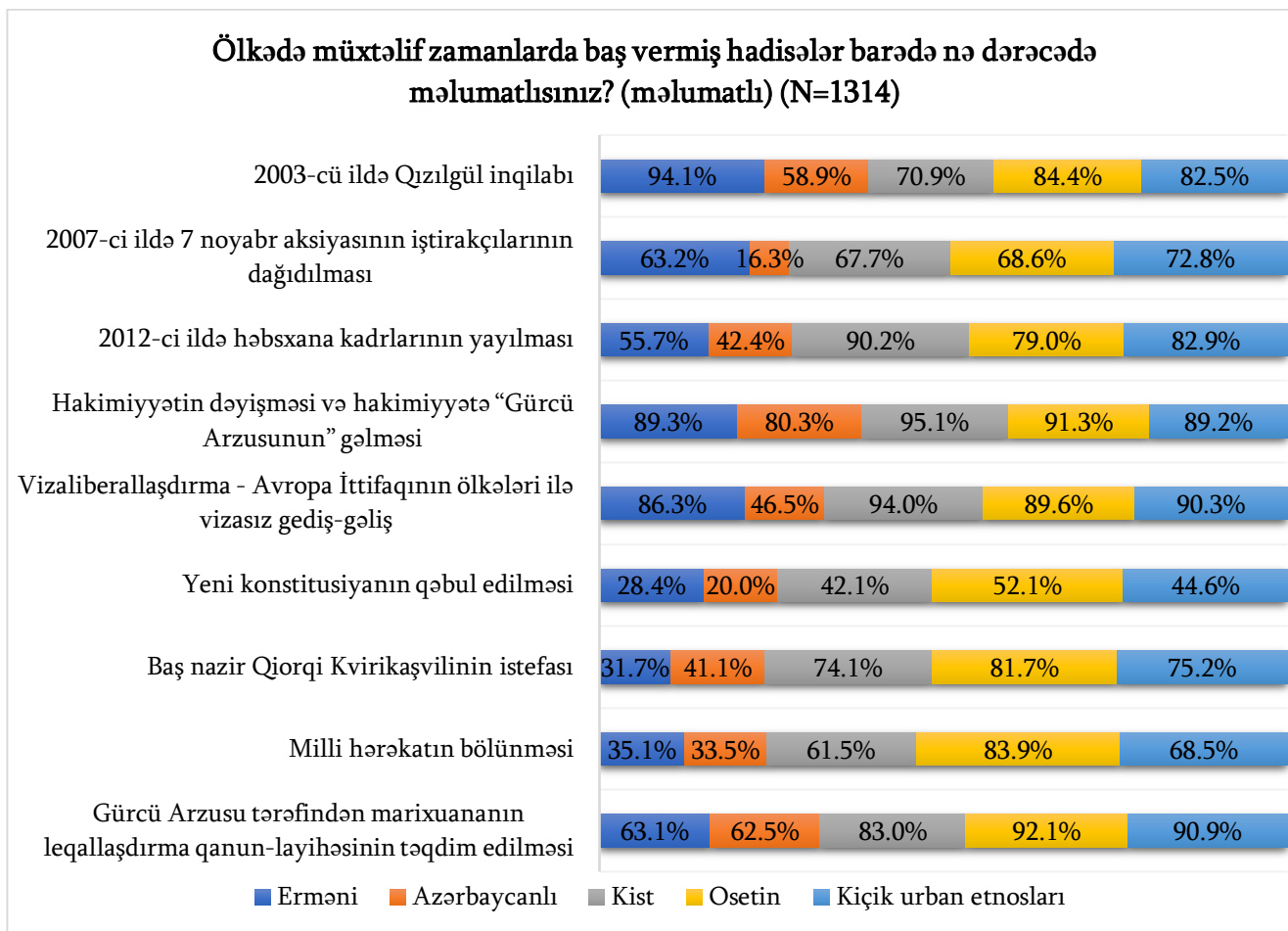
Aşağıdakı müddəa ilə əlaqədar olaraq da təxminən bənzər tendensiya vardır: “Mən hiss edirəm ki, gürcü cəmiyyətinin tamdəyərli üzvüyəm”. Bu mülahizə ilə 18-24 yaşlı respondentlərin 63.7% və 25-34 yaşlı sorğulananların 60.7% razılaşıb (yəni, “tamamilə razıdır” və ya “əsasən razıdır”), digər qruplarda isə respondentlərin minimum 70% belə düşünür. Tədqiqat iştirakçılarının gürcü cəmiyyətinin tamdəyərli üzvlüyü barədə dərkətmələri gürcü dili üzrə biliklə əlaqədərdir. Gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi həmin müddəa ilə tamamilə (orta - 12.56) və əsasən (orta - 15.32) razılaşımayan respondentlərdə aşağıdır, həmin müddəa ilə əsasən (orta - 16.2) və ya tamamilə (orta - 18.64) razılaşıb tədqiqat iştirakçılarında isə dövlət dili üzrə biliyin səviyyəsi daha yüksəkdir (bax diaqram №32).

Diagram №32:

Siyasi qoşululuq üçün cari **proseslər barədə məlumat**ə malik olmaq əhəmiyyətlidir. Etnik azlıqların nümayəndələrinin ölkədə baş verən hadisələr barədə nə dərəcədə məlumatlı olduğunu müəyyən etmək üçün ölkədə müxtəlif zamanlarda baş vermiş ən əhəmiyyətli/dönüş hadisələrini seçdik və respondentlərdən həmin hadisələr barədə məlumatlılıq dərəcəsini 4 xallıq şkalada qiymətləndirməyi xahiş etdik. Həmin şkalada 1 xalı "tamamilə məlumatlı deyil", 2 xalı - "məlumatlıdan daha çox məlumatlı deyil", 3 xalı - "məlumatlı olmadığından daha çox məlumatlı" və 4 xalı - "tamamilə məlumatlı" demək idi. Şkalanın çevrilməsi nəticəsində aşağıdakı kateqoriyalı yaratdıq: "məlumatlı deyil", "məlumatlı" və "cavab verməkdə çətinlik çəkirəm". Ən yüksək məlumatlılıq aşağıdakı hadisələr barədə müəyyən olunur: 2008-ci ilin avqust müharibəsi (91.6% məlumatlıdır), hakimiyyətin dəyişməsi və hakimiyyətə "Gürcü Arzusunu" gəlməsi (89% məlumatlıdır), vizaliberallaşdırma (82.5% məlumatlıdır), Gürcü Arzusu tərəfindən marixuananın leqallaşdırma qanun-layihəsinin təqdim edilməsi (80.1% məlumatlıdır) və 2003-cü ilin Qızılqül inqilabı (78.7% məlumatlıdır). Elə bir hadisələr də ayrıldı ki, hansılar barəsində məlumat sorğulananların yarısından azı malikdir. Respondentlərin 30.5% məlumatlı deyildir, 9.7% isə 7 noyabr 2007-ci il tarixli aksiyanın iştirakçılarının dağıdılması barədə cavab verməkdə çətinlik çəkir və ya cavab verməkdən imtina edir. Yeni konstitusyanın qəbul edilməsi barədə sorğulananların yalnız 38.4% məlumatlıdır və 23.3% cavab verməkdə çətinlik çəkdi və ya cavab verməkdən imtina etdi. Etnik azlıqlar kontekstində, qeyd edilməlidir ki, hər bir adı çəkilən hadisə barədə məlumatlılıq səviyyəsi azərbaycanlı icmasında, sonra erməni icmasında ən aşağıdır ki, bu da bəzi hallarda digər qrupların nümayəndələrinin məlumatlılıq səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə geridə qalır. Məsələn, 2012-ci ildə həbsxana kadrlarının yayılması haqqında azərbaycandilli respondentlərin 42.4% və ermənidilli respondentlərin 55.7% məlumatlıdır ("tamamilə məlumatlı" və ya "qeyri-məlumatlıdan daha çox məlumatlı"), həmin zaman isə digər qruplarda sorğulananların müəyyən olunmuş çoxluğu bu barədə bilir (kistlər - 90.2%, osetinlər - 79%, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 71.8%) (bax diaqram №33).

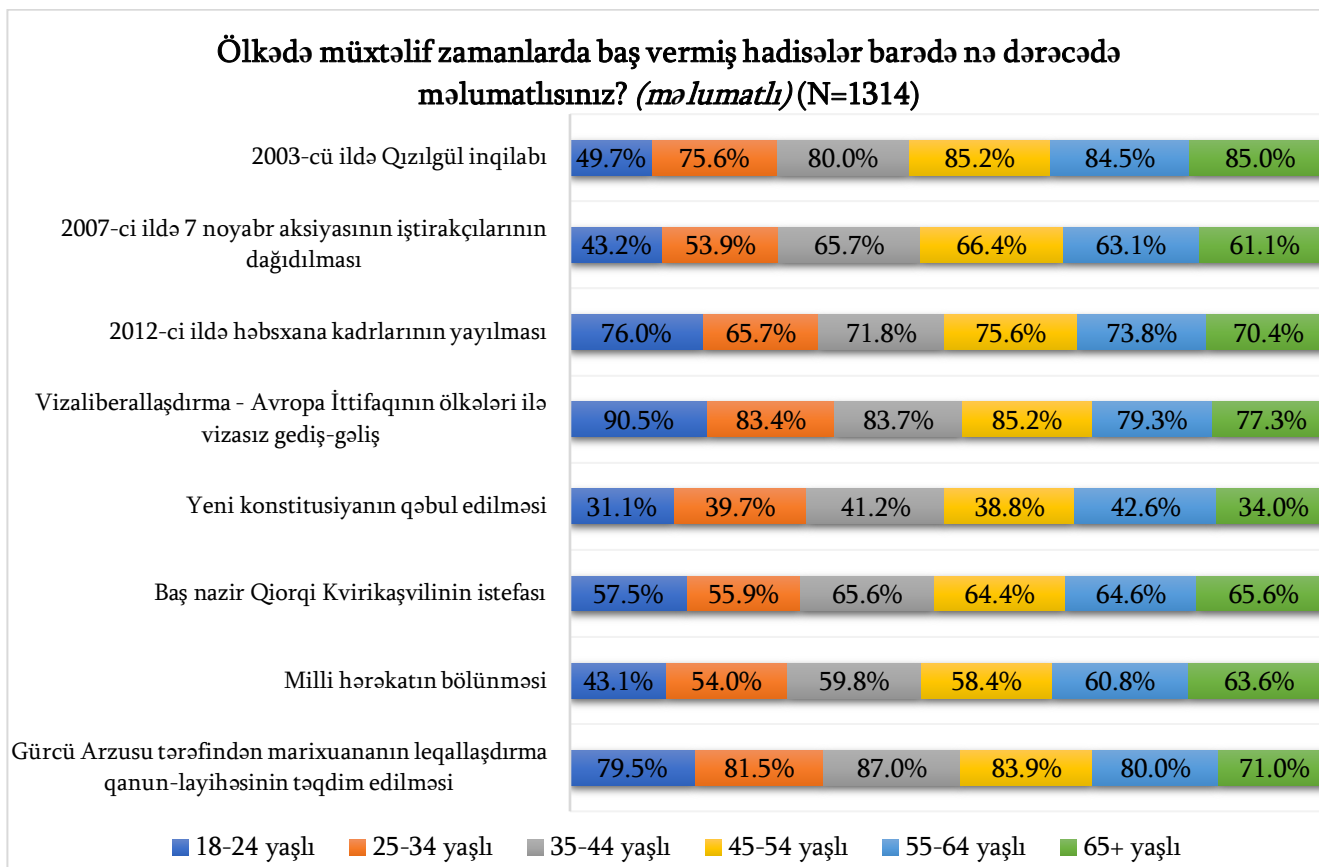
Diagram №33:

Qeyd: "məlumatlı" kateqoriyasında aşağıdakı iki cavab birləşdirilib: "qeyri-məlumatlıdan daha çox məlumatlı" və "tamamilə məlumatlı".

Eləcə də yaş kontekstində məlumatların təhlili zamanı maraqlı tendensiyalar müəyyən olunur. 18-24 yaşlı respondentlərdə, digər yaş qrupları ilə müqayisədə, aşağıdakı hadisələr barədə məlumatlı olan ("qeyri-məlumatlıdan daha çox məlumatlı" və ya "tamamilə məlumatlı") respondentlərin payı azalır: 2003-cü ildə Qızılgül inqilabı (49.7%), 2007-ci ildə 7 noyabr aksiyasının iştirakçılarının dağıdılması (43.2%), Milli hərəkatın bölünməsi (43.1%), bu da yaş amili kimi, obyektiv səbəblərə görə izah edilən ola bilər. Başqaları ilə müqayisədə, həmin respondentlərin (18-24 yaşlı) Avropa İttifaqının ölkələri ilə vizasız gediş-gəliş barədə məlumatlılığı (90.5%) nisbətən yüksəkdir, həmin zaman isə bu hadisə barədə məlumatlılıq yaşın artması ilə birlikdə azalır və 65 yaşdan yuxarı olan respondentlərdə onun haqqında məlumatlı olanların ("qeyri-məlumatlıdan daha çox məlumatlı" və ya "tamamilə məlumatlı") sayı 77.3%-dir (bax diagram №34).

Diaqram №34:

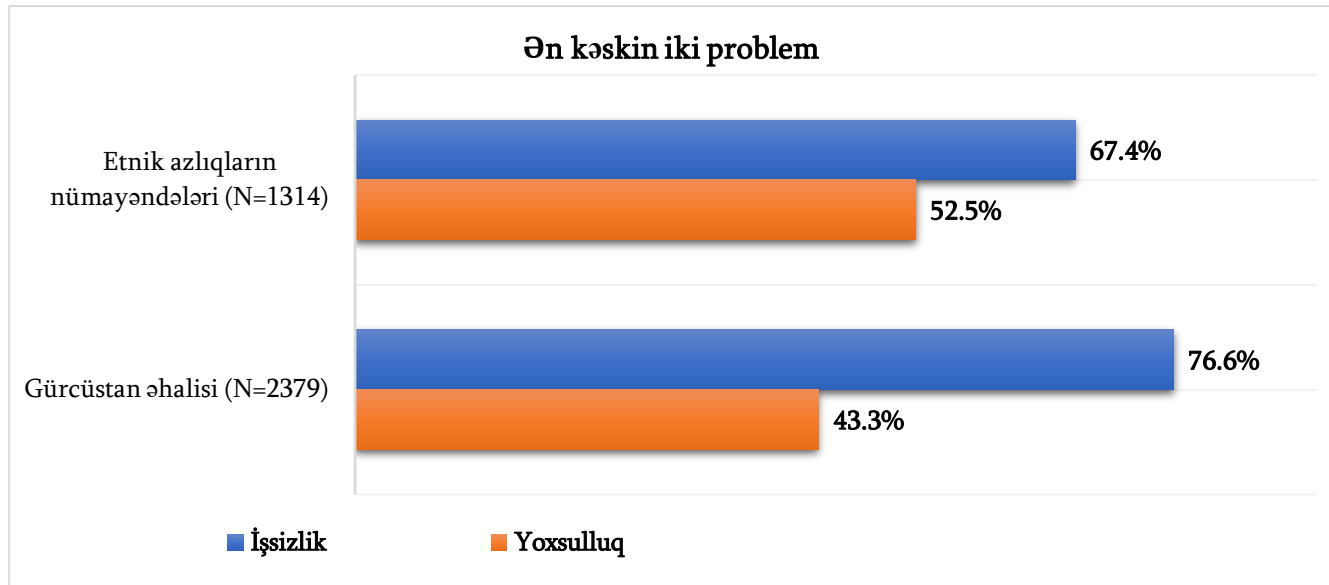
Qeyd: “məlumatlı” kateqoriyasında aşağıdakı iki cavab birləşdirilib: “qeyri-məlumatlıdan daha çox məlumatlı” və “tamamilə məlumatlı”.

Onu da qeyd etmək əhəmiyyətlidir ki, gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisinin artması ilə birlikdə, respondentlərin yuxarıda qeyd edilən hər bir hadisə barədə məlumatlılıq səviyyəsi artır. Məsələn, baş nazir Qiorqi Kvirikaşvilinin istefası ilə bağlı hadisə barədə tamamilə qeyri-məlumatlı olan respondentlərdə gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi 11.15-dir. Həmin hadisə barədə məlumatlı olan respondentlərdən daha çox qeyri-məlumatlı olan respondentlərdə həmin orta göstərici 14.85-dir, qeyri-məlumatlı olanlardan daha çox məlumatlı olanlarda - 16.71-dir və tamamilə məlumatlı olanlarda - 20-dir.

Respondentlərin etnik qrupları üçün aktual olan **sosial-iqtisadi problemlər** qeyd edilməlidir. Əsas problemlər kimi, işsizlik (67.4%) və yoxsulluq (52.5%) adlandırıldı. İşsizlik problemi kişilər (73.9%) tərəfindən qadınlardan (61.4%) daha kəskin olaraq qeyd edilib. Etnik qrupların daxilində məşğulluq məsələsi aktual problem kimi, kistlərin (85.9%), ermənidilli (84.7%) və azərbaycandilli (80%) icmalarda müəyyən olundu. Yoxsulluq problemi isə, demək olar ki, bütün etnik qruplarda bərabər şəkildə, xüsusi kəskinliklə azərbaycanlılar (65.3%) və osetinlərin qruplarında (61.2%) müəyyən edildi.

Maraqlıdır ki, ölkənin əhalisi tərəfindən müəyyən edilmiş əsas problemlər etnik azlıqların qruplarının dərdi ilə nə dərəcədə üst-üstə düşür. Qafqaz Barometrinin 2017-ci ilin sorğusuna əsasən, ölkədə əhali üçün mövcud olan ən əhəmiyyətli problem işsizlik (76.6%), sonra isə yoxsulluqdur (43.3%) (Qafqaz Barometri, 2017). Belə çıxır ki, işsizlik və yoxsulluq problemləri etnik azlıqların qrupları üçün eksklüziv deyildir və onlar bir sıra ölkələr miqyasında kəskindir. Lakin, maraqlıdır ki, **yoxsulluq problemi etnik azlıqların qruplarında daha çox aydındır** (bax diaqram №35).

Diaqram №35:

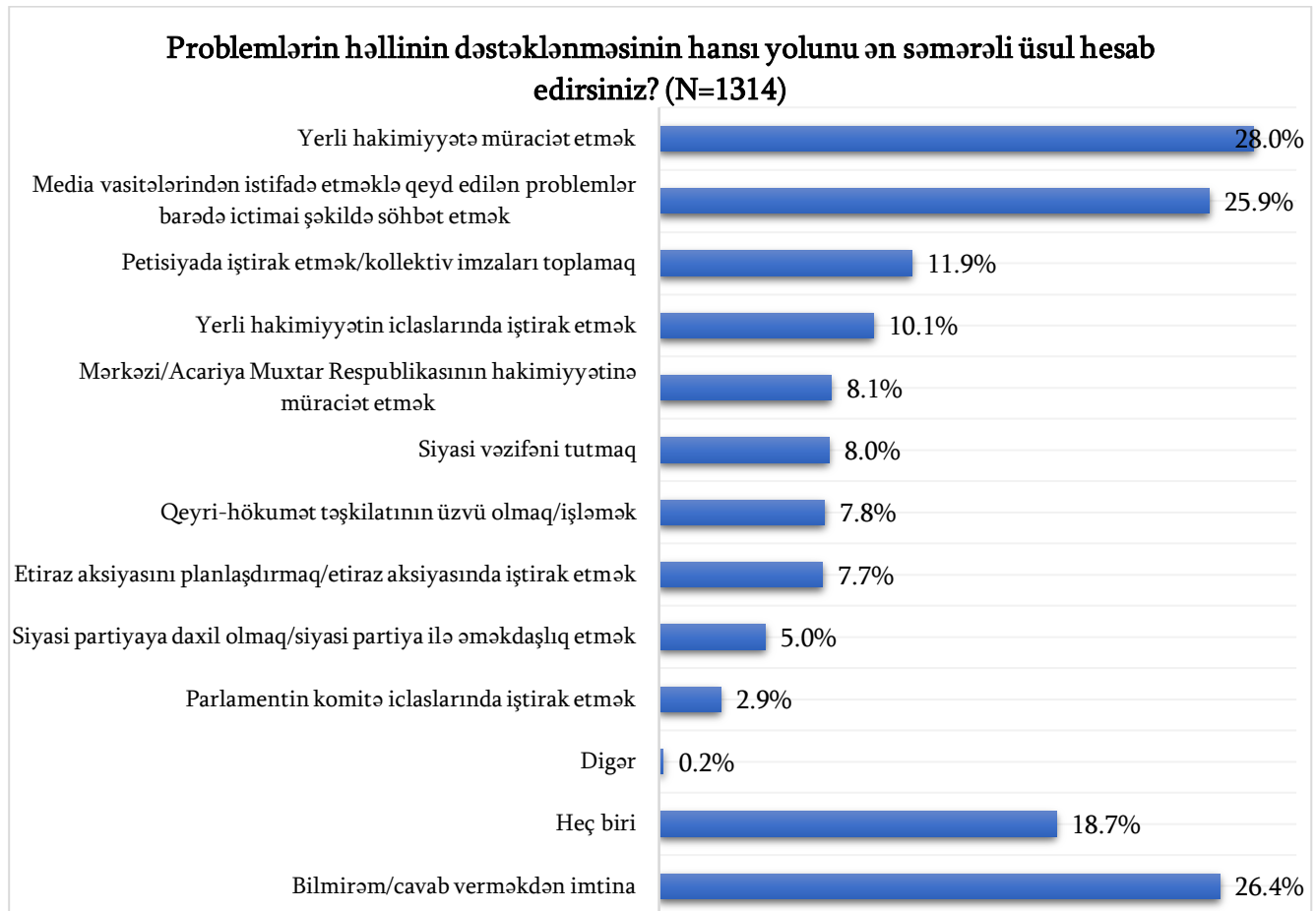
Qeyd: Gürcüstan əhalisi barədə məlumatdan Qafqaz Barometri Gürcüstanın 2017-ci ilin tədqiqatının nəticələrindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqat, xüsusilə, azərbaycanlı icmasında dövlət dili üzrə bilik probleminin aktuallığını da göstərir. Bu problemi xüsusilə etnik azərbaycanlı (43.5%) və erməni (20.2%) respondentlər qeyd edirlər. Etnik qrupların daxilində digər kəskin problemlər qeyd edilməlidir: azərbaycanlı icması üçün, adı çəkilənlərdən əlavə, eləcə də səhiyyənin əlçatanlığı (18.8%) və torpaqların qanuniləşdirmə məsələsi (16.7%) problematiktir. Kistlərin icmasında ölkənin ictimai və siyasi həyatına qoşulmanın aşağı dərəcəsi (19.4%), onların etnik qrupunun nümayəndələrinin hüquqlarının pozuntuları (18.5%) və torpaqların qanuniləşdirmə məsələsi (18.3%) aktualdır; osetin icmasında aşağıdakı problemlər aşkar edildi: torpaqların qanuniləşdirmə məsələsi (22.1%) və səhiyyənin əlçatanlığı (19.5%). Şəhər tipli qəsəbələrdə yaşayan kiçik etnosların nümayəndələri təqdirində müəyyən edilmiş problemlər əsasən işsizlik (42.5%) və yoxsulluqdur (42.1%).

Yuxarıda qeyd edilən **problemlərin həlli baxımından, mövcud olan problemləri ayıran respondentlər onların ən səmərəli həll edilmə yollarını adlandırdılar**. Əsasən, aşağıdakı yollar müəyyən olundu: a) yerli hakimiyyətə müraciət etmək (28.0%) və b) media vasitələrindən istifadə etməklə qeyd edilən problemlər barədə ictimai şəkildə söhbət etmək (25.9%). Qeyd edilməlidir ki, sorğulananların 14.8% hansı üsulun səmərəli ola biləcəyini bilmir, respondentlərin 11.6% isə hesab edir ki, adlandırılmış heç bir üsul dəyişiklik gətirməyəcəkdir. Qeyd edilən

problemlərin həll edilmə yollarından əlavə, etnik azlıqların qruplarının daxilində problemlərin həll edilmə üsulları kimi, erməni icmasında yerli hakimiyyətin iclaslarında iştirak etmə (21.3%), azərbaycanlı icmasında isə - petisiyada iştirak etmə/kollektiv imzaların toplanılması (35.8%) müəyyən edildi (bax diaqram №36).

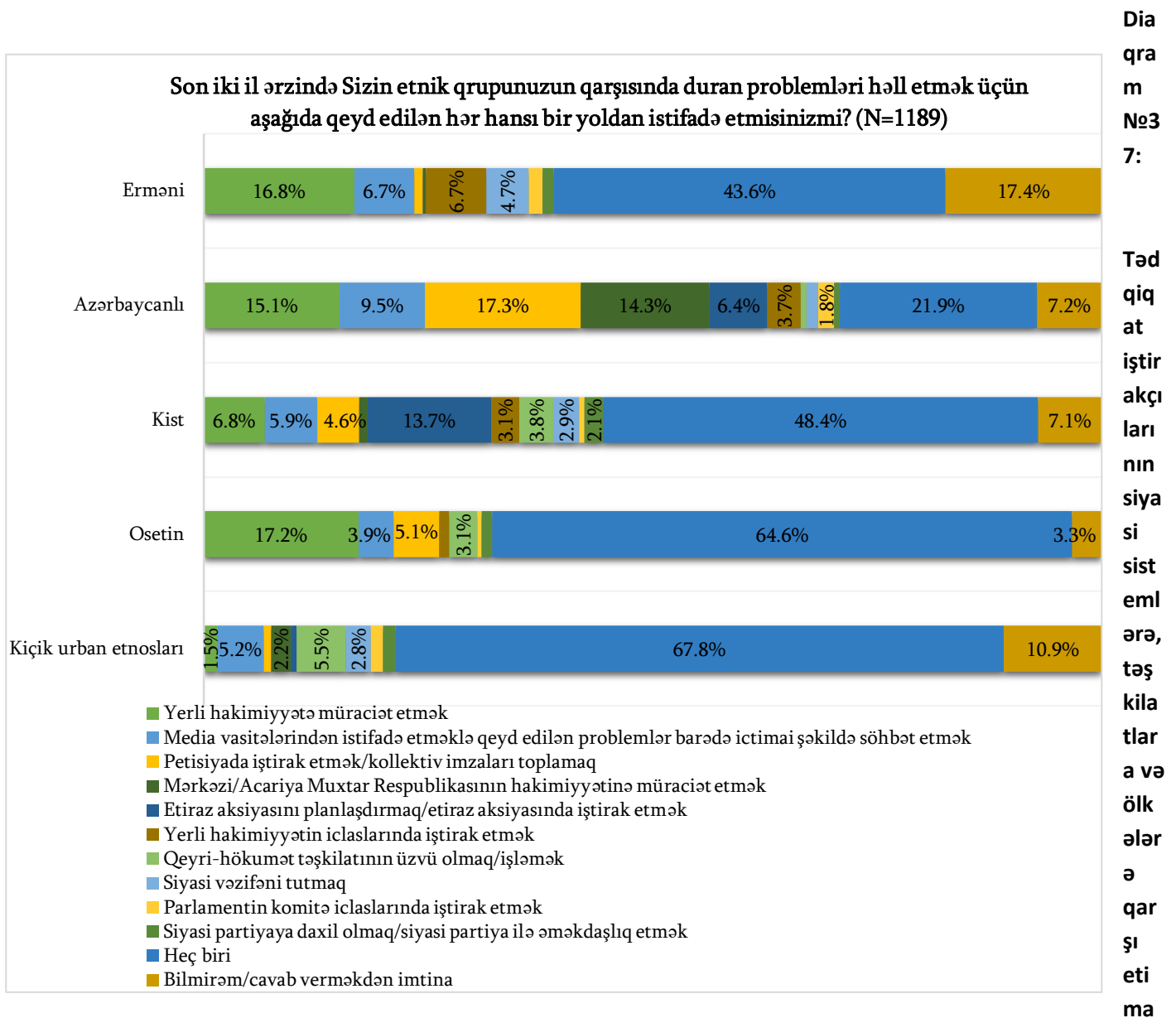
Diaqram №36:

Qeyd: həmin suala birdən artıq cavabın verilməsinə yol verilirdi, müvafiq olaraq, diaqramda təqdim edilmiş məlumatların tezliklərinin cəmi 100%-dən artıqdır.

Sorğu onu da göstərdi ki, **respondentlərin özləri son iki il ərzində problemlərin vəkilliyi/həll edilməsinin hansı üsuluna müraciət etmişlər. Respondentlərin təxminən yarısı (47.1%) həmin zaman kəsiyində siyasi iştirakın heç bir üsulundan istifadə etməmişdir.** Ümumilikdə, sorğulananların yalnız 11% yerli hakimiyyətə müraciət etmiş, 6.5% media yolu ilə ictimai şəkildə problemlər barədə söhbət etmiş və 6.5% kollektiv imzaların toplanılmasında iştirak etmişdir. Respondentlərin 8.1% bildirir ki, siyasi iştirakın bu yolları barədə bilirdi. Ayrıca etnik qruplarda vəziyyət aşağıdakı kimidir: yerli hakimiyyətə erməni icmasının respondentlərinin 16.8%, azərbaycanlı icmasının 15.1%, kistlərin 6.8%, osetinlərin 17.2%, kiçik urban etnoslarının nümayəndəsi olan sorğulananların 1.5% müraciət etmişdir.

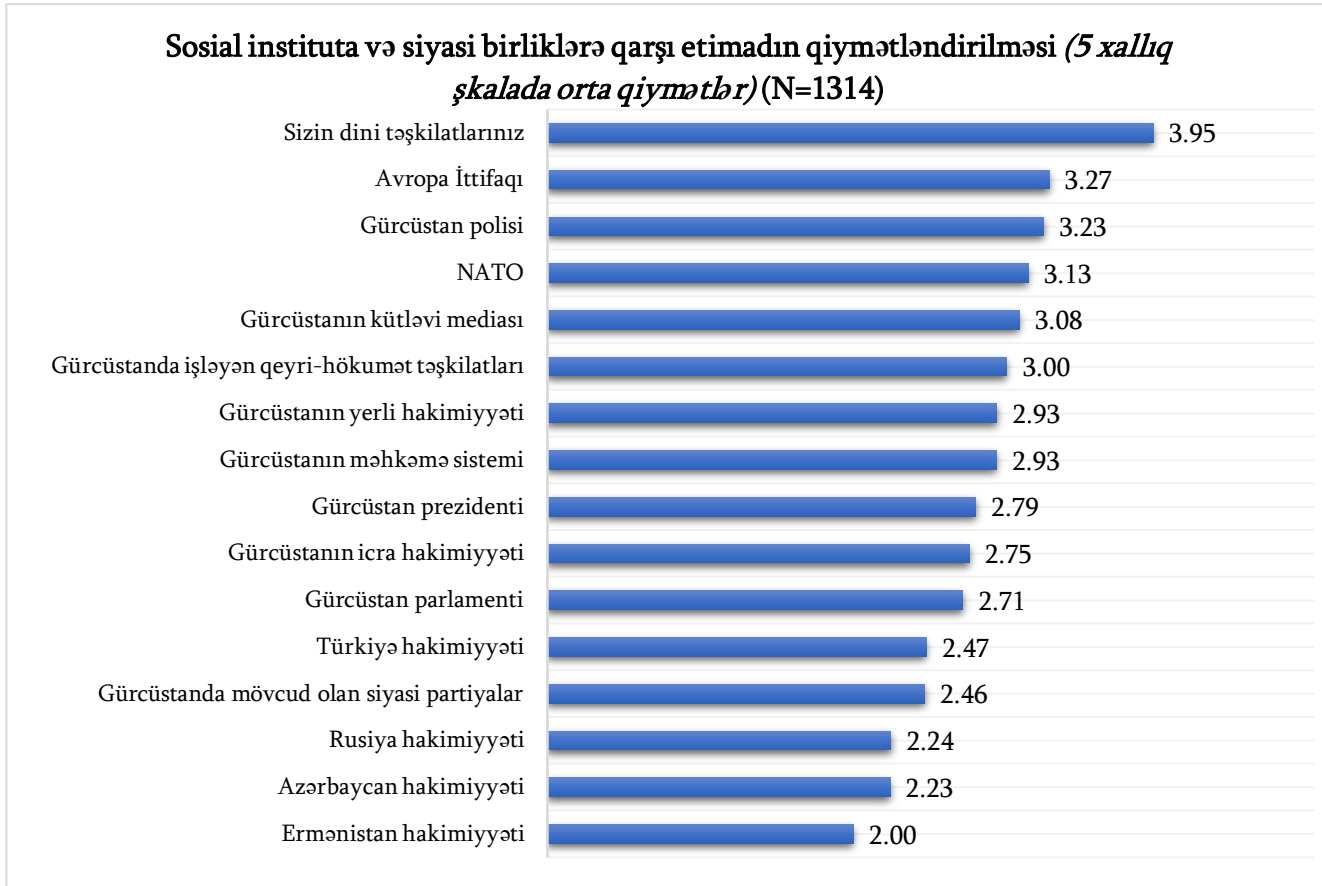
O da qeyd edilməlidir ki, bəzi etnik qruplarda, əsas tendensiyadan fərqli olaraq, alternativ üsullardan istifadə edilməsinin aktuallığı izlənilir. Məsələn, kist icmasında respondentlərin 13.7% etiraz aksiyalarını planlaşdırmaqla/iştirak etməklə problemləri həll etməyə cəhd etmiş, azərbaycanlı icmasında respondentlərin 17.3% həll etmək üçün kollektiv imzaların toplanılmasında iştirak etmişdir (bax diaqram №37).

dı əhəmiyyətlidir. Respondentlər etimadın 5 xallıq şkalasında hər bir təklif edilmiş qurumu/ölkəni/təşkilatı qiymətləndirdilər. Şkalada 1 xalı "ümumiyyətlə etibar etmirəm", 3 xalı - "etibar etməyidim qədər etibar edirəm" və 5 xalı - "tamamilə etibar edirəm" deməkdir. Neytral qiymət 3 xaldır, ondan aşağı olan orta göstərici mənfi qiymətin, ondan yüksək olan isə - müsbət qiymət xanasında yerləşdirilir. Tədqiqatın nəticələrinə əsasən, respondentlər tərəfindən xüsusilə yüksək etimad onların dini inanc institutlarına qarşı müəyyən olunur (5 xallıq şkalada orta - 3.95, orta standart kənarlaşma - 1.233, median - 4). Öz icmasının dini təşkilatlarına qarşı etimad erməni icmasının (orta - 4.46) və kist (orta - 4.4) respondentlərində xüsusilə yüksəkdir. Etimadın müsbət xanasına, eləcə də, aşağıdakı təşkilatlar/sistemlər daxil olur: Avropa İttifaqı (orta - 3.27), Gürcüstan polisi (orta - 3.23), NATO (orta - 3.13) və

kütləvi media (orta - 3.13). Etimadın müsbət xanasına aşağıdakı institutlar/sistemlər daxil oldu: Avropa İttifaqı (orta - 3.27), Gürcüstan polisi (orta - 3.23). Etimadın neytral bənd ilə ən yaxınlığa, lakin müsbət xanaya, düşdü: NATO (orta - 3.13) və kütləvi media (orta - 3.13). Etnik azlıqlar Ermənistan (orta - 2), Azərbaycan (orta - 2.23) və Rusiya (orta - 2.24) hakimiyyətlərinə qarşı aydın etimadsızlığı ifadə etdilər. Etimadsızlıq xanasına eləcə də düşdü: Gürcüstanda mövcud olan siyasi partiyalar (orta - 2.46), Türkiyə hakimiyyəti (orta - 2.47), Gürcüstan parlamenti (orta - 2.71), hakimiyyət (orta - 2.75) və prezident (orta - 2.71) (bax diaqram №38).

Diaqram №38:

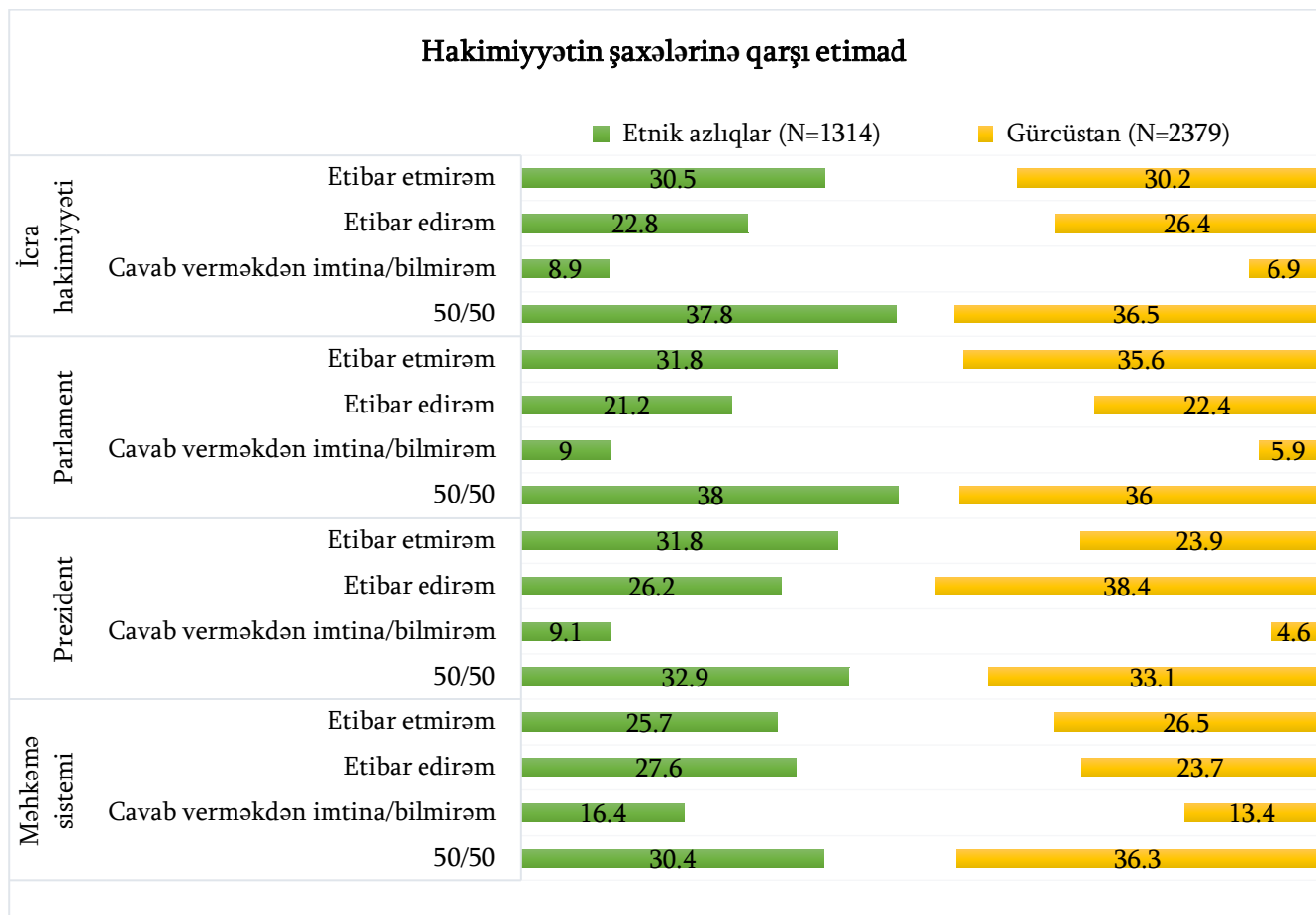

Respondentlərin Gürcüstan hakimiyyətinin şaxələrinə qarşı münasibəti mənfidir və demək olar ki, bərabərdir, orta xal 2.7-2.95 intervalı arasında dəyişir. Həmin şaxələrə qarşı etimad erməni və azərbaycanlı respondentlərdə nisbətən müsbətdir (yəni, orta qiymət 3-dən biraz yüksəkdir).

Müxtəlif orqanlara/təşkilatlara qarşı etimad baxımından, Gürcüstan əhalisinin ümumi əhval-ruhiyyələri və onların etnik azlıqların qrupları ilə kontrastı qeyd edilməlidir. Qafqaz Barometrinin 2017-ci ilin sorğusu da göstərir ki, hakimiyyətin şaxələrinə qarşı etimad ümumi olaraq ölkədə aşağıdır. Əhalinin yalnız 22% parlamentə, 26% - icra hakimiyyətinə, 24% - məhkəmə sisteminə etibar edir ("əsasən etibar edirəm" və ya "tamamilə etibar edirəm"), prezident institutuna qarşı (62%) isə etimad yüksəkdir (Qafqaz Barometri, 2017). Etnik azlıqların tədqiqatına əsasən, respondentlərin 21.2% parlamentə, 22.9% - icra hakimiyyətinə, 27.5% - məhkəmə sisteminə etibar edir ("əsasən

etibar edirəm” və ya “tamamilə etibar edirəm”). Etnik azlıqların qruplarında prezidentə qarşı etimad kəskin şəkildə aşağıdır, bütün əhali ilə müqayisədə - etnik azlıqlarda sorğulananların yalnız 26.2% prezident institutuna etibar edir (bax diaqram №39).

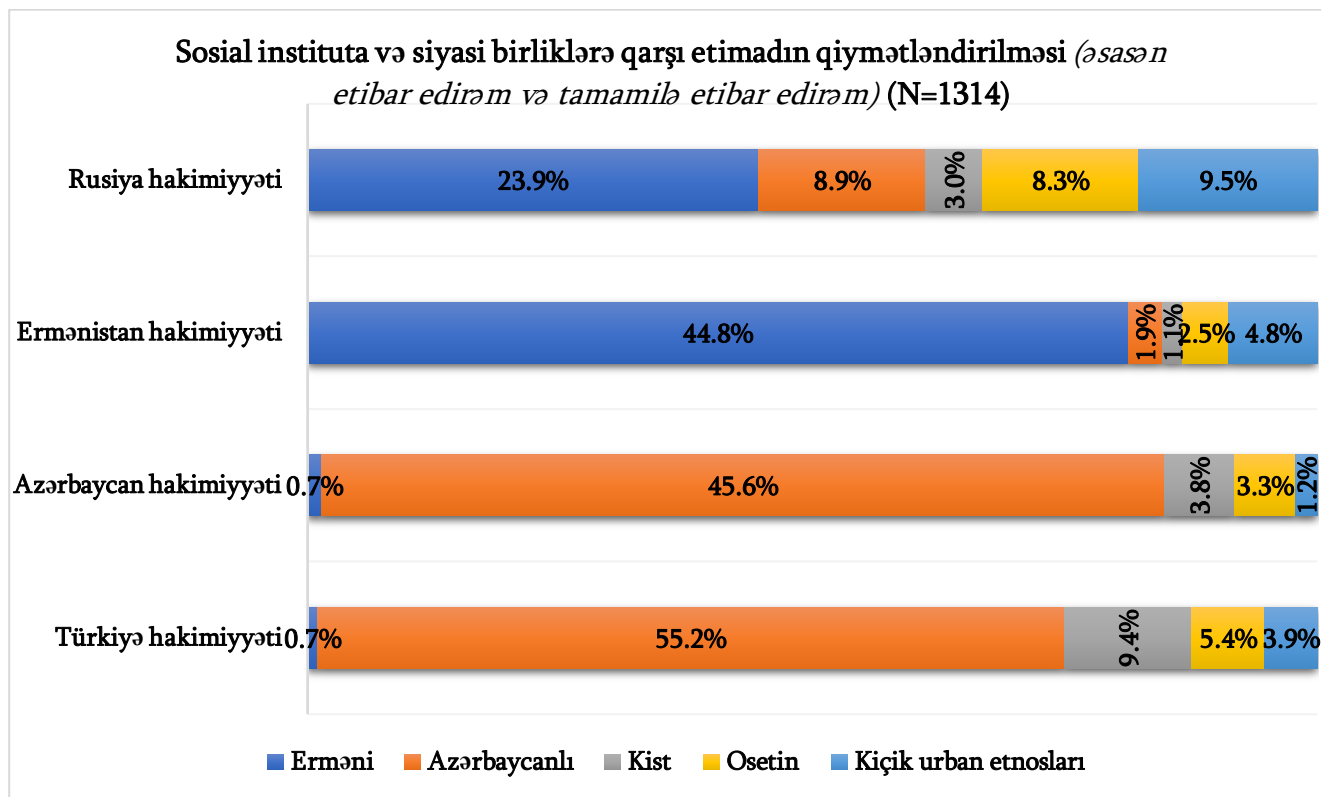
Diaqram №39:

Qeyd: Gürcüstan əhalisi barədə məlumatdan Qafqaz Barometri Gürcüstanın 2017-ci ilin tədqiqatının nəticələrindən istifadə edilmişdir.

Respondentlərdə etimadın ən aşağı və, müvafiq olaraq, mənfi dərəcəsinə Ermənistan (orta - 2, beş xallıq şkalada), Azərbaycan (orta - 2.23) və Rusiya (2.24) hakimiyyətləri malikdirlər. Etnik azlıqların qruplarının daxilində qeyd edilən sistemlərə/təşkilatlara/ölkələrin hakimiyyətlərinə qarşı biraz fərqli tendensiyalar izlənilir. Erməni icmasının nümayəndələri Türkiyə hakimiyyətinə qarşı (orta - 1.59, standart kənarlaşma - 0.986, median - 1) kəskin şəkildə aşağı etimadı ifadə edirlər. Azərbaycanlı icmasının respondentlərinin Ermənistan hakimiyyətinə qarşı (orta - 1.41, standart kənarlaşma - 0.734, median - 1) mənfi və ən aşağı etimadı vardır; kist respondentlər ən az Rusiya hakimiyyətinə etibar edirlər (orta - 1.41, standart kənarlaşma - 0.849, median - 1); osetin icmasının nümayəndələrinin Ermənistan (orta - 1.44, standart kənarlaşma - 0.94, median - 1) və Azərbaycan hakimiyyətlərinə (orta - 1.49, standart kənarlaşma - 1.04, median - 1) ən aşağı etimadı vardır. Kiçik urban etnik icmalarının nümayəndələri ən az Azərbaycan hakimiyyətinə etibar edirlər (orta - 1.42, standart kənarlaşma - 0.89, median - 1) (bax diaqram №40).

Diagram №40:

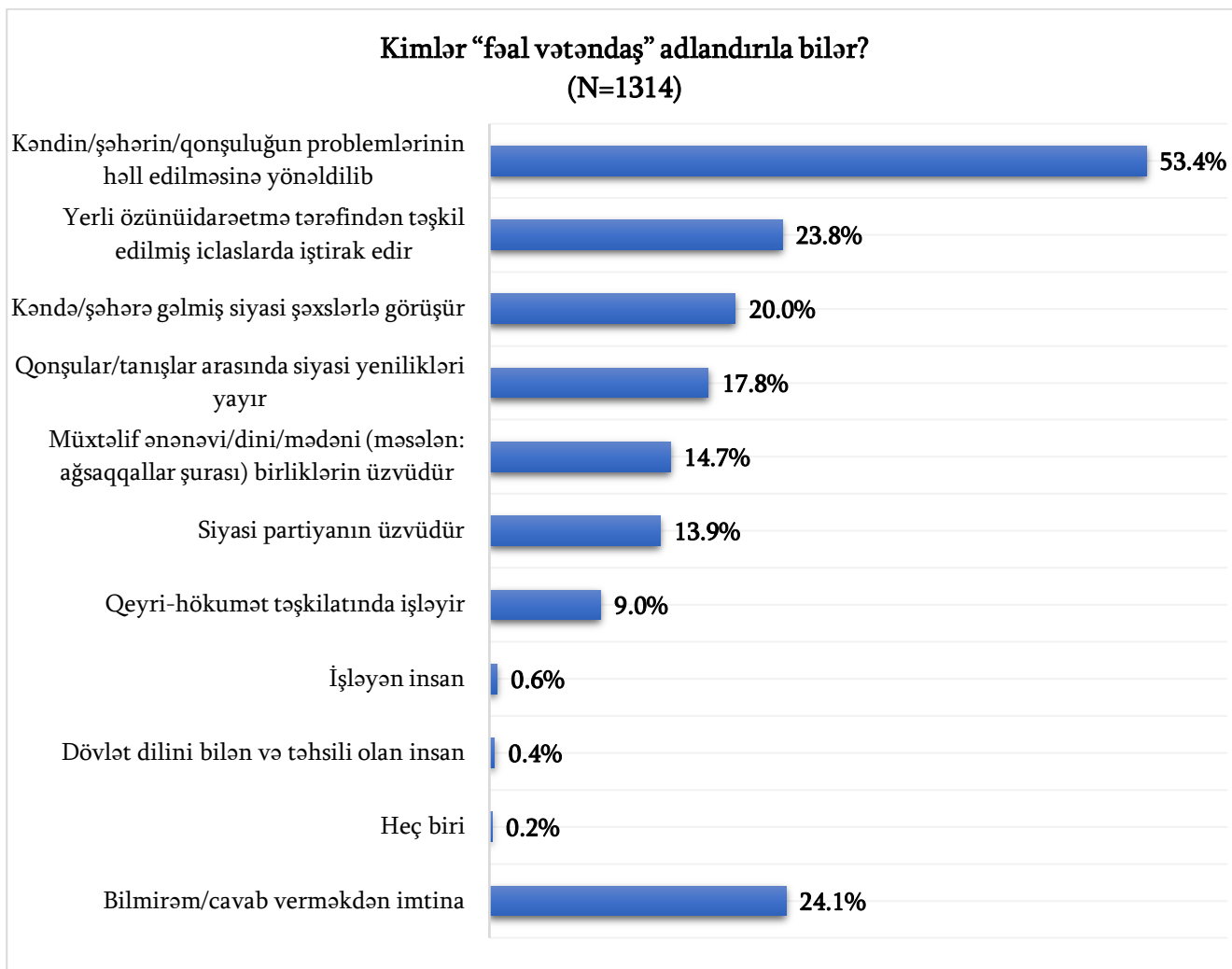
Respondentlər tərəfindən **siyasətçilərin rolu və vəzifələrinin dərk edilməsi də** maraqlıdır. Respondentlərə vətəndaşlarla siyasətçilərin münasibəti barədə iki müddəanı təklif etdik, onlar bunlardan daha çox razı olduqları birini adlandırmalı idilər. Tədqiqat göstərdi ki, **bəyan edilmiş şəkildə, hər ikinci sorğulanan siyasi inklüziyanın tərəfdarıdır**: 50.4% o fikirlə razılaşır ki, “siyasətə adi əhalinin qoşulması zəruridir. Siyasətçilər vətəndaşlarla əməkdaşlıq etmədən əhalinin əhəmiyyətli problemlərini qiymətləndirə və həll edə bilməzlər”. Respondentlərin təxminən üçdə biri siyasi elitizmi dəstəkləyir: 30% alternativ müddəə ilə razılaşır: “siyasəti peşəkar siyasətçilər həyata keçirməlidirlər. Onlar əhalinin ehtiyaclarını adi vətəndaşlardan daha yaxşı qiymətləndirə və onların həll edilməsinə qayğı göstərə bilələr”. Qeyd edilməlidir ki, respondentlərin 18.6% daha çox hansı müddəə ilə razı olduğu barədə öz fikrini ifadə etməkdə çətinlik çəkdi (bax diaqram №41).

Diagram №41:

Əhəmiyyətlidir ki, **respondentlər “fəal vətəndaş” anlayışını necə operasionalizasiya edirlər.** Sorğulananlar fəal vətəndaşın əsas meyarı kimi öz qəsəbəsinin problemlərinin həll edilməsinə yönəlməni (53.4%) hesab edirlər. Növbəti xarakteristika kimi müəyyən edildi: yerli özünüidarəetmə tərəfindən təşkil edilmiş icaslarda iştirak (23.8%) və qəsəbəyə gəlmiş siyasi şəxslərlə görüş (20%) (bax diaqram №42). Qeyd edilməlidir ki, respondentlərin 12.4% verilən suala cavab verməkdə çətinlik çəkdi. Etnik əlamət ilə, osetin icmasının respondentlərinin 41.6%, azərbaycanlı icmasının 32.4%, kistlərin 27.3%, kiçik urban etnoslarının 26.9% və erməni qrupunun nümayəndələrinin 22.7% öz qəsəbəsinin problemlərinin həllinə yönəlməni fəal vətəndaşın əsas meyarı hesab edir. Ayrıca etnik qruplarda fərqli meyarlar da müəyyən edilir: erməni icmasının respondentlərinin 22.9% fəal vətəndaş olaraq partiyanın üzvü olan insanları hesab edir, kistlərin icmasında isə sorğulananların 16.2% müxtəlif ənənəvi/dini/mədəni (məsələn: ağsaqqallar şurası) birliklərin üzvü olan insanları hesab edir.

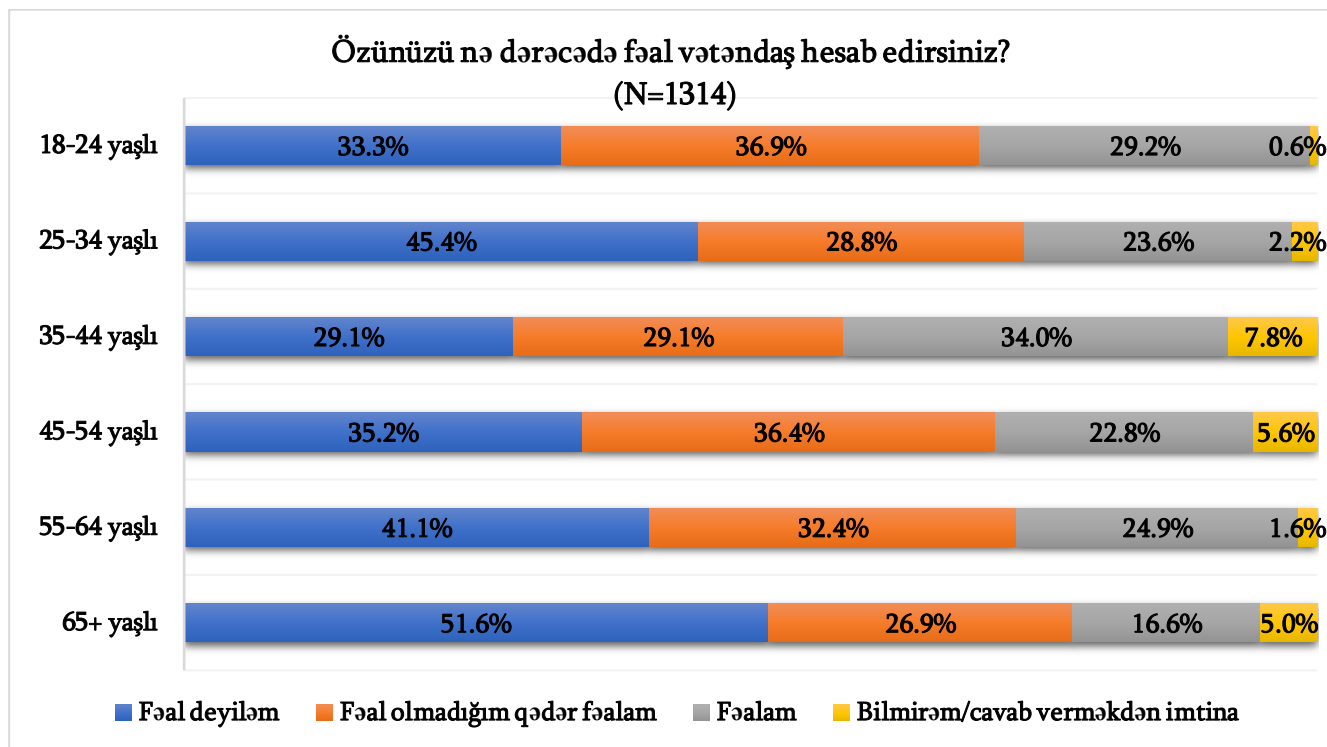
Diagram №42:

Qeyd: həmin suala birdən artıq cavabın verilməsinə yol verilirdi, müvafiq olaraq, diaqramda təqdim edilmiş məlumatların tezliklərinin cəmi 100%-dən artıqdır.

Maraqlıdır ki, **respondentlər**, öz izahına görə, **siyasi iştirak baxımından özlərini necə dərk edir və öz personasını nə dərəcədə fəal vətəndaş hesab edirlər**. Tədqiqat iştirakçılarının ən böyük hissəsi (40.3%) hesab edir ki, o, fəal deyildir (“ümumiyyətlə fəal deyiləm” və “fəal olduğumdan daha çox fəal deyiləm”); sorğulananların dördü biri (24.5%) özünü fəal vətəndaş hesab edir (“fəal olmadığımıdan daha çox fəalam” və “çox fəalam”). Etnik azlıqların qruplarına görə, ən çox kist (36.1%) respondentlər özlərini fəal vətəndaş hesab edirlər (“fəal olmadığımıdan daha çox fəalam” və “çox fəalam”). Yaş kateqoriyaları kontekstində qeyd edilməlidir ki, 18-24 yaşlı (29.2%) və 35-44 yaşlı (34%) respondentlər özlərini nisbətən fəal hesab edirlər, həmin zaman isə 65 yaşdan yuxarı olan və 25-34 yaşlı respondentlər öz fəallıq səviyyəsini ən tənqidi şəkildə qiymətləndirirlər (bax diaqram №43).

Diaqram №43:

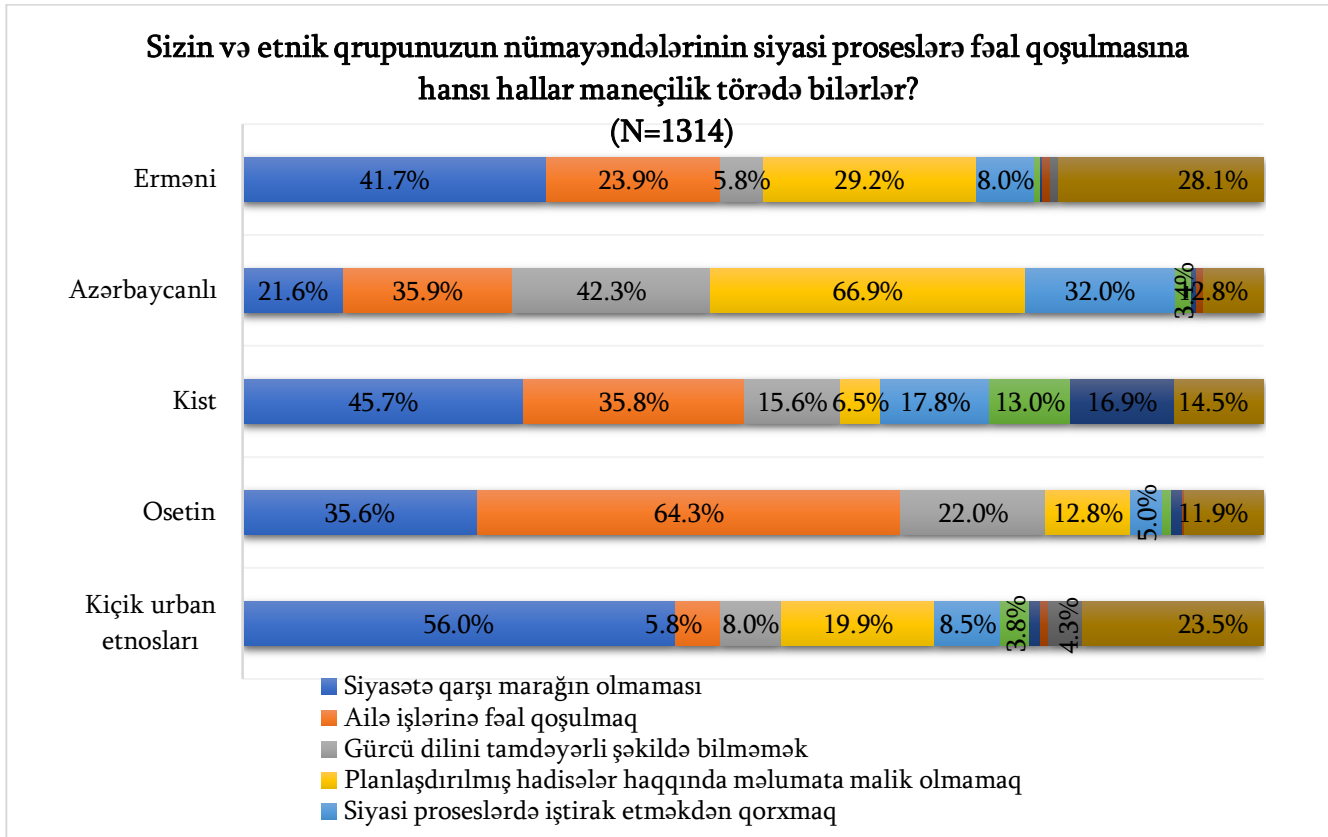
Qeyd: “fəalam” kateqoriyasında aşağıdakı iki cavab birləşdirilib: “çox fəalam” və “fəal olmadığımndan daha çox fəalam”, “fəal deyiləm” kateqoriyasında isə - “fəal olduğumdan daha çox fəal deyiləm” və “ümumiyyətlə fəal deyiləm”.

Statistik təhlilə, o cümlədən, **logistik multiregressiya modelinə əsasən, özünün fəal vətəndaş kimi dərk edilməsi respondentlərin cinsi, təhsil səviyyəsi, gəlirlərin miqdarı və gürcü dili üzrə biliyin səviyyəsi ilə əlaqədərdir.** Cins kateqoriyaları arasında fərqə gəldikdə isə, özünün fəal vətəndaş kimi eyniləşdirilməsi baxımından, aşkar edildi ki, **qadınlar təqdirində əmsal mənfidir** ki, bu da o deməkdir ki, fəal vətəndaş olaraq dərk etmənin şansı kişilər ilə münasibətdə fərqlidir. Daha çox, bu şans qadınlar təqdirində daha azdır (şansın əmsalı - 0.79, Signif. code=0.001). Təhsil baxımından qeyd edilməlidir ki, bu dəyişənin əmsalı müsbətdir ki, bu da ona işarə edir ki, təhsil səviyyəsinin artması ilə birlikdə fəal vətəndaş kimi özünün dərk edilməsi artır (Signif. code=0). Bənzər tipli əlaqə gəlirlər və gürcü dili üzrə biliyin dəyişənləri ilə münasibətdə də izlənilir: onların artması ilə birlikdə özünün fəal vətəndaş kimi hesab edilməsi ilə əlaqədar olaraq respondentlərin əhval-ruhiyyələri artır (Signif. code=0).

O da əhəmiyyətlidir ki, hansı **amillər siyasi fəallıqlara** (məsələn, yerli özünüidarəetmənin görüşləri, siyasi partiyanın üzvlüyü, aksiyalarda iştirak, seçki kampaniyalarında iştirak və sair) fəal olaraq qoşulmaq üçün **respondentlərə maneçilik törədə bilirlər.** Siyasi iştiraka maneçilik törədən əsas amillər kimi müəyyən edildi: siyasətə qarşı marağın olmaması (42.7%), ailə işlərinə fəal qoşulma (28.3%), gürcü dili üzrə tamdəyərli olmayan bilik (26.2%). Bu maneçilik törədən halların etnik azlıqların qruplarına görə bölüşdürülməsi maraqlıdır: amil - “siyasətə qarşı marağın olmaması” - kiçik urban etnoslarında xüsusilə yüksəkdir (56%); “ailə işlərinə fəal qoşulma” - osetin icmasında (64.3%); “gürcü dili üzrə tamdəyərli olmayan bilik” - azərbaycanlı icmasının respondentlərində (66.9%).

Bundan əlavə, maneçilik törədən amil - planlaşdırılmış hadisələr barədə məlumatın olmaması (42.3%) azərbaycanlı icmasının respondentlərində müəyyən edilib. Siyasi iştirakın baryerləri kimi, ənənələrə və dini inanca gəldikdə isə, bu amillər, demək olar ki, bütün etnik qruplarda az əhəmiyyətli, kist icması istisna olmaqla, burada isə dini inanc (16.9%) və ənənələr (13%) nisbətən yüksək göstəricilərə malikdirlər. Gender kontekstində maraqlıdır ki, hər iki qrupda, demək olar ki, eyni tendensiyalar siyasi iştiraka maneçilik törədən hallar ilə münasibətdə müəyyən olunur. Yəni, siyasi iştiraka maneçilik törədən amillər gender kontekstində fərqlənmirlər (bax diaqram №44).

Diaqram №44:

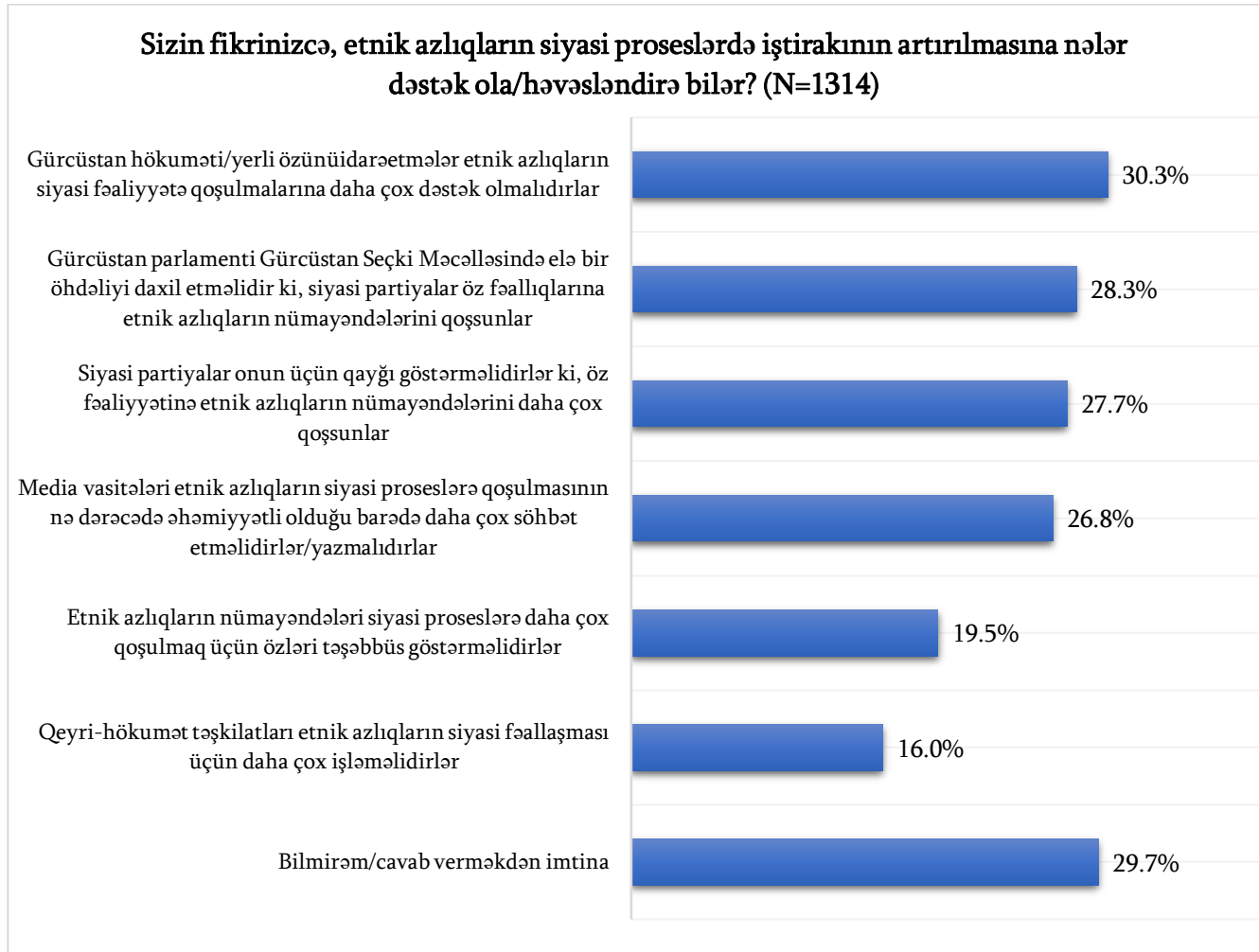

Qeyd: həmin suala birdən artıq cavabın verilməsinə yol verilirdi, müvafiq olaraq, diaqramda təqdim edilmiş məlumatların tezliklərinin cəmi 100%-dən artıqdır.

Respondentlər, onların fikri ilə, **siyasi proseslərdə etnik azlıqların iştirakının artmasına dəstək ola/həvəsləndirə biləcək** amillər barədə söhbət etdilər. Sorğu kitabçasında təklif edilmiş bütün müddəalar, demək olar ki, respondentlərdə bərabər razılıq dərəcəsinə malikdirlər. Belə bir tendensiya qeyd edilməlidir ki, kişilərdən (22.4%) daha çox qadınların daha böyük hissəsi (33%) lazım olan dəstəkləyici amilləri adlandırmaqda çətinlik çəkmişdir. Erməni və azərbaycanlı icmalarında əsasən aşağıdakı iki amil dəstəklənmişdir: 1. Gürcüstan hökuməti/yerli özünüidarəetmələr etnik azlıqların siyasi fəaliyyətə qoşulmalarına (43.6% və 47%) daha çox dəstək olmalıdırlar və 2. Siyasi partiyalar onun üçün qayğı göstərməlidirlər ki, öz fəaliyyətinə etnik azlıqların nümayəndələrini daha çox qoşsunlar (45% və 44.5%). Kist respondentlər daha çox o mülahizə ilə razılaşırlar ki, siyasi qoşululuğu artırmaq üçün Gürcüstan parlamenti Gürcüstan Seçki Məcəlləsində elə bir öhdəliyi daxil etməlidir ki, siyasi partiyalar öz fəallıqlarına etnik azlıqların nümayəndələrini (59.9%) qoşsunlar. Osetin icmasında (40.8%) belə bir mülahizə

aktualdır ki, etnik azlıqların siyasi iştirakını o hal artıracaqdır ki, əgər media vasitələri etnik azlıqların siyasi proseslərə qoşulmasının nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu barədə daha fəal söhbət edəcəklər/yazacaqlar (bax diaqram №45).

Diaqram №45:

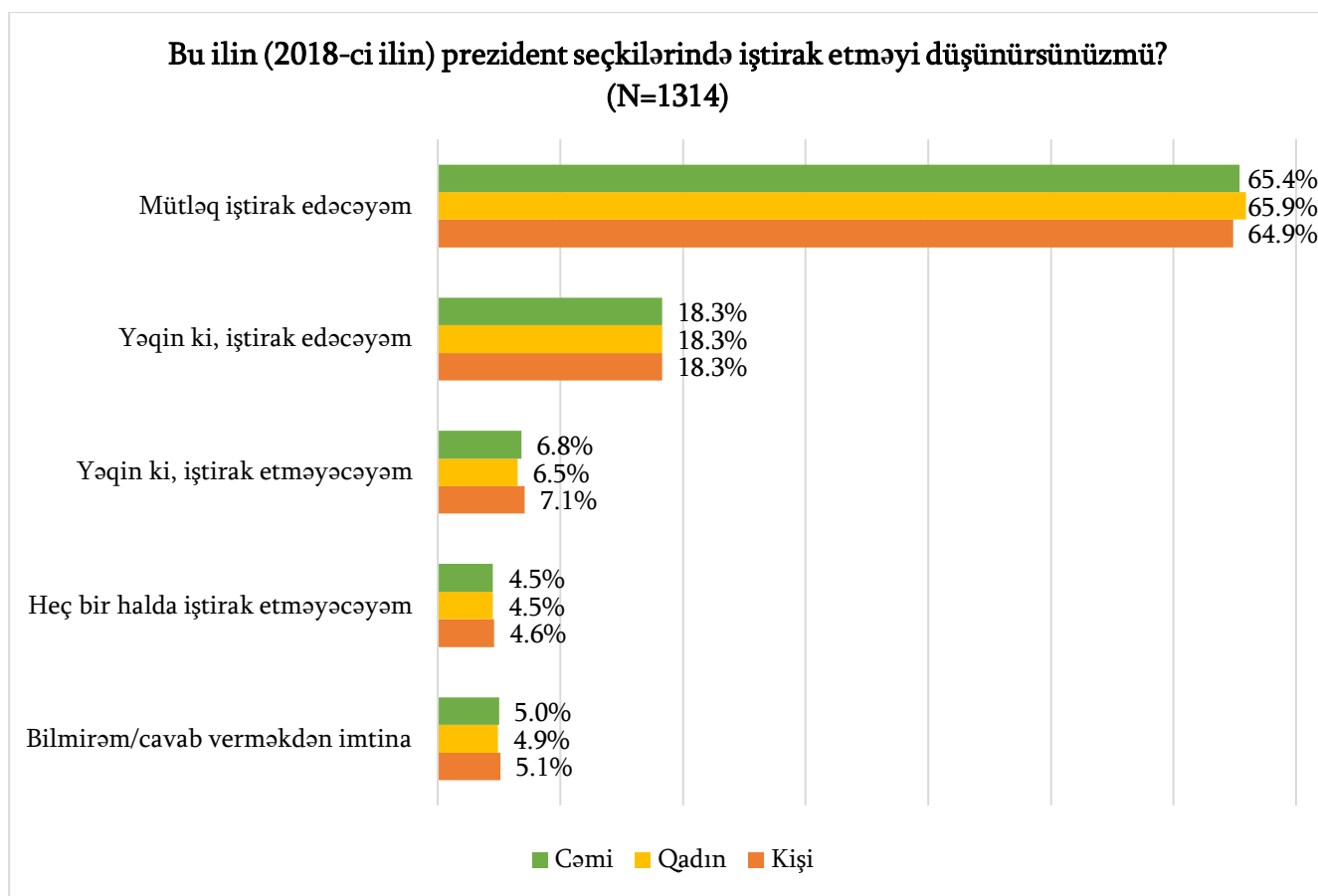
Qeyd: həmin suala birdən artıq cavabın verilməsinə yol verilirdi, müvafiq olaraq, diaqramda təqdim edilmiş məlumatların tezliklərinin cəmi 100%-dən artıqdır.

5.4 Seçkilərdə iştirak

Seçki sistemi əhəmiyyətli konstitusional-hüquqi institutdur və etnik azlıqların siyasi iştirakı üçün ən əhəmiyyətli bəndlərdən biridir. Müvafiq olaraq, maraqlıdır ki, onlar seçki prosesinə nə dərəcədə qoşulublar, nə dərəcədə fəaldırlar, partiya və namizədlər barədə məlumatı haradan əldə edirlər və s.

2018-ci ilin prezident seçkilərində iştirak etməyi düşünülərmə - sualına çöl işləri zamanı respondentlərin 65.5% bildirdi ki, mütləq seçkilərdə iştirak etməyi düşünürdü, 18.3% isə bildirdi ki, yəqin ki, seçkilərdə iştirak edəcəkdir. Gender əlaməti ilə, seçkilərdə iştiraka qarşı hazırlıq fərqlənir.

Diaqram №46:

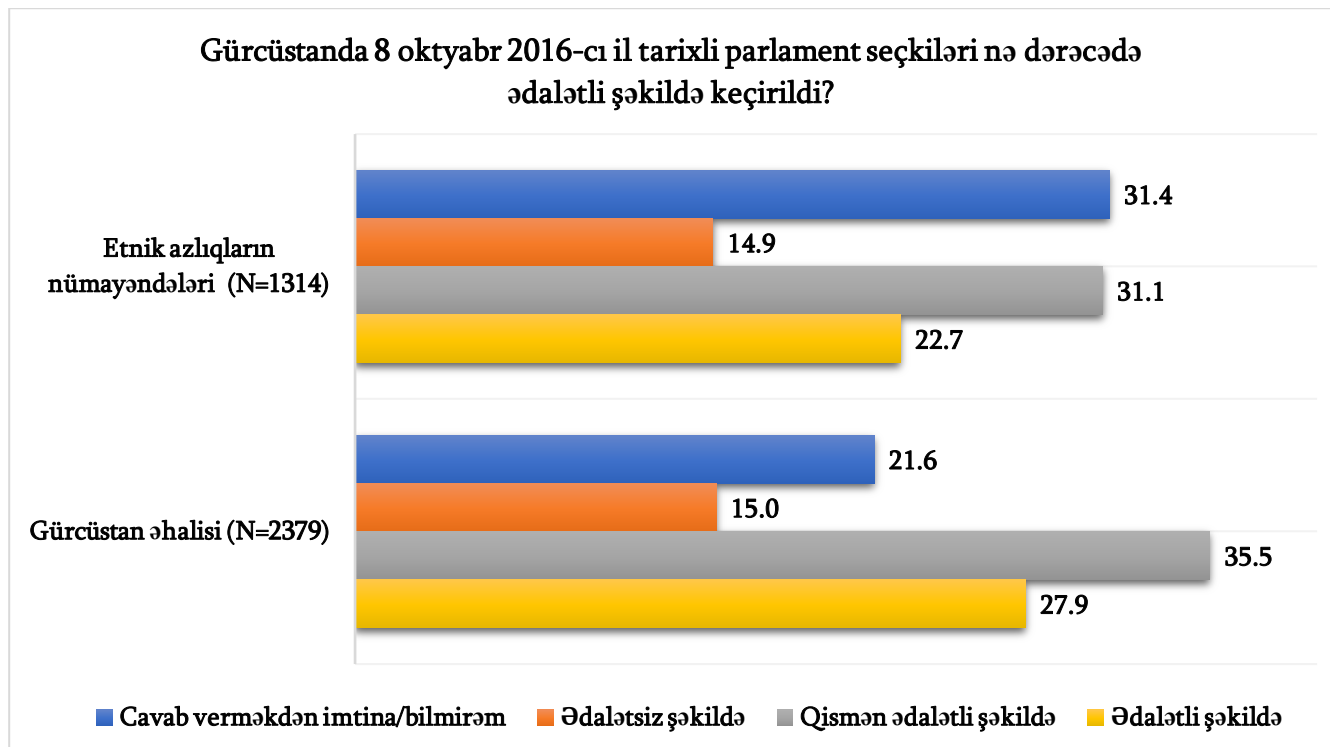

Eləcə də respondentlərin 8 oktyabr 2016-cı il tarixli seçkilərdə iştirak edib-etmədiklərini öyrənmək də əhəmiyyətli idi. Respondentlərin əksəriyyəti, 74.5%, bildirdi ki, seçkilərdə iştirak etmiş, 20.7%-in bildirdiyinə görə isə iştirak etməmişdir. Bu məlumat Qafqaz Barometrinin 2017-ci ilin sorğusunun nəticələri ilə üst-üstə düşür, həmin nəticələrdə Gürcüstan əhalisinin 74% demişdir ki, 8 oktyabr 2016-cı il tarixli seçkilərdə iştirak etmiş, 25% isə iştirak etməmişdir (Qafqaz Barometri, 2017). Lakin, həmin məlumatlar reallığa uyğun deyildir, çünki 2016-cı ildə seçkilərdə

əhalinin 51.94% iştirak etmişdir (Gürcüstan Seçki Administrasiyası, 2016). Etnik azlıqların seçkilərdə səsvermə təcrübələri maraqlıdır ki, bu da bələdiyyələr kontekstində Gürcüstan Seçki Administrasiyasının veb-səhifəsində əlçatandır, lakin həmin statistikanın tədqiqat çərçivəsində öyrənilmiş qruplarla münasibətdə müzakirə edilməsi qeyri-relevantdır, çünki bu məlumat qeyd edilən tədqiqatın hədəf qruplarını təşkil edən konkret etnik qruplara aid deyildir.

Seçkilərdə iştirakdan əlavə, eləcə də onu öyrənmək maraqlı idi ki, respondentlərin 2016-cı ildə keçirilmiş seçkilərə qarşı münasibəti necədir. 2016-cı ilin parlament seçkiləri nə dərəcədə ədalətli şəkildə keçirildi - sualına 29.8% cavab verdi ki, bilmir, 14.9%-in fikri ilə, seçkilər tamamilə ədalətsiz şəkildə keçirildi, 31.1%-in fikri ilə, seçkilər qismən ədalətli şəkildə keçirildi, 22.7%-in fikri ilə isə - tamamilə ədalətli şəkildə keçirildi. Bu qiymətləndirmələr də, demək olar ki, Qafqaz Barometrinin 2017-ci ilin əhalinin sorğusunun nəticələri ilə üst-üstə düşür, həmin zaman respondentlərin 15% dedi ki, son parlament seçkiləri tamamilə ədalətsiz şəkildə keçirildi, 35.5% qeyd etdi ki, seçkilər qismən ədalətli şəkildə keçirildi, 27.9%-in fikri ilə isə - ədalətli şəkildə keçirildi (Qafqaz Barometri, 2017) (bax diaqram №47).

Diaqram №47:

Qeyd: Gürcüstan əhalisi barədə məlumatdan Qafqaz Barometri Gürcüstanın 2017-ci ilin tədqiqatının nəticələrindən istifadə edilmişdir.

Əhəmiyyətlidir ki, gürcü dili üzrə biliyin dəyişəni seçkilərin keçirilməsinin ədalətliliyinin dərk edilməsi ilə əlaqədərdir. Gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi, onlarla müqayisədə, hansılar hesab edirlər ki, seçkilər qismən (orta

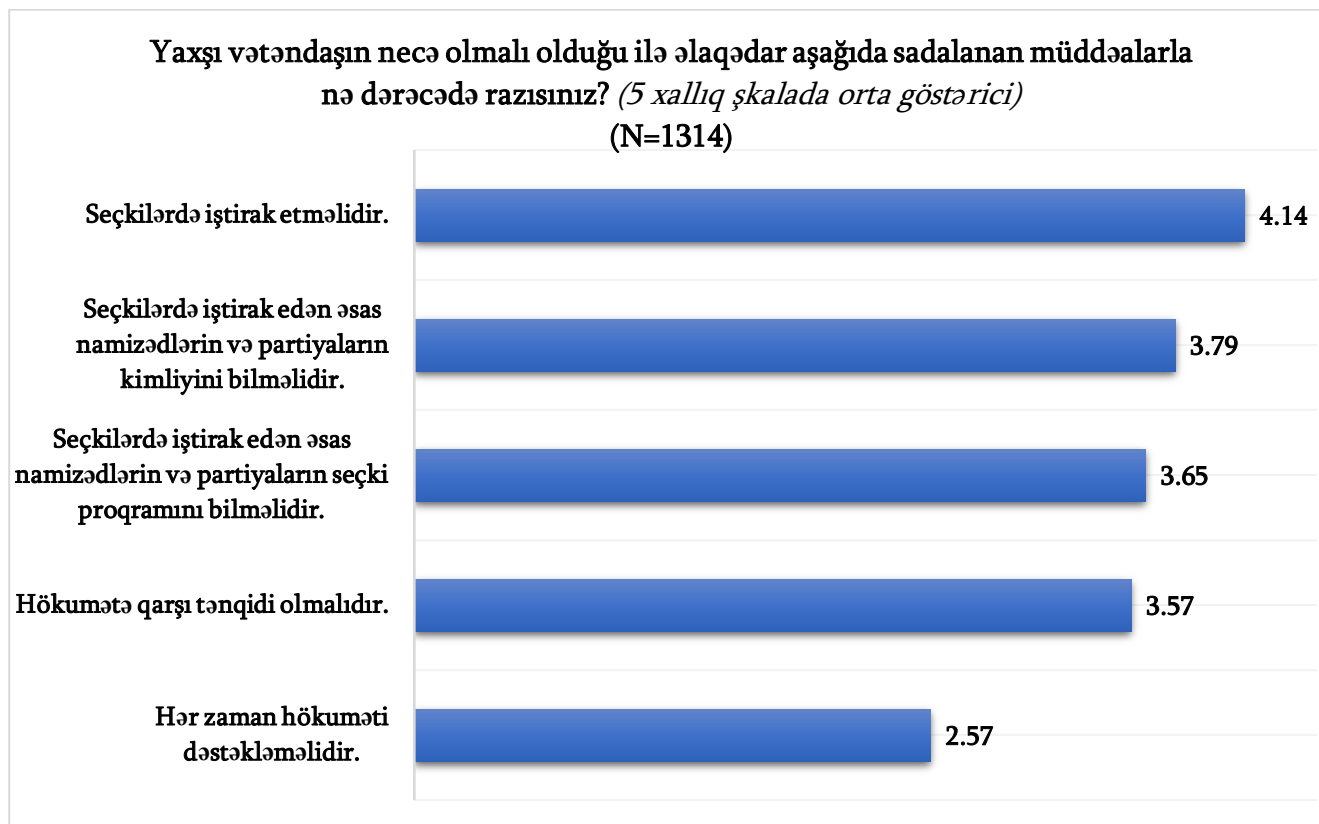
- 16.74) və ya tamamilə ədalətsiz şəkildə (orta - 14.3) keçirildi, elə bir respondentlərdə yüksəkdir (18.5) ki, hansılar hesab edirlər ki, 2016-cı ilin parlament seçkiləri tamamilə ədalətli şəkildə keçirildi (bax diaqram №48).

Diaqram №48:

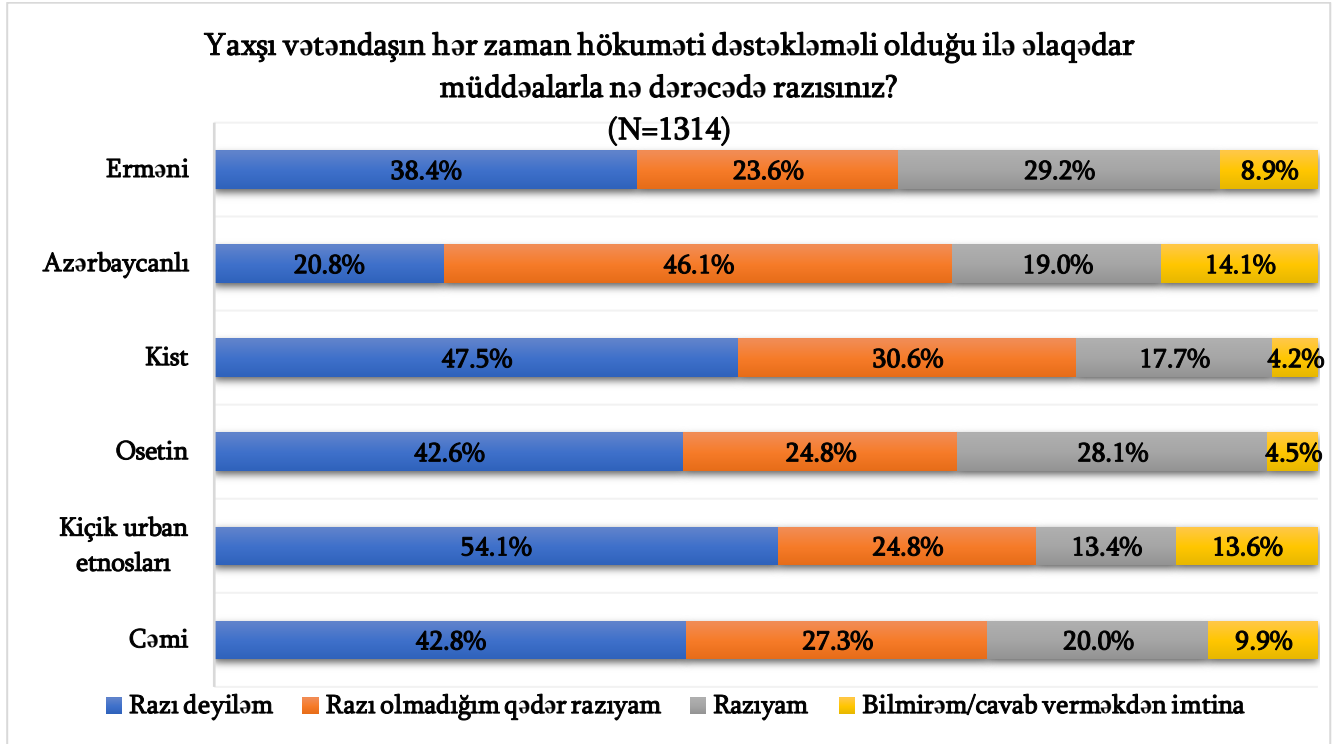
Respondentlərə o barədə müddəalar oxundu ki, **seçkilərlə əlaqədar olaraq yaxşı vətəndaşın davranışı necə olmalıdır**. Tədqiqat iştirakçıları müddəaları 5 xallıq şkalada qiymətləndirdilər, şkalada 1 xalı “tamamilə razı deyiləm”, 3 xalı - “razı olmadığım qədər razıyam”, 5 xalı - “tamamilə razıyam” demək idi. Neytral xal 3-dür, ondan yüksək olan orta qiymət müsbət xanaya, aşağı olan isə - mənfi xanaya yerləşdirilir. Aşkar edildi ki, ən çox respondentlər o barədə müddəa ilə razılaşırlar ki, “yaxşı vətəndaş seçkilərdə iştirak etməlidir” (orta 4.11, standart kənarlaşma - 1.09, median - 4). “Yaxşı vətəndaş seçkilərdə iştirak edən əsas namizədlərin və partiyaların kimliyini bilməlidir” müddəasına gəldikdə isə, orta göstərici - 3.83-dür (standart kənarlaşma - 1.10, median isə - 4). “Yaxşı vətəndaş seçkilərdə iştirak edən əsas namizədlərin və partiyaların seçki proqramını bilməlidir” müddəası barədə isə respondentlərin cavablarının orta göstəricisi 3.63-dür (standart kənarlaşma - 1.13, median isə - 4). Respondentlər “Yaxşı vətəndaş hökumətə qarşı tənqidi olmalıdır” müddəası ilə nisbətən az entuziazm ilə razılaşırlar, buna qarşı razılığın orta göstəricisi 3.49-dur (standart kənarlaşma - 1.17, median isə - 3). **“Yaxşı vətəndaş hər zaman hökuməti dəstəkləməlidir” mülahizəsinə qarşı respondentlərin münasibəti mənfidir (orta - 2.59, standart kənarlaşma - 1.22, median - 3)** (bax diaqram №49).

Diaqram №49:

Xüsusilə sonuncu müddəə maraqlıdır, çünki, etnik azlıqlar istiqamətilə stereotip mövcuddur ki, onlar hər zaman hökuməti dəstəkləyirlər, bu da idarə edən partiya resursları xərcləməkdən yayınmaq və seçkilərdə qalib gəlmək üçün yaxşı imkanları verir. Həmin müddəaların qiymətləndirilməsini daha çox illüstrasiya etmək üçün onların azlıqlar kontekstində təhlili maraqlıdır. Erməni icmasının respondentlərinin 38.4%, azərbaycanlı icmasının - 20.8%, kistlərin - 47.5%, osetinlərin - 42.6%, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 54.1% həmin müddəə ilə razılışmır ("tamamilə razı deyiləm" və ya "əsasən razı deyiləm") (bax diaqram №50).

Diagram №50:

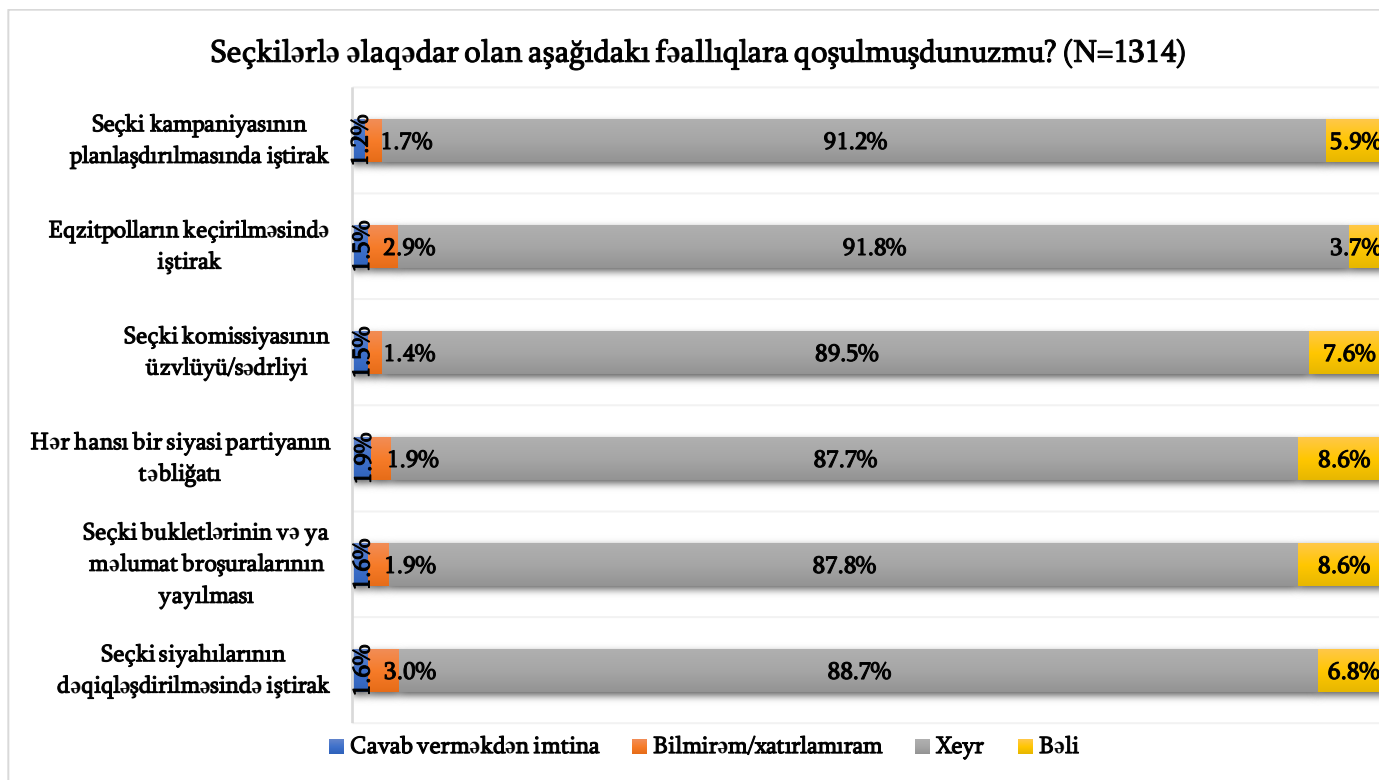

Qeyd: “razıyam” - kateqoriyasında aşağıdakı iki cavab birləşdirilib: “əsasən razıyam” və “tamamilə razıyam”, “razı deyiləm” kateqoriyasında isə - “əsasən razı deyiləm” və “ümumiyyətlə razı deyiləm”.

Siyasi proseslərdə iştirakı ölçmək üçün onu öyrənmək əhəmiyyətli idi ki, **respondentlər seçki kampaniyalarına və ya bilavasitə olaraq seçki proseslərinə nə dərəcədə qoşulmuş idilər.**

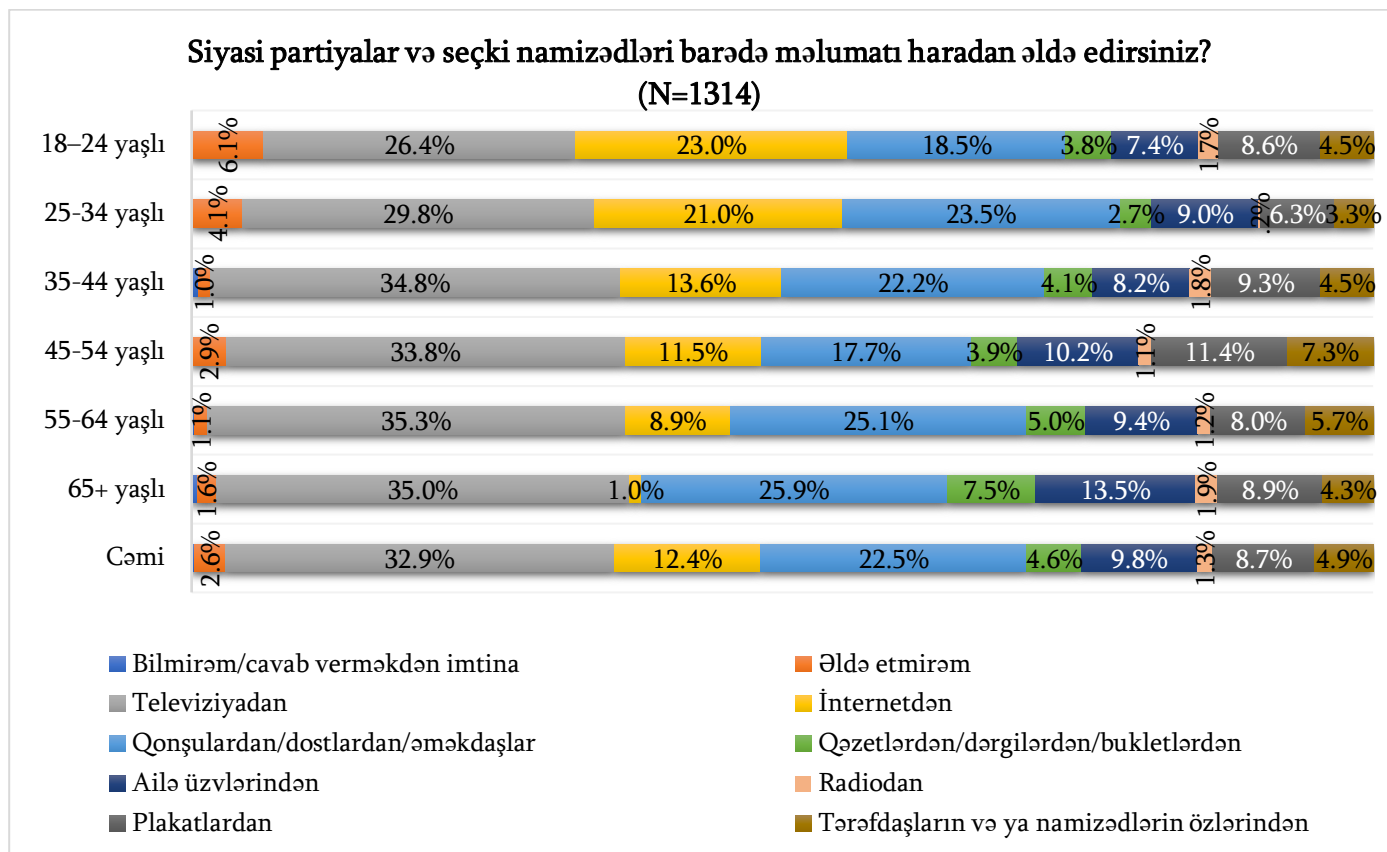
Sorğu göstərir ki, respondentlərin 91.2% heç vaxt seçki kampaniyasının planlaşdırılmasında iştirak etməmiş, bunda iştirak etmiş respondentlərin sayı isə yalnız 5.9%-dir. Eqzitpolların həyata keçirilməsində yalnız 3.7% iştirak etmiş, 91.8% isə iştirak etməmişdir. Seçki komissiyasının üzvlüyünə/sədrliyinə gəldikdə isə ona respondentlərin 7.6% qoşulmuşdur, 89.5% isə qoşulmamışdır. Siyasi partiyanın təbliğatına nisbətən daha çox respondent - 8,6% qoşulmuşdur, 87.7% isə qoşulmamışdır. Seçki bukletlərinin və ya məlumat broşuralarının yayılmasında iştirak gəldikdə isə, ona eləcə də respondentlərin 8.6% qoşulmuşdur, 87.8% isə iştirak etməmişdir. Və sonunda, seçki siyahılarının dəqiqləşdirilməsində respondentlərdən yalnız 6.8% iştirak etmiş, 88.7% isə iştirak etməmişdir (bax diaqram №51).

Diaqram №51:

Seçki sistemi və partiyalar barədə məlumatlılıq dərəcəsini öyrənmək üçün onu anlamaq əhəmiyyətli idi ki, **respondentlər partiyalar və seçki namizədləri barədə məlumatı haradan əldə edirlər.** Sorğulananlar məlumatın əldə edilməsinin bir neçə mənbəyini adlandırdılar: 32.9% həmin məlumatı televiziyadan, 22.5% - qonşulardan/dostlardan və ya əməkdaşlardan, 9.8% - ailə üzvlərindən, respondentlərin 8.7% - plakatlardan əldə edir; qeyd edilməlidir ki, respondentlərin yalnız 12.4% partiyalar və seçki namizədləri barədə məlumatı əldə etmək üçün internetlə təqdim edilmiş materiallardan istifadə edir. Yalnız 2.6% qeyd edilən məlumatı ümumiyyətlə əldə etmir. Gender kontekstində seçki sistemləri və partiyalar barədə məlumatın əldə edilmə mənbələrindən istifadə edilməsi barədə bənzər tendensiya müəyyən edilir. Yəni, məlumatın əldə edilmə mənbələri respondentlərin gender kontekstində bir-birindən fərqlənmirlər. Qeyd edilməlidir ki, 35 yaşlı və yuxarı yaşlı respondentlər məlumatı 35 yaşdan kiçik olan sorğulananlardan daha çox televiziyadan əldə edirlər. Bununla yanaşı, 18-34 yaşlı gənclər, digər yaş qrupları ilə müqayisədə, seçkilər barədə məlumatı əldə etmək üçün internetdən daha fəal istifadə edirlər (bax diaqram №52).

Diqram №52:

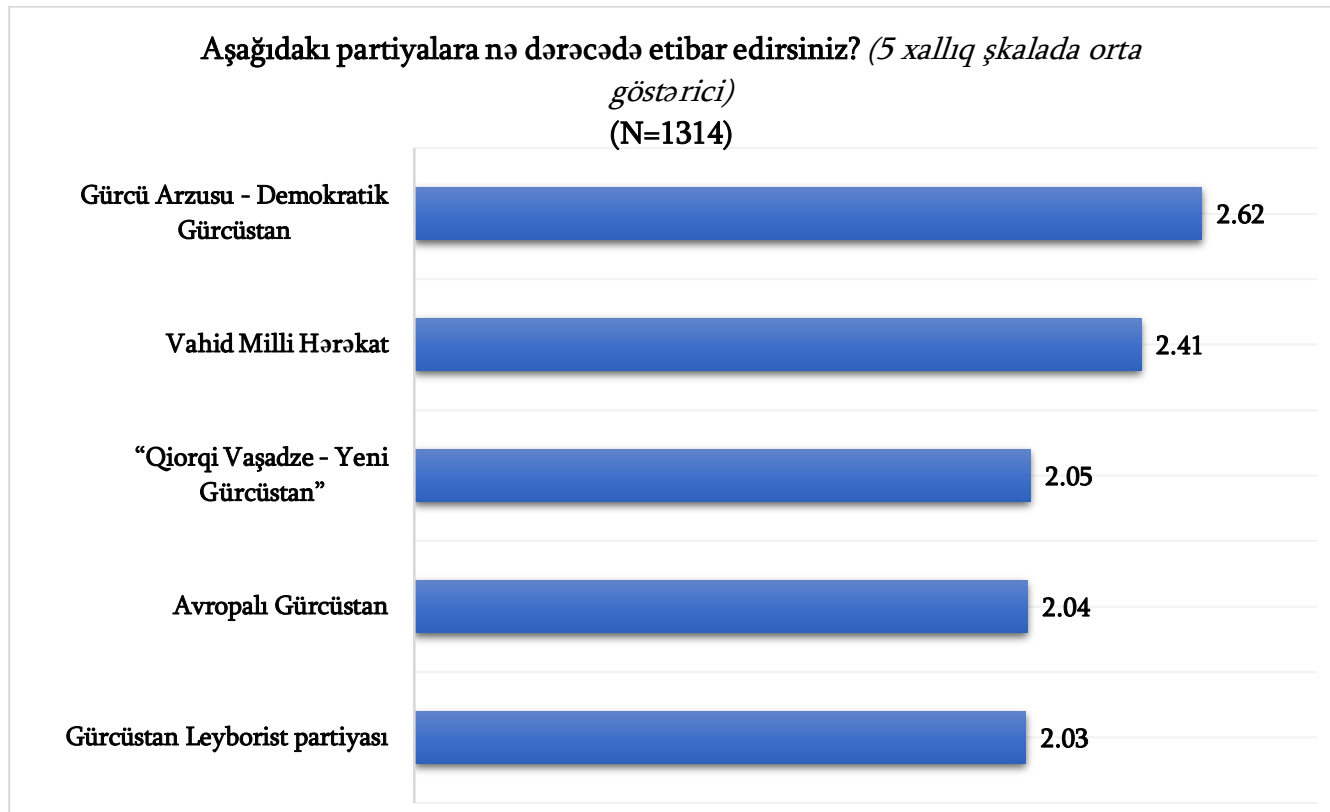
5.5 Siyasi partiyaların rolu

Siyasi proseslərdə etnik azlıqların iştirakını qiymətləndirərkən həlledici rol siyasi partiyalara verilir, çünki məhz onlardan icra və ya qanunvericilik hakimiyyəti, müxalifət və s. formalaşdırılır. Müvafiq olaraq, onu ölçmək əhəmiyyətli idi ki, **respondentlər siyasi partiyalara nə dərəcədə etibar edirlər**. Tədqiqat prosesində 10 siyasi partiya ayrıldı, hansıları fokus-qruplarda etnik azlıqların nümayəndələrinin özləri seçdilər. Tədqiqat göstərdi ki, ümumilikdə, siyasi partiyalara qarşı etimad aşağıdır. Respondentlərin yalnız 12.6% onlara etibar edir (“əsasən etibar edirəm” və ya “tamamilə etibar edirəm”).

Respondentlər siyasi partiyalara qarşı etimadı 5 xallıq şkalada qiymətləndirdilər, həmin şkalada 1 xalı “ümumiyyətlə etibar etməirəm”, 3 xalı - “nə etibar edirəm, nə də etibar etməirəm”, 5 xalı - “tamamilə etibar edirəm” demək idi. **“Gürcü Arzusuna”** qarşı etimadın orta xalı kimi 2.62 qeyd edildi (standart kənarlaşma 1.48, median isə - 3). Etnik əlamət ilə isə bu göstərici aşağıdakı kimidir: erməni icmasının respondentlərinin orta xalı - 2.85, azərbaycanlıların - 2.84, kistlərin - 2.99, osetinlərin - 2.83, kiçik urban etnoslarının - 2.1-dir. **“Vahid Milli Hərəkətə”** qarşı etimadın ümumi orta xalı 2.41-dir (standart kənarlaşma 1.37, median isə - 2). Etnik əlamətlə orta xallar aşağıdakı şəkildə bölüşdürüldü: erməni icması - 3.17, azərbaycanlı icması - 2.94, kistlər - 1.68, osetinlər - 2.21, kiçik urban etnosları - 2.28. **“Avropalı Gürcüstana”** gəldikdə isə, ona qarşı ümumi etimad ortalama 2.04 xal ilə qiymətləndirildi (standart

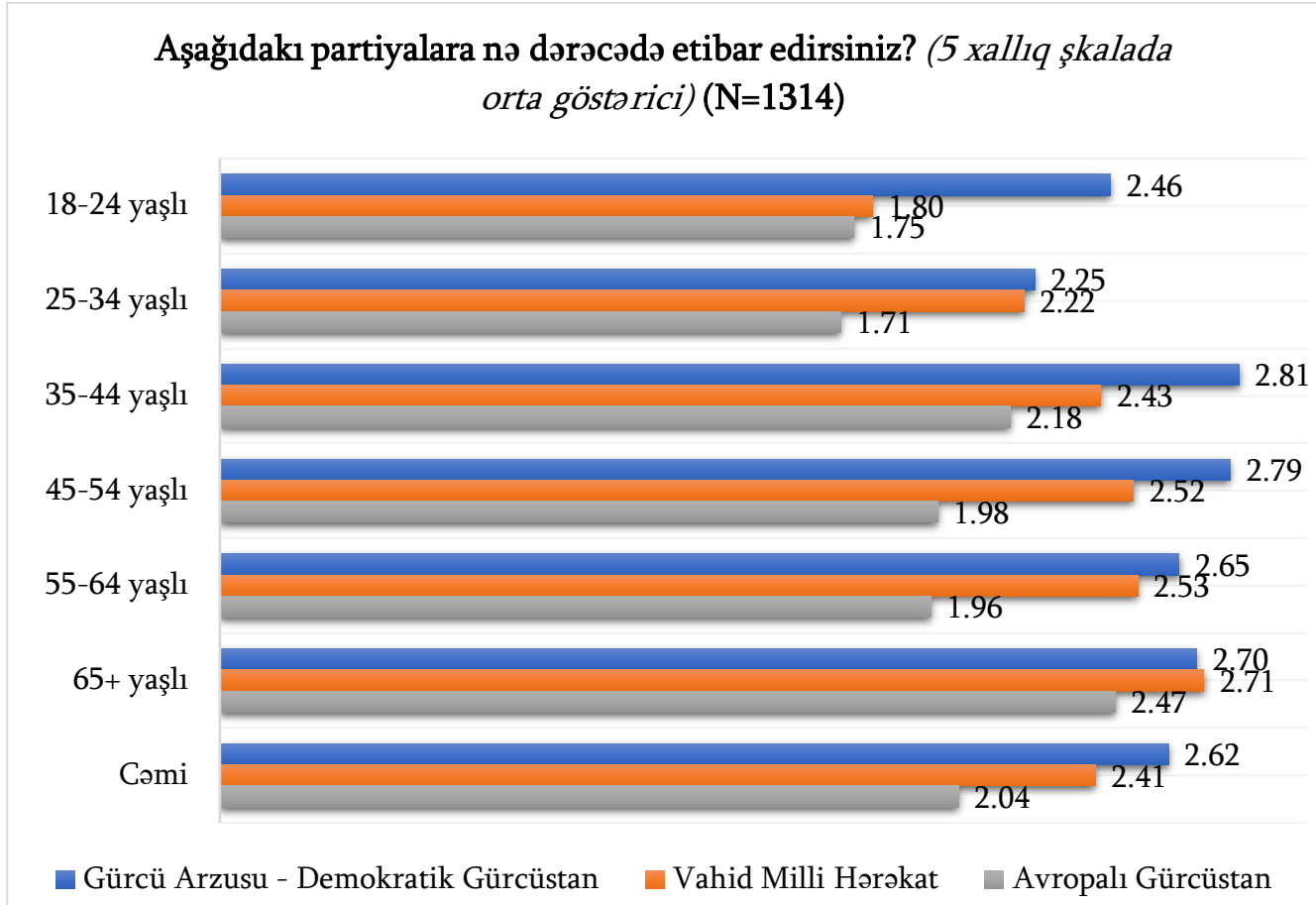
kənarlaşma 1.20, median isə - 1). **“Gürcüstanın Vətənpərvərlər Alyansının”** etimadının ümumi orta göstəricisi 1.83 xaldır (standart kənarlaşma 1.10, median isə - 1). **“Gürcüstan Leyborist Partiyasına”** qarşı etimada ortalama 2.03 xal verildi (standart kənarlaşma 1.35, median isə - 1). **“Demokratik Hərəkət - Vahid Gürcüstana (Nino Burcanadze)”** qarşı etimadın orta xalı daha da aşağıdır - 1.61 (standart kənarlaşma 1.10, median isə - 1). **“Azad Gürcüstan”** partiyasına qarşı etimad ortalama 1.61 xalı ilə qiymətləndirildi (standart kənarlaşma 0.96, median isə - 1). **“Respublika partiyasına”** qarşı etimadın orta göstəricisi təxminən eynidir - 1.60 (standart kənarlaşma 0.97, median isə - 1). **“Qiorqi Vaşadze - Yeni Gürcüstana”** qarşı etimadın orta xalı 2.05-dir (standart kənarlaşma 1.32, median isə - 1). **“Qırçı”** siyasi partiyasının etimadının orta xalı isə 1.87-dir (standart kənarlaşma 1.22, median isə - 1) (bax diaqram №53).

Diaqram №53:

Siyasi partiyalara qarşı etimad digər yaş qrupları ilə müqayisədə 18-34 yaşlı respondentlərdə kəskin şəkildə aşağıdır. **“Gürcü Arzusu - Demokratik Gürcüstana”** qarşı etimadın orta xalı 18-24 yaşlı respondentlərdə 2.46 və 25-34 yaşlı sorğulanarlarda - 2.25-dir, həmin zaman 35-44 yaşlı tədqiqat iştirakçıları ortalama 2.81 xal ilə, 45-54 yaşlı olanlar - 2.79, 55-64 yaşlı olanlar - 2.65, 65 yaşlı və yuxarı olanlar - 2.70 xal ilə etibar edirlər. Yaş qruplarında bənzər tendensiya **“Vahid Milli Hərəkata”** qarşı etimad baxımından da müəyyən edilir. Ona qarşı ən etimadsız əhval-ruhiyyədə olanlar 18-34 yaşlı respondentlərdir, həmin partiya ən çox isə 65 yaşlı və yuxarı yaşlı respondentlər etibar edirlər (lakin, etimadın orta göstəricisi yenə də mənfi xanaya düşür - 2.71). 65 yaşlı və yuxarı yaşlı respondentlərdə, digər yaş qrupları ilə müqayisədə, eləcə də **“Avropalı Gürcüstana”** qarşı etimad daha yüksəkdir (etimadın orta xalı 2.47-dir, həmin zaman 18-24 yaşlı respondentlərdə bu göstərici 1.75 xal və 25-34 yaşlı olanlarda - 1.71-dir) (bax diaqram №54).

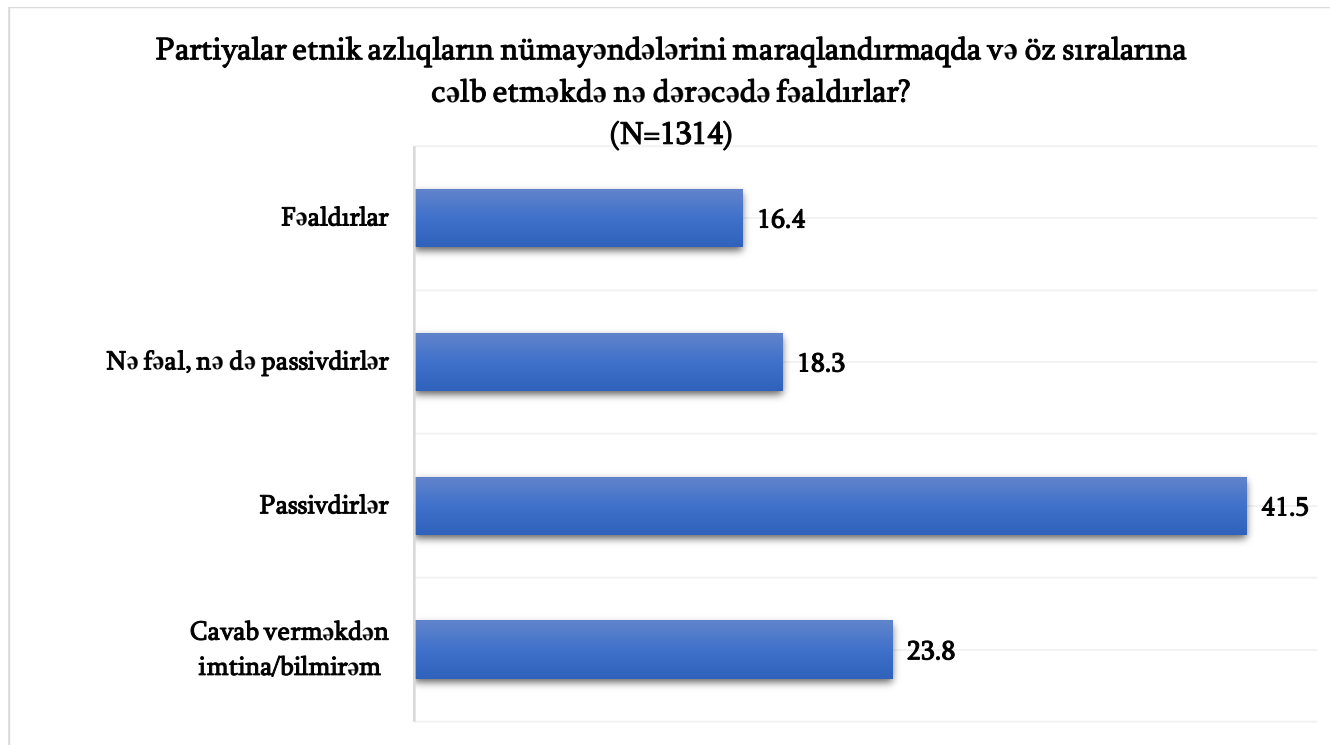
Diaqram №54:

Konkret partiyalara qarşı etimadda da **gürcü dili üzrə bilik maraqlı rol oynayır**: müəyyən edilir ki, partiyalara qarşı etimad və dil üzrə bilik səviyyəsinin dəyişənləri bir-biri ilə statistik əlaqədədir. Gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi “Gürcü Arzusu - Demokratik Gürcüstan” (etibar etmədiyimdən daha çox etibar edirəm - orta 15.87 və etibar edirəm - orta 18.47-dir) siyasi partiyasına etibar edən respondentlərdə “Vahid Milli Hərəkət” siyasi partiyasına etibar edənlərdə olduğundan (etibar etmədiyimdən daha çox etibar edirəm - orta 14.72 və etibar edirəm - orta 13.85-dir) daha yüksəkdir.

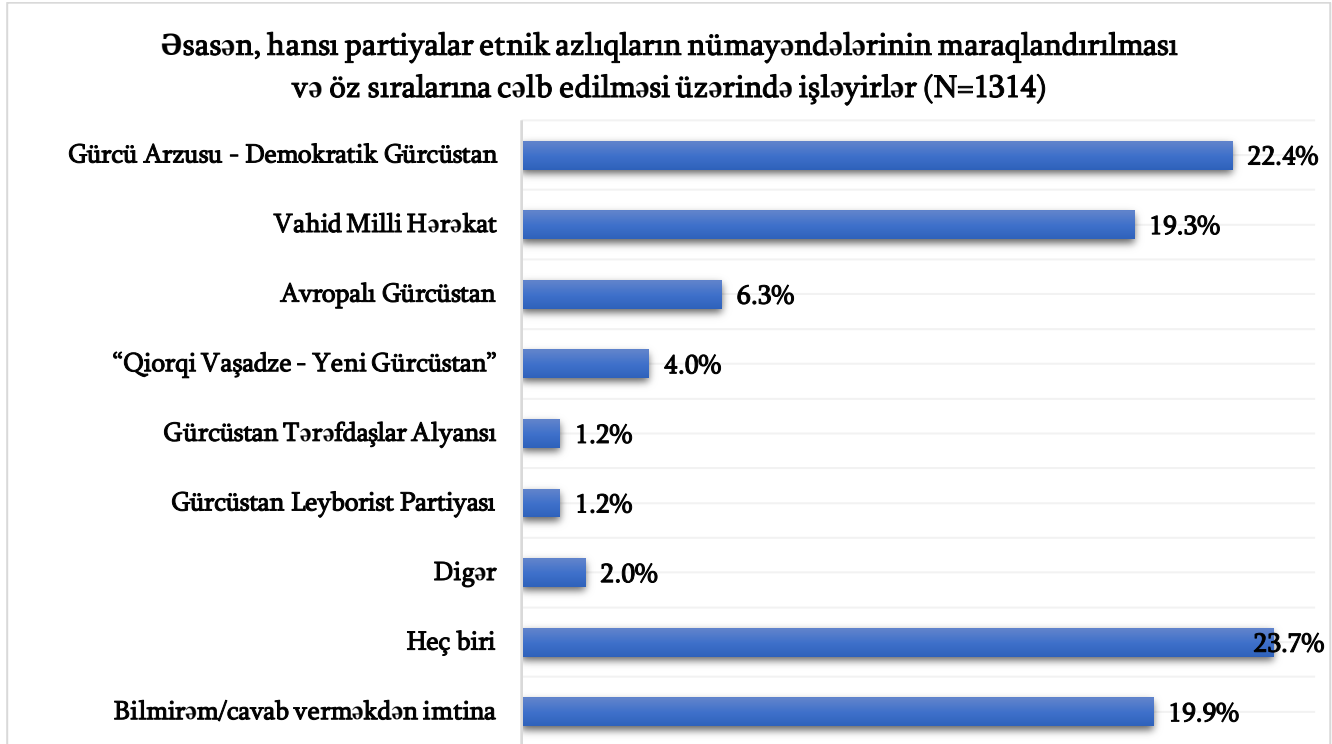
Partiyaların ümumi qiymətləndirmələrindən sonra, onu öyrənmək əhəmiyyətli idi ki, respondentlərin fikri ilə, **partiyalar etnik azlıqların nümayəndələrini maraqlandırmaqda və öz sıralarına cəlb etməkdə nə dərəcədə fəaldırlar**. Respondentlərin 41.5% düşünür ki, partiyalar passivdirlər (“çox passivdirlər” və ya “fəal olduqlarından daha çox passivdirlər”), 18.3%-in fikri ilə isə, onlar bərabər şəkildə passiv və fəaldırlar. Respondentlərin yalnız 16.4% hesab edir ki, etnik azlıqların öz sıralarına cəlb edilməsi baxımından, siyasi partiyalar fəaldırlar (“çox fəaldırlar” və ya “passiv olduqlarından daha çox fəaldırlar”). Sorğulananların 23.8% bu suala cavab verməkdə çətinlik çəkdi (bax diaqram №55). Etnik azlıqların qrupları arasında qeyd edilən məsələyə münasibət biraz fərqlidir: erməni (25.9%) və kist (19.5%) respondentlərin nisbətən böyük hissəsi hesab edir ki, partiyalar bu baxımdan digər etnik qrupların nümayəndələrindən daha çox fəaldırlar (“çox fəaldırlar” və ya “passiv olduqlarından daha çox fəaldırlar”).

Diaqram №55:

Yuxarıda qeyd edilən sualdan irəli gələrək, onu öyrənmək maraqlı idi ki, **konkret olaraq hansı partiyalar az-çox dərəcədə etnik azlıqların nümayəndələrinin maraqlandırılması və öz sıralarına cəlb edilməsi üzərində işləyirlər.** Respondentlər verilən suala belə cavab verdilər: 22.4%-in fikri ilə, “Gürcü Arzusu - Demokratik Gürcüstan” etnik azlıqların nümayəndələrinin maraqlandırılması və öz sıralarına cəlb edilməsi üzərində işləyir, 19.3%-in fikri ilə, “Vahid Milli Hərəkət”, 6.3%-in fikri ilə - “Avropalı Gürcüstan” etnik azlıqların öz sıralarına cəlb edilməsi üzərində işləyir, 23.7%-in fikri ilə isə, heç bir partiya bənzər məsələlər üzərində işləmir. Etnik kontekstdə, respondentlərə görə, aşkar edildi ki, həmin partiyalar daha çox ermənidilli, kist və sonra Azərbaycandilli qruplar üzərində işləyirlər (bax diaqram №56).

Diaqram №56:

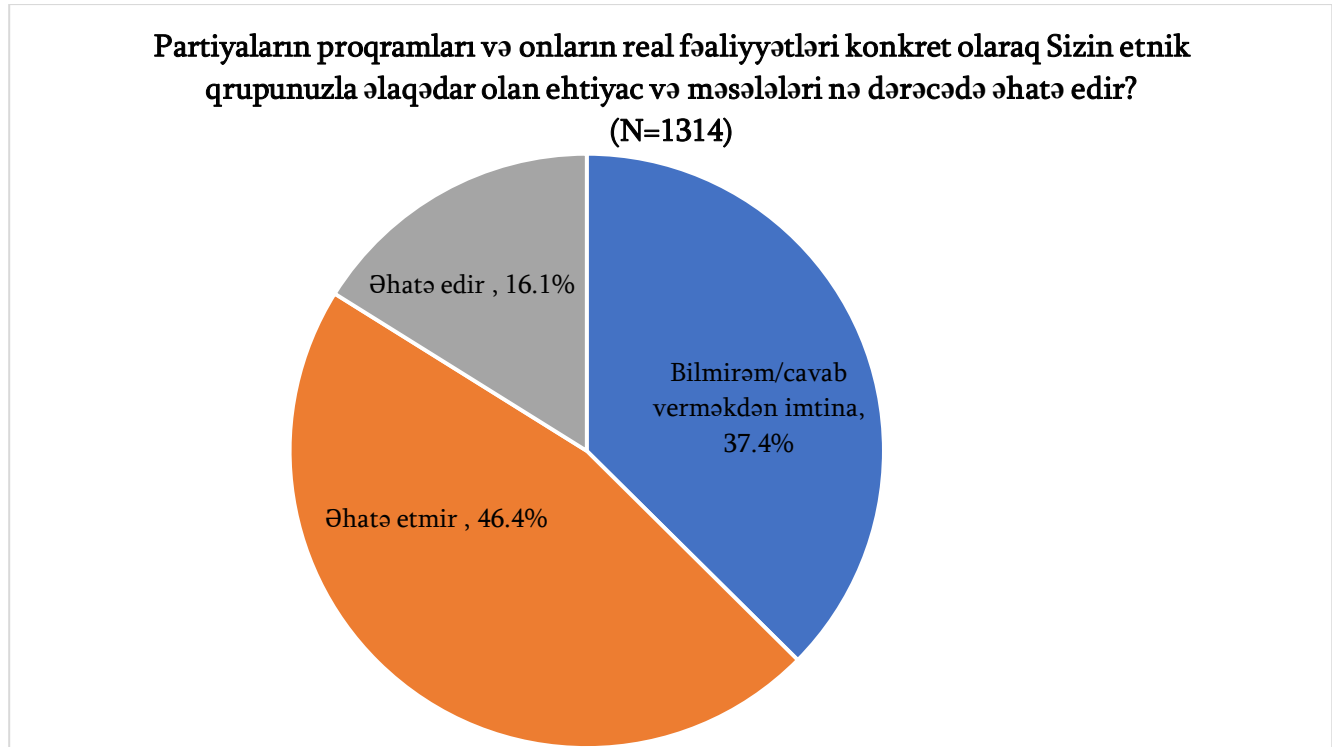
Respondentlər siyasi partiyaların seçki proqramları ilə nə dərəcədə tanış olurlar - sualına onların əksəriyyəti 72.8% bildirir ki, onunla tanış olmur ("tanış olmuram" və ya "tanış olduğumdan daha çox tanış olmuram"). Respondentlərin yalnız 5.1% onlarla tanış olmaqla maraqlanır ("tanış olmadığımdan daha çox tanış oluram" və ya "tanış oluram"). Respondentlərin 20.1% isə partiyaların seçki proqramları ilə səthi olaraq tanış olur. Qeyd edilən məsələ etnik azlıqlar kontekstində maraqlıdır: siyasi partiyaların seçki proqramları ilə erməni icmasının respondentlərinin 14%, azərbaycanlıların 1.1%, kistlərin 4.9%, osetinlərin 1.2%, kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 4.3% tanış olur ("tanış olmadığımdan daha çox tanış oluram" və ya "tanış oluram"). Gender kontekstində, qadın və kişilərin davranışı, bu baxımdan, bənzərdir.

Siyasi partiyalar ilə əməkdaşlığa hazır olmaqdan əlavə, eləcə də onu öyrənmək əhəmiyyətli idi ki, partiyalar etnik azlıqların qruplarının nümayəndələri ilə hansı istiqamətlə əməkdaşlıq edirlər. Respondentlərin 31.5% deyir ki, bu cür əməkdaşlığın mövcud olması barədə bilmir, 37.4%-in deməsinə əsasən, partiyalar onlarla heç bir istiqamətlə əməkdaşlıq etmirlər; respondentlər əməkdaşlığın yalnız iki formasını qeyd etdilər: 7.8%-in deməsinə görə, siyasi partiyalar vətəndaşların partiyanın üzvü olması baxımından əhali ilə əməkdaşlıq edirlər, 15.5%-in deməsinə görə isə, partiyaların vətəndaşlar ilə əməkdaşlığı partiya tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində ifadə edilir.

Və sonunda, bu suallar bloku o barədə mövzu ilə başa çatdı ki, **partiyaların proqramları və onların real fəaliyyətləri etnik azlıqların qrupları ilə əlaqədar olan ehtiyac və məsələləri** nə dərəcədə əhatə edirlər. Respondentlərin 36.9%-in bu suala cavabı yoxdur. 46.4%-in deməsinə görə, partiyaların proqramları və fəaliyyətləri onların ehtiyaclarını

əhatə etmir (“əhatə etmir” və ya “əhatə etdiyindən daha çox əhatə etmir”). Yalnız respondentlərin 16.1% hesab edir ki, qeyd edilən proqramlar bu cür məsələləri əhatə edir (“əhatə edir” və ya “əhatə etmədiyindən daha çox əhatə edir”) (bax diaqram №57).

Diaqram №57:

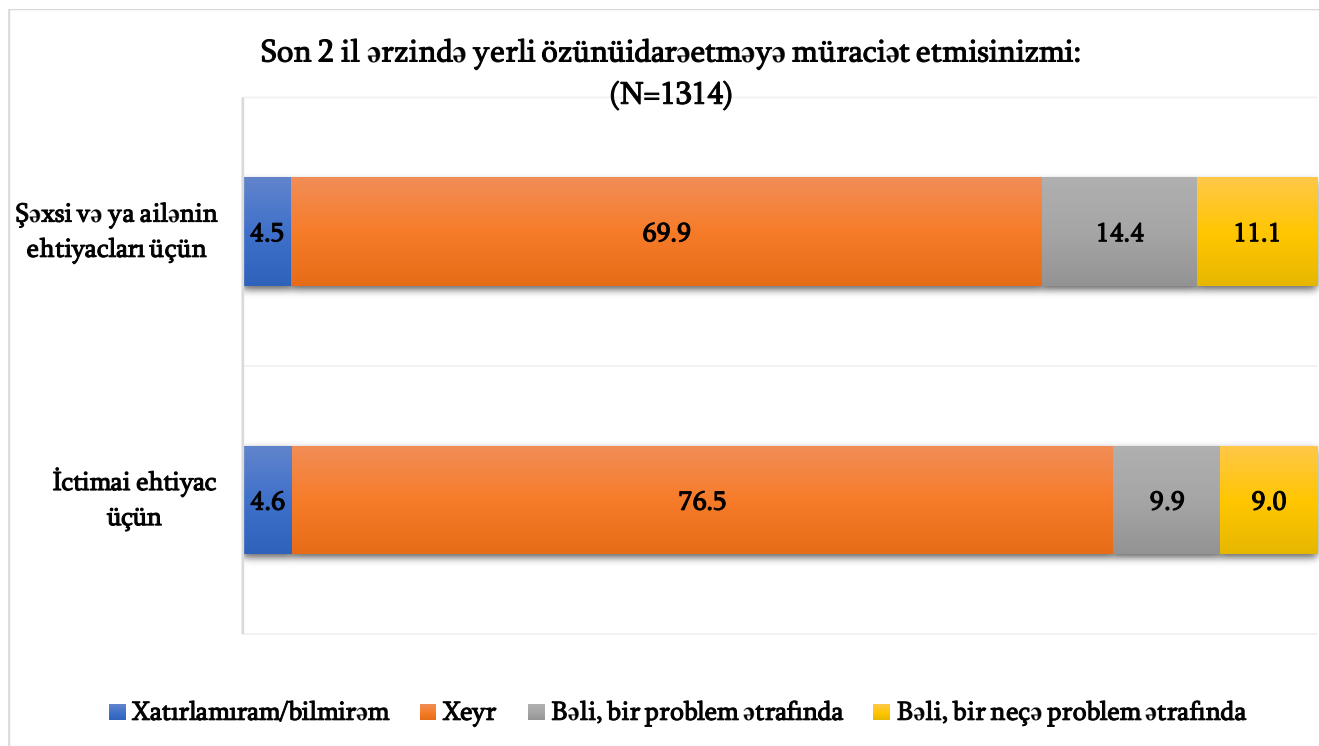
Qeyd: „əhatə edir” kateqoriyasında aşağıdakı iki cavab birləşdirilib: “tamamilə əhatə edir” və “əhatə etmədiyindən daha çox əhatə edir”, “əhatə etmir” kateqoriyasında isə - “tamamilə əhatə etmir” və “əhatə etdiyindən daha çox əhatə etmir”.

5.6 Yerli özünüidarəetmədə iştirak

Siyasi partiyalardan əlavə, demokratizasiya prosesində əhəmiyyətli komponent eləcə də yerli özünüidarəetmədir, çünki onun mövcudluğu və gücü yerli demokratiyanın təsisçilik prinsipidir. O, bilavasitə olaraq onunla və yaşayış arealı ilə bağlı olan məsələlərin həll edilməsində iştirak etmək üzrə vətəndaşın hüquq və məsuliyyətini nəzərdə tutur. Müvafiq olaraq, yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti siyasi iştirakda əsas rollardan birini oynayır. Ümumi olaraq, tədqiqata əsasən, etnik azlıqların nümayəndələrinin 32.1% yerli özünüidarəetməyə etibar edir (“tamamilə etibar edir” və ya “əsasən etibar edir”).

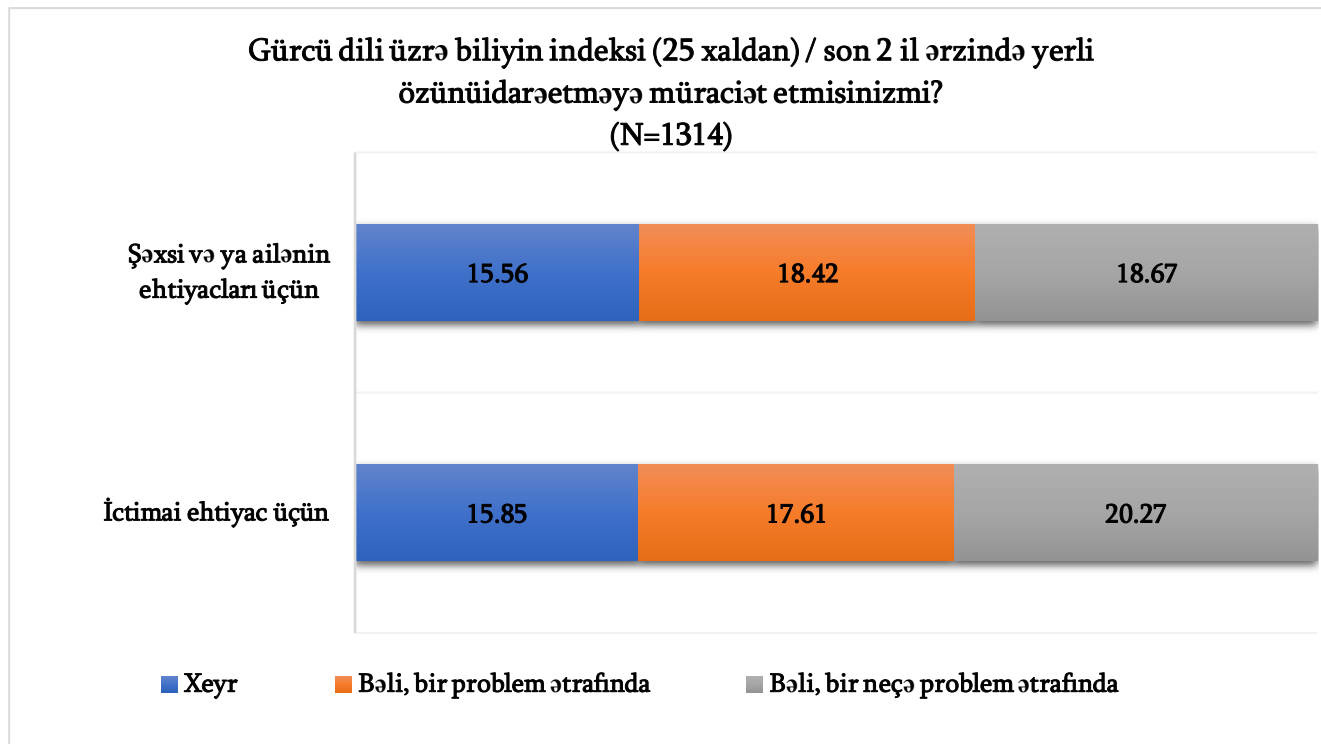
Əvvəlcə respondentlər - **onlar şəxsi və ya ailənin ehtiyaclarından irəli gələrək yerli özünüidarəetməyə müraciət etmişlərimi** - sualına cavab verdilər. Respondentlərin 69.9% bildirir ki, bənzər niyyət ilə müraciət etməmişdir, yalnız 14.4% hər hansı bir problem ətrafında yerli özünüidarəetməyə müraciət etmişdir. **İctimai** ehtiyac üçün yerli özünüidarəetməyə müraciət edilməsinə gəldikdə isə, bu cür təcrübədən daha da az respondent istifadə edir: 76.5% bu məqsədlə yerli özünüidarəetməyə müraciət etməmişdir, yalnız 9.9% ən azı hər hansı bir problem ətrafında müraciət etmişdir (bax diaqram №58).

Diaqram №58:

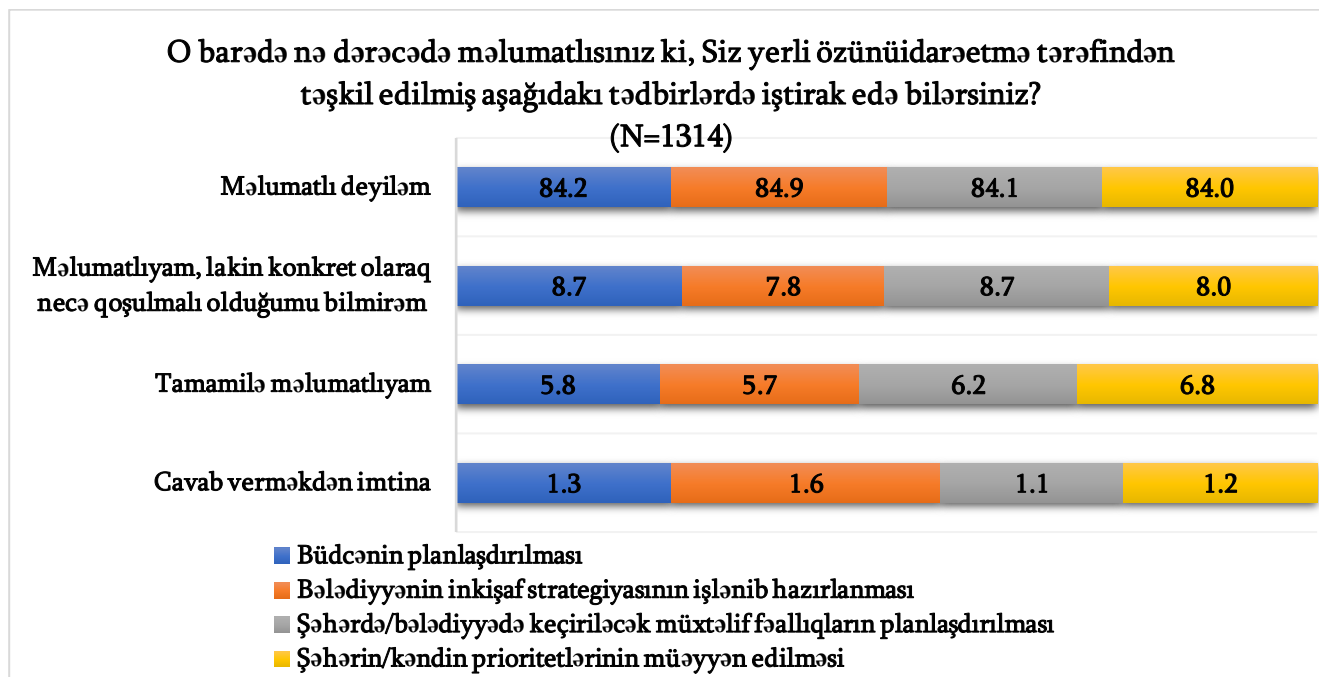
Yerli özünüdarəetməyə müraciət edilmə və gürcü dili üzrə biliyin dəyişənləri arasında statistik olaraq etibarlı əlaqə izlənilir. Tədqiqat göstərir ki, nə şəxsi və nə də ictimai ehtiyaclar barədə həmin orqana müraciət etməmiş respondentlərin gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi heç olmazsa bir dəfə istənilən ehtiyac üçün müraciət edənlərin (məsələn, bir şəxsi problem ətrafında - orta 18.42-dir və bir neçə ictimai problem ətrafında - orta 20.27-dir) göstəricisindən daha azdır (şəxsi ehtiyac üçün müraciət etməmişdir - orta 15.56-dır və ictimai ehtiyac üçün müraciət etməmişdir - orta 15.85-dir) (bax diaqram №59).

Diaqram №59:

Özünüdarəetmənin fəaliyyətinə qoşulmanı öyrənmək üçün eləcə də onu müəyyən etməli idik ki, **respondentlər o barədə nə dərəcədə məlumatlı idilər ki, onlar yerli özünüdarəetmə tərəfindən təşkil edilmiş tədbirlərdə iştirak edə bilirlər.** Respondentlərin 84.2% deyir ki, o barədə məlumatlı deyildir ki, büdcənin planlaşdırılmasında iştirak edə bilər. Onların yalnız 8.7% deyir ki, məlumatlıdır, lakin konkret olaraq onlara necə qoşulmalı olduğunu bilmir. O barədə məlumatlılığın dərəcəsinə gəldikdə ki, onlar bələdiyyənin inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanmasında iştirak edə bilirlər, respondentlərin böyük əksəriyyəti (84.9%) deyir ki, bu barədə məlumatlı deyildir. Bu barədə 7.8% məlumatlıdır, lakin konkret olaraq həmin fəallıqda necə iştirak etməli olduğunu bilmir. Şəhərdə/bələdiyyədə keçiriləcək müxtəlif fəallıqların planlaşdırılmasında iştirak etmək imkanı barədə respondentlərin 8.7% məlumatlıdır və 84.1% məlumatlı deyildir. Eləcə də şəhərin/kəndin prioritetlərinin müəyyən edilməsində iştirak etmək imkanı barədə məlumatlılıq səviyyəsi çox aşağıdır: 8% məlumatlıdır və 84% məlumatlı deyildir (bax diaqram №60).

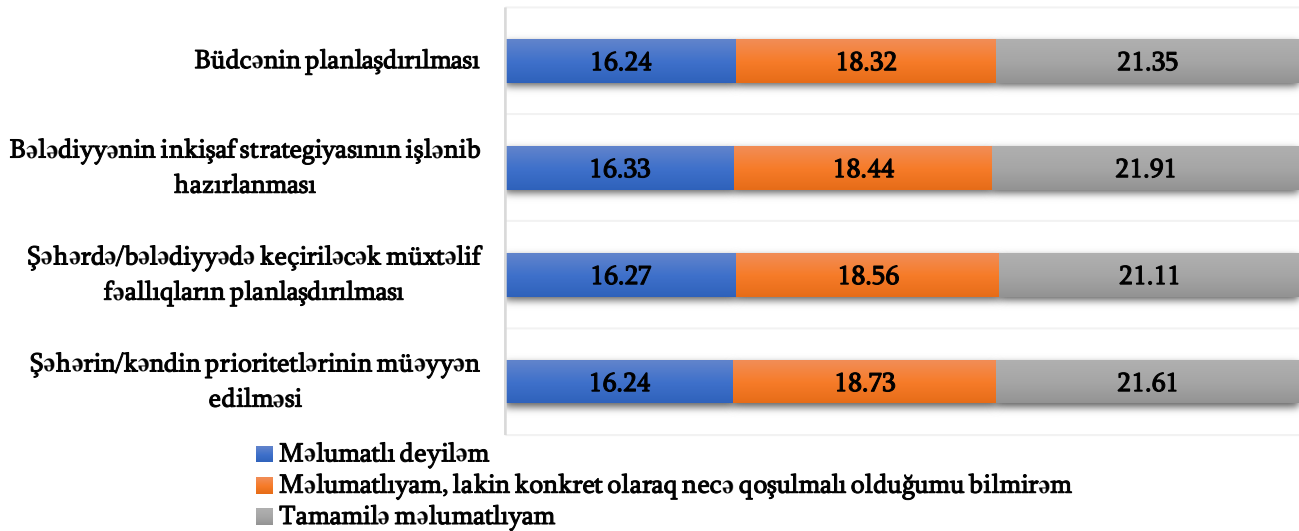
Diagram №60:

Yuxarıda qeyd edilən məsələlər barədə respondentlərin məlumatlılığı statistik olaraq gürcü dili üzrə biliyin dəyişəni ilə etibarlı əlaqədədir. Müəyyən edilir ki, məlumatlılıq səviyyəsinin artması ilə birlikdə gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi artır. Məsələn, o barədə tamamilə məlumatlı olan respondentlərdə gürcü dili üzrə biliyin orta xalı 21.61-dir ki, onlar şəhərin/kəndin prioritetlərinin müəyyən edilməsində iştirak edə bilirlər, bu məsələ barədə məlumatlı olmayanlar üçün isə gürcü dili üzrə biliyin indeksinin orta göstəricisi 16.24-dür (bax diagram №61).

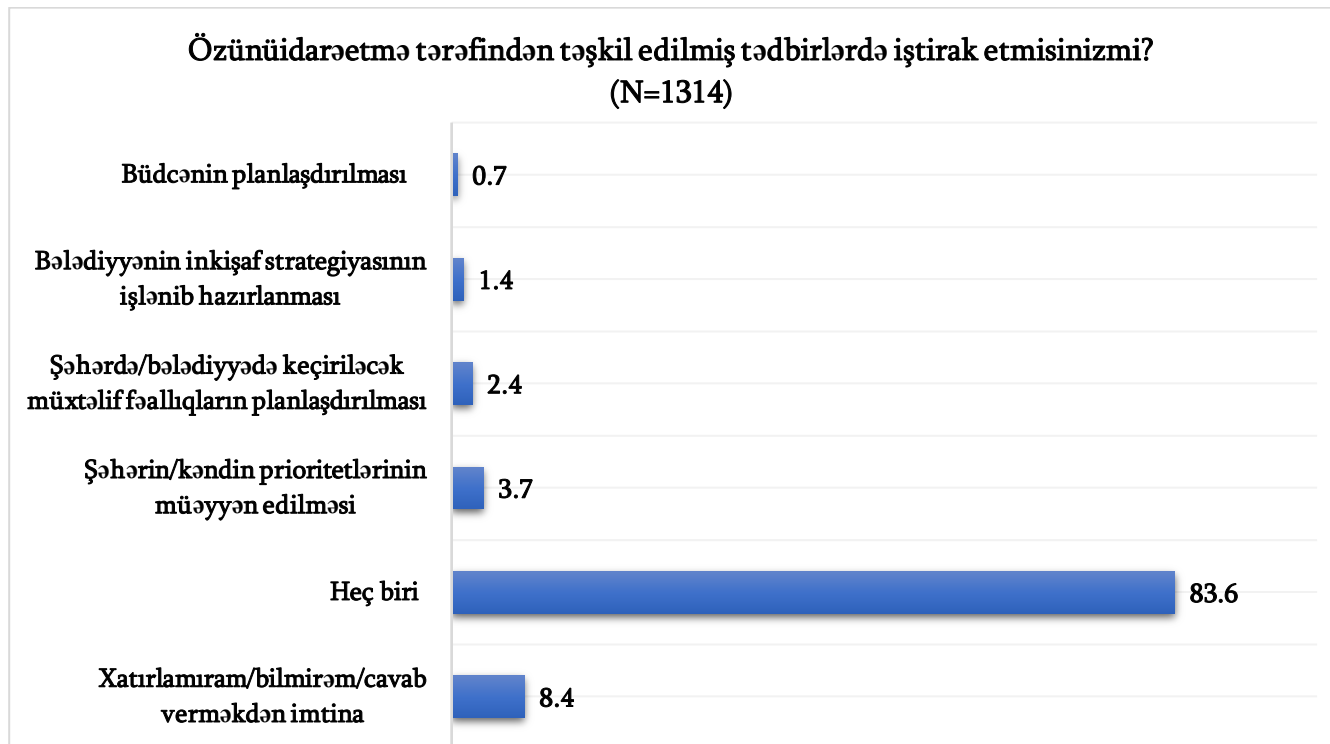
Diagram №61:

Gürcü dili üzrə biliyin indeksi (25 xaldan)/ o barədə nə dərəcədə məlumatlısınız ki, Siz yerli özünüidarəetmə tərəfindən təşkil edilmiş aşağıdakı tədbirlərdə iştirak edə bilərsiniz? (N=1314)

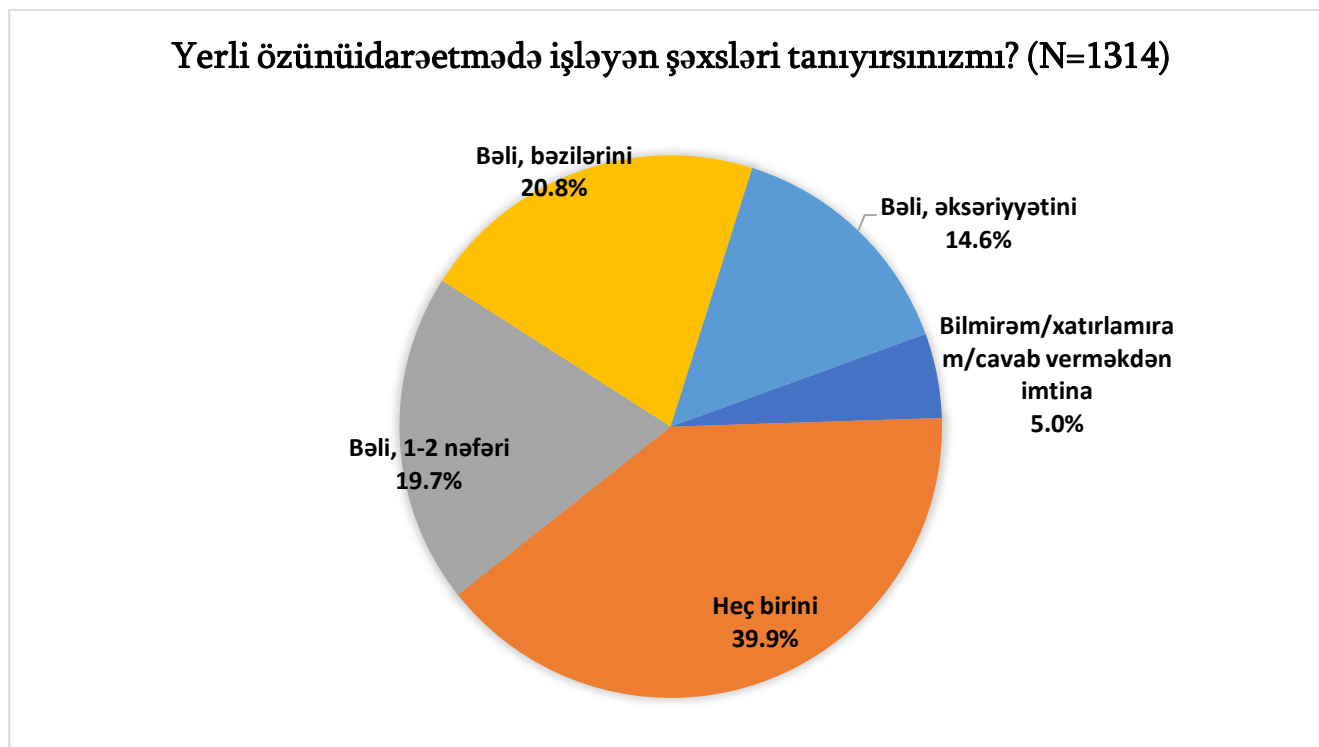
O da maraqlıdır ki, **respondentlər yerli özünüidarəetmə tərəfindən təşkil edilmiş hansı tədbir(lər)də iştirak edə bilərlər.** Tədqiqat iştirakçılarının 83.6% heç bir bu cür tədbirdə iştirak etməmişdir. Respondentlərin 7.2% xatırlamır, büdcənin planlaşdırılmasında (0.7%), bələdiyyənin inkişaf strategiyasının işlənilib hazırlanmasında (1.3%), şəhərdə/bələdiyyədə keçiriləcək müxtəlif fəallıqların planlaşdırılmasında (2.4%) və ya şəhərin/kəndin prioritetlərinin müəyyən edilməsində (3.6%) iştirak edənlərin sayı isə çox azdır (bax diaqram №62).

Diaqram №62:

Yerli özünüidarəetmə ilə əməkdaşlığı şəxsi sosial əlaqələr və ya orada işləyənlərin kimliyini bilmək belə artırır. Sorğu göstərir ki, yerli özünüidarəetmədə işləyən şəxsləri respondentlərin 39.9% tanımır, 1-2 nəfəri 19.7%, bəzilərini - 20.8% tanıyır, əksəriyyətini isə - 14.6% tanıyır (bax diaqram №63).

Diagram №63:

Logistik regressiya modelinə əsasən, statistik olaraq əhəmiyyətli əlaqə **yerli özünüidarəetmədə işləyən insanların tanınması və respondentlərin genderi və təhsil səviyyəsi** arasında izlənilir. Qeyd edilməlidir ki, qadınların əmsali mənfidir, bu da ona işarə edir ki, kişilərlə müqayisədə, qadınlar tərəfindən yerli özünüidarəetmədə işləyən şəxsləri tanımaq imkanı fərqlidir. Eləcə də, qadınların şansı kişilərlə müqayisədə daha azdır (şansın əmsali - 0.96, Signif. code=0.01). Yəni, onun şansı ki, qadınlar həmin orqanda işləyən şəxsləri tanıyırdılar, kişilərlə münasibətdə, daha aşağı və mənfidir. Təhsilin dəyişəninin əmsali isə müsbətdir, bu da o deməkdir ki, təhsil səviyyəsinin artması ilə birlikdə yerli özünüidarəetmənin kadrlarını tanımaq şansı artır (Signif. code=0).

Onu öyrənmək əhəmiyyətli idi ki, respondentlərin özləri necə hesab edirlər, **yerli özünüidarəetmədə onların nümayəndəsinin olması nə dərəcədə əhəmiyyətlidir?** Respondentlərin 65.2% üçün həmin məsələ əhəmiyyətlidir ("əsasən əhəmiyyətlidir" və ya "çox əhəmiyyətlidir"), 18.1% üçün isə qismən əhəmiyyətlidir, qismən - deyildir, 8.1% üçün isə - bu əhəmiyyətli deyildir ("ümumiyyətlə əhəmiyyətli deyildir" və ya "əsasən, əhəmiyyətli deyildir").

5.7 Vətəndaş təşkilatlarının rolu

Ölkədə baş verən siyasi prosesin əhəmiyyətli bəndlərindən biri qeyri-hökumət təşkilatlarıdır ki, bunlar da, media ilə birlikdə, etnik azlıqların siyasi fəallaşması və iştirakının artırılması baxımından əhəmiyyətli rol oynamalıdır. Müvafiq olaraq, respondentlərdən soruşduq ki, onların məlumatına görə, **əsasən, yerli qeyri-hökumət təşkilatları onların regionunda/şəhərində hansı məsələlər üzərində işləyirlər.** Respondentlərin böyük hissəsi (37.1%) yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyət mövzularını bilmir (və ya ümumi olaraq, öz regionunda onların mövcudluğunu bilmir). Tədqiqat iştirakçılarının 12.4%-nin deməsinə görə, qeyri-hökumət təşkilatları qadınların hüquqları üzərində işləyirlər, 10.8% deyir ki, qeyri-hökumət sektoru dərketmənin yüksəldilməsi baxımından müxtəlif aktual məsələlər ətrafında, 8.2%-in fikri ilə - yerli infrastruktur problemlərinin həll edilməsi barədə, 7.5%-in deməsinə görə isə - seçki prosesinin monitorinqi baxımından işləyir (bax diaqram №64). Etnik kontekstdə yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının hansı məsələlər üzərində işlədiklərini bilməyən respondentlərin payı maraqlıdır. Tədqiqatın erməni icmasının iştirakçılarında bu cür respondentlərin payı 38.2%, Azərbaycandillilərdə - 45.5%, kistlərdə - 8.1%, osetinlərdə - 38.6% və kiçik urban etnoslarının nümayəndələrinin 50.2%-dir.

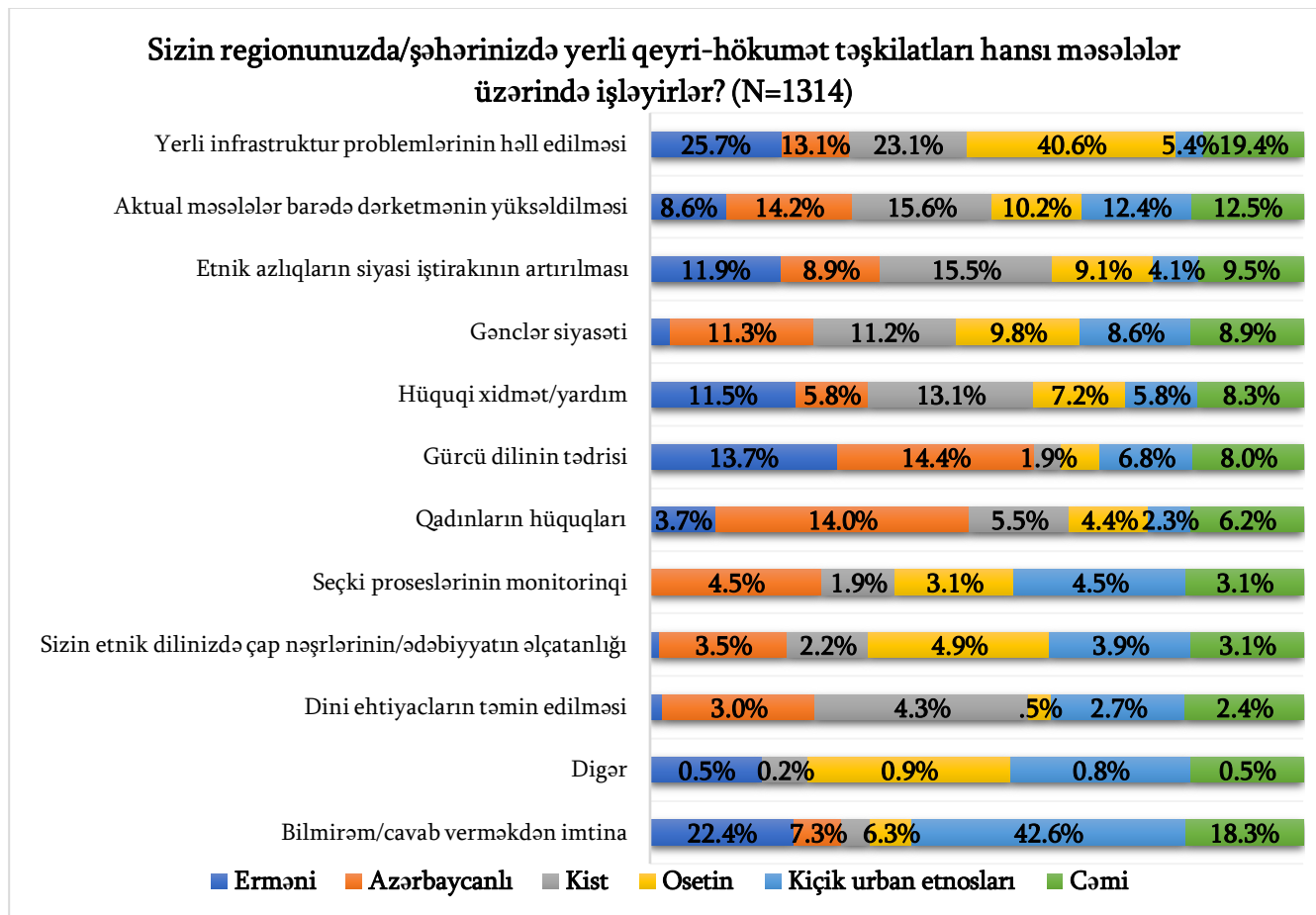
Diaqram №64:

Həmin məlumatdan əlavə, eləcə də onu öyrənmək əhəmiyyətli idi ki, respondentlərin fikri ilə, onların etnik qrupu **təqdirində, onların icmasında/şəhərində işləyən qeyri-hökumət təşkilatı üçün hansı məsələlər üzərində işləmək prioritetli olmalıdır.** Respondentlərin 17.4%-nin bu suala cavabı yoxdur. Lakin, əhəmiyyətli hissəsi (19.4%) hesab edir ki, həmin təşkilatların prioritetli istiqaməti yerli infrastruktur problemlərinin həll edilməsi olmalıdır, 12.5%-in fikri ilə, qeyri-hökumət təşkilatları dərkətmənin yüksəldilməsi baxımından işləməlidirlər, 9.5%-in fikri ilə, bu etnik azlıqların siyasi iştirakının artırılması üzərində işləmək olmalıdır, 8.9% hesab edir ki, onlar gənclər siyasəti istiqamətilə işləməyə başlamalıdırlar, 8.3%-in fikri ilə - qeyri-hökumət təşkilatları onlara hüquqi xidmətlə kömək etməlidirlər, 8% isə hesab edir ki, gürcü dilinin tədrisi həmçinin prioritetli olmalıdır.

Qeyri-hökumət təşkilatlarının yerli infrastruktur problemlərinin həll edilməsi üzərində işləməsinə osetin icmasının respondentlərinin 40.6% istəyərdi, Azərbaycandilli respondentlərin təxminən 14% qadınların hüquqları və gürcü dilinin tədrisi üzərində işləməsinə istəyərdi, ermənidilli respondentlərin 13.7% həmçinin onların gürcü dili üzərində işləməsinə istəyərdi, kist respondentlərin 15.6% - dərkətmənin yüksəldilməsi və 15.5% - siyasi iştirakın artırılması üzərində işləməsinə istəyərdi. Kiçik urban etnoslarında isə bu baxımdan daha çox aktual arzuolunan məsələlər müəyyən edilmir (bax diaqram №65).

Diaqram №65:

6. Rəy

Dövlət dominant institusiyadır və etnik azlıqlara qarşı siyasətin gündəliyini və, ümumi olaraq, siyasətin məzmununu müəyyən edir. Demokratiyanın prinsipləri də azlıqların siyasi həyata qoşulmasını və həmin qrupların bərabər imkanlarının mövcudluğunu müəyyən edir. Fərqli qrupların mövcudluğu müasir cəmiyyətlərdə qaçılmaz prosesdir və demokratik dövlətlərin çağırışları da onda izlənilir ki, həmin qrupların siyasi həyatda bərabər iştirak etmək imkanları təmin edilmiş olsun. Gürcüstan da, bir çox dövlət kimi, fərqli qrupların əlvanlığı ilə seçilir, hansılardan ifadə edilmiş etnik azlıqların qruplarıdır. 2014-cü ilin əhalisinin siyahıya alınması nəticəsində, Gürcüstan əhalisinin ümumi sayının təxminən 13.2% etnik azlıqlara mənsubdur. Dövlət tərəfindən etnik azlıqların qruplarının siyasi iştirakını və sosial sərvətlərə əlçatanlığını dəstəkləyəcək siyasi mühitin yaradılması əhəmiyyətlidir. Qeyd edilən tədqiqat məhz həmin qrupların: erməni, azərbaycanlı, kistlərin, osetinlərin və kiçik urban etnoslarının: rusların, kürdlərin/yezidlərin və qaraçılarnın siyasi həyata qoşulmasının öyrənilməsini ehtiva etdi.

Bir tərəfdən, dövlətin özü tərəfindən atılmış addımlar maraqlıdır, hansılar həmin qrupların siyasi iştirakının artırılmasına və, ümumi olaraq, firavanlığına doğru yönəldilmiş ola bilər. Digər tərəfdən, həmin məsələ ilə münasibətdə həmin qrupların üzvlərinin öz davranışları, münasibətləri və dərkətmələri maraqlıdır. Baxmayaraq ki, institusional səviyyədə sabitliyə və səmərəliliyə yönəldilmiş müsbət tendensiyalar izlənilir, etnik azlıqların müdafiə edilməsi və vətəndaş inteqrasiyası siyasətinin bildirilmiş prioritetləşdirilməsi büdcə səviyyəsində maliyyə təminatında əks etdirilməmişdir. Müvafiq olaraq, hökumət öhdəliyinin yerinə yetirilməsi əsasən beynəlxalq dəstəkdən asılıdır. Mərkəzi hakimiyyət səviyyəsində qeyd edilməlidir ki, etnik azlıqların nümayəndələrinin ən adekvat və proporsional təmsilçiliyinə 2016-cı ilin çağırış parlamentində rast gəlirik. Onlar 11 üzv ilə təmsil olunublar ki, bu da deputatların ümumi sayının 7.3 faizini təşkil edir. Yerli səviyyəyə gəldikdə isə, lokal olaraq mülki fəallığın, öz problemlərinin, cari çağırışların səsləndirilməsi və vəkillik imkanına rast gəlirik, hansı ki, öz növbəsində, dövlət tərəfindən institusional olaraq təmin edilmişdir, lakin, əsas çağırış olaraq etnik azlıqların təşkilatlarının və icma birliklərinin qeyri-sabitliyi və müstəqil olaraq mülki fəallığı yerinə yetirmək üçün kifayət olmayan hazırlığı qalır. Etnik nümayəndələrin sorğulanmasında müəyyən edilmiş və daha geniş sistemli və institusional problemləri vurğulayan digər nöqsanlar da qeyd edilməlidir.

Tədqiqat etnik azlıqların siyasi iştirakının ənənəvi formalarının öyrənilməsini, o cümlədən: seçkilərdə və onun həyata keçirilməsində iştirakı, siyasi partiyaların üzvlüyü və onlarla əməkdaşlığı, yerli özünüidarəetmənin həyata keçirilməsində iştirakı, qeyri-hökumət təşkilatlarının üzvlüyü və onlarla əməkdaşlığı, petisiyada və kollektiv imzaların toplanılmasında iştirakı, etiraz aksiyasının planlaşdırılması/onda iştirakı və s. ehtiva etmişdir.

Etnik azlıqların qruplarının sosial və iqtisadi vəziyyətinin eyniləşdirilməsi əhəmiyyətlidir ki, bu da həmin qrupların nümayəndələrinin siyasi fəallığın; səviyyələri ilə əlaqədə ola bilər. Tədqiqata əsasən aşkar edildi ki, Gürcüstanın bütün əhalisi ilə müqayisədə (Qafqaz Barometri Gürcüstanın 2017-ci ilin nəticələrinə görə), etnik azlıqların qruplarında: təhsil səviyyəsinin göstəriciləri daha aşağıdır; işsizlik və yoxsulluq səviyyəsi daha yüksəkdir. Tədqiqat

iştirakçılarının gürcü dili üzrə biliyin səviyyəsi də qeyd edilməlidir, yaşın artması ilə birlikdə onun bilik səviyyəsi azalır. Gürcü dili üzrə biliyin səviyyəsi azərbaycanlı icmasında ən aşağıdır. Həmin qruplarda müəyyən edilmiş sosial-iqtisadi problemlərə gəldikdə isə, işsizlik və yoxsulluq ən kəskindir. Lakin, tədqiqat dövlət dili üzrə bilik probleminin aktuallığını da göstərir (xüsusilə azərbaycanlı icmasında).

Siyasi iştirakın formalarına gəldikdə isə, respondentlərin müəyyən edilmiş əksəriyyəti son iki il ərzində siyasi iştirakın heç bir aşağıdakı üsulundan istifadə etməmişdir: yerli hakimiyyətə müraciət, media vasitələrindən istifadə etməklə ictimai şəkildə problemlər barədə danışmaq, kollektiv imzaların toplanılması, etiraz aksiyalarında iştirak və sair. Tədqiqat iştirakçılarının yalnız 8.5% problemlər barədə media yolu ilə ictimai şəkildə söhbət etmiş, 8.4% kollektiv imzaların toplanılmasında iştirak etmiş, 5.7% etiraz aksiyasında olmuş, 3.2% qeyri-hökumət təşkilatı ilə əməkdaşlıq etmişdir və s. Lakin, digər tərəfdən, bu göstəricilər yalnız etnik azlıqlar üçün səciyyəvi olmaya bilər, eləcə də bütün cəmiyyətin tendensiyalarını müəyyən edə bilər.

Seçkilər baxımından mərkəzi seçki komissiyası tərəfindən həyata keçirilmiş, seçkilər barədə etnik azlıqların nümayəndələrinin məlumatlandırılması və onların seçkilərə qoşulmasının artırılmasına yönəldilmiş proqram fəallıqları qeyd edilməlidir. Tədqiqat iştirakçılarının 74.5%-nin deməsinə görə, onlar 2016-cı ilin parlament seçkilərində iştirak etmiş və onların 65.5% hazır olduğunu ifadə etmişdir ki, 2018-ci ilin prezident seçkilərində səs vermək niyyətində idi. Lakin, o da qeyd edilməlidir ki, respondentlərin 91.2% heç vaxt seçki kampaniyasının planlaşdırılmasında iştirak etməmişdir.

Tədqiqat göstərir ki, gürcü siyasi məkanında etnik azlıqların maraqlarını ifadə edən siyasi partiyalar mövcud deyildir və partiyalarda həmin qrupların nümayəndələrinin olmasını həvəsləndirəcək kvotalaşdırma təcrübəsi də mövcud deyildir. Respondentlərin 43.8%-nin deməsinə görə, partiyaların proqramları və fəaliyyəti onların ehtiyaclarını ehtiva etmir. Eləcə də, respondentlərin təxminən 70% partiyaların etnik azlıqlarla hər hansı bir istiqamətlə əməkdaşlığı barədə eşitməmişdir və ya bunu inkar edir. Ümumi olaraq, tədqiqata əsasən etnik azlıqların qruplarında siyasi partiyalara qarşı etimad aşağıdır, respondentlərin yalnız 12.6% bildirir ki, siyasi partiyalara etibar edir.

Eləcə də yerli özünüidarəetmənin fəaliyyəti baxımından maraqlı tendensiyalar müəyyən edilir. Etnik azlıqların böyük hissəsinin yaşadığı səkkiz bələdiyyədə (Qardabani, Marneuli, Bolnisi, Dmanisi, Tsalka, Axaltsixe, Axakalaki, Ninotsminda) ortalama 779 etnik gürcünün sakrebulo da bir nümayəndəsi vardır, həmin zaman 1,116 erməni və 2,945 azərbaycanlı əhalisinin həmin orqanda hərəsinin bir nümayəndəsi vardır. Sorğu göstərdi ki, 2 il ərzində respondentlərin yalnız 14.4% hər hansı bir problemi həll etmək üçün yerli hakimiyyətə müraciət etmişdir. Respondentlərin 70% şəxsi/ailə, 76.5% isə ictimai ehtiyaclardan irəli gələrək heç vaxt həmin orqana müraciət etməmişdir. Sorğulananların böyük əksəriyyəti (80%-dən artıq): a) yerli özünüidarəetmə ilə əməkdaşlıq yolları barədə məlumatlı deyildir, b) həmin orqan tərəfindən təşkil edilmiş heç bir tədbirdə iştirak etməmişdir.

Etnik azlıqların siyasi iştirakının təmin edilməsində qeyri-hökumət təşkilatlarının rolu da əhəmiyyətlidir, lakin, tədqiqat göstərdi ki, onlara yalnız 24.3% etibar edir. Tədqiqata əsasən, respondentlərin ən azı yarısı (54.8%) yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyət mövzularını bilmir və ya öz regionunda/qəsəbəsində onların mövcudluğu barədə belə bilmir.

Respondentlərin siyasi iştirakının dərəcəsi ilə əlaqədar olan amillər də qeyd edilməlidir. Əsas amillərdən biri gürcü dili üzrə biliyin səviyyəsidir ki, bu da tədqiqata əsasən ümumi olaraq ölkədə baş verən hadisələr barədə məlumatlılıq və konkret proseslərdə iştirak ilə əlaqədardır. O cümlədən, gürcü dili üzrə biliyin səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, respondentlərin məlumatlılığı və siyasi proseslərdə iştirakı da o qədər artır. Gürcüstanda baş verən hadisələr barədə etnik azlıqların məlumatlılığının əsas mənbəyi Gürcüstan televiziya kanallarıdır. Gender əlaməti ilə əsasən bənzər tendensiyalar respondentlərin münasibətlərində izlənilir, lakin, hərəkət səviyyəsində yenə də müəyyən fərqlilik vardır. Məsələn, kişilərin yerli özünüidarəetmənin həyata keçirilməsinə qoşulmaq üçün sosial kapitalı və imkanları daha yüksəkdir. Respondentlərin yaş qruplarına gəldikdə isə, 18-24 və 25-34 yaş kateqoriyalarının nümayəndələri spesifikliyi ilə səciyyələndirilir. Onlar bir sıra məsələlərə qarşı digər yaş qruplarının nümayəndələrindən daha çox tənqidi, məlumatlı və maraqlıdır. Müvafiq olaraq, dövlət tərəfindən siyasətin müəyyən edilməsi zamanı həmin qrupların səciyyəvi xüsusiyyətlərinin dərindən öyrənilməsi və onların siyasətdə aqreqasiya olunması əhəmiyyətlidir. Etnik qrupların daxilində də fərqli tendensiyalar izlənilir. Məsələn, azərbaycanlı icmasında xüsusilə gürcü dilini bilməmə problemi izlənilir ki, bu da sonra həmin qruplar üçün digər çətinlikləri şərtləndirir. Həmin qrupları müqayisə edərkən mütləq əlavə tədqiqat aparılmalıdır, çünki onlar arasında fərqliliklər mədəni, dini, tarixi və ya digər konkret amillərlə şərtləndirilmiş ola bilər.

Nəticədə, etnik azlıqlarda Gürcüstana və gürcü cəmiyyətinə qarşı mədəni-siyasi eynilik hissi yüksəkdir. Lakin, bu hiss gənc nəsilə bir qədər azalır və azərbaycanlı icmasında ən aşağıdır. Etnik azlıqların qrupları Gürcüstanın, hibrid demokratiya dövləti kimi, imici ilə razıdır. Siyasi qoşululuğa gəldikdə isə, bəyan edilmiş şəkildə, etnik azlıqların qruplarının əksəriyyəti siyasi inklüziyanın tərəfdarıdır. Lakin, təxminən onların üçdə biri onunla razılaşır ki, siyasət elitaların ("adi" vətəndaşların deyil) işidir. Bəyan edilmədən kənarda, sözlənənlərin yalnız təxminən dördü biri özünü siyasi baxımdan fəal vətəndaş hesab edir. Aşağı fəallığın səbəbləri kimi aşağıdakılar adlandırılır: siyasətə qarşı marağın olmaması, ailə yüklüü və gürcü dilini tamdəyərli şəkildə bilməməsi.

7. Bibliografiya

1. Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35 (4), 216–224.
2. Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2013). *The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Brady, H. E. (1998). "Political participation." In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman, (Eds.), *Measures of political attitudes* (pp. 737–801). San Diego, CA: Academic Press.
4. Conge, P. J. (1988). The concept of political participation: Toward a definition. *Comparative Politics*, 20(2), 241–249.
5. Encyclopedia Britannica - <https://www.britannica.com/topic/consociationalism>
6. Verba, S., & Nie, N. H. (1972). *Participation in America: Political democracy and social equality*. New York: Harper & Row.
7. Fox, S. (2013). Is it time to update the definition of political participation? *Political participation in Britain: The decline and revival of civic culture*. *Parliamentary Affairs*, 67(2), 495–505.
8. Kasfir, N. (1979). Explaining ethnic political participation. *World Politics*, 31(3), 365-388.
9. Kohli, A. (Ed.). (2014). *The State and Development in the Third World: A World Politics Reader* (Vol. 469). Princeton University Press.
10. Lijphart, A. (1969). Consociational democracy. *World politics*, 21(2), 207-225.
11. Nagel, J. (1986). The political construction of ethnicity. *Competitive ethnic relations*, 93-112.
12. Nagel, J. (1994). Constructing ethnicity: Creating and recreating ethnic identity and culture. *Social problems*, 41(1), 152-176.
13. Sandel, M (1982) *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge/New York: Cambridge University Press.
14. Sandel, M (1996) *Democracy's Discontent: America in search of a public philosophy*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.
15. Sandel, M (2004) 'Are we still a Commonwealth? Markets, morals, and civic life', *Commonwealth Humanities Lecture 2004*, Massachusetts Foundation for the Humanities, last accessed 9 May 2007 from <http://www.mfh.org/specialprojects/chl/chl2004.html>.
16. Taylor, C (1992) *The Ethics of Authenticity* (originally published in Canada in 1991 as *The Malaise of Modernity*), Cambridge, MA, and London, UK: Harvard University Press.

17. Taylor, C (1994) 'The politics of recognition', in A Gutmann (ed), *Multiculturalism: Examining the politics of recognition*, Princeton, NJ: Princeton University Press, pp 25–73.
18. Taylor, C (1998) 'The dynamics of democratic exclusion', *Journal of Democracy* 9(4), pp 143–156.
19. Taylor, C (2001) 'Foreword', in A-G Gagnon and J Tully (eds), *Multinational Democracies*, Cambridge: Cambridge University Press, pp xiii-xv.
20. United Nations. (2005). *Women and Elections: Guide to promoting the participation of women in elections*. <http://www.un.org/womenwatch/osagi/wps/publication/WomenAndElections.pdf>
21. van Deth, J. W. (2001). "Studying political participation: Towards a theory of everything?". *Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research (Grenoble)*.
22. van Deth, J. W. (2014). A conceptual map of political participation. *Acta Politica*, 49(3), 349–367.
23. Young, I (1989) 'Polity and group difference: A critique of the ideal of universal citizenship', *Ethics* 99(2), pp 250–274.
24. Young, I (1990) *Justice and the Politics of Difference*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
25. Young, I (1995) 'Together in difference: Transforming the logic of group political conflict', in W Kymlicka (ed), *The Rights of Minority Cultures*, New York: Oxford University Press, pp 155–176.
26. Young, I (2000) *Inclusion and Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
27. BMT-nin Qadın Təşkilatı (UN Women), Sosial Tədqiqat və Təhlil İnstitutu. (2014). *Kvemo Kartli regionunda etnik azlıqların qadınlarının ehtiyacları və prioritetləri*. http://issa-georgia.com/files/Reports/UN%20women/%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%97%E1%83%90%20%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%AD%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98_unwomen.pdf
28. Etniklik və Multikulturalizmin Öyrənilmə Mərkəzi, (2018), A, *Gürcüstanda etnik azlıqların səsləri üçün rəqabət: 2017-ci ilin yerli seçkiləri, Siyasət oçerki*, Tbilisi.
29. Milli-Demokratiya İnstitutu (NDI), CRRC–Gürcüstan. (2018) *İctimai fikrin tədqiqatı*.
30. Qafqaz Barometri, (2017), Gürcüstan - <https://caucasusbarometer.org/ge/>
31. Gürcüstanın Seçki Administrasiyası, (2016), Gürcüstan parlamentinin 8 oktyabr 2016-cı il tarixli seçkilərinin hesabatı - <http://cesko.ge/res/docs/Parliament-Web.pdf>
32. Gürcüstan hökuməti, (2015), *Vətəndaş bərabərliyi və inteqrasiya üzrə dövlət strategiyası və 2015-2020-ci illərin fəaliyyət planı*.
33. Gürcüstanın Xalq Müdafiəçisi, milli azlıqların seçki-siyasi proseslərə qoşulması mövzusunda görüş - <http://www.ombudsman.ge/ge/news/shexvedra-saarchevno-politikur-procesebshi-erovnuli-umciresobebis-chartulobis-temaze.page>

34. Gürcüstanın Qanunvericilik Carçısı, vətəndaş bərabərliyi və inteqrasiya üzrə dövlət strategiyasının və 2015-2020-ci illərin fəaliyyət planının təsdiq edilməsi haqqında - <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2958879>
35. Gürcüstanın Milli Statistika Xidməti, (2014), 2014-cü ilin əhalinin siyahıya alınmasının rəsmi məlumatları - www.geostat.ge
36. Gürcüstanın Milli Statistika Xidməti, 2018, http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=178&lang=geo
37. Gürcüstanın Milli Statistika Xidməti, 2017, http://www.geostat.ge/?action=page&p_id=145&lang=geo.